

EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND DEVELOPMENT

Polish-Ukrainian
Scientific Journal

1/2019

ISSN 2657-7062

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL

prof. zw. dr hab. Andrzej Piasecki, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
dr hab. prof. UP Piotr Tusiński, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
dr hab. prof. UP Walery Okulicz-Kozaryn, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
dr hab. prof. UP Piotr Ruczkowski, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
dr Ireneusz Drabik, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Д.е.н., професор Василь Орлов, Odessa Akademia Łączności im. A. S. Popowa, Odessa, Ukraina
Д.е.н. професор Олена Князева, Odessa Akademia Łączności im. A. S. Popowa, Odessa, Ukraina
Д.е.н. професор Юрій Буріменко, Odessa Akademia Łączności im. A. S. Popowa, Odessa, Ukraina
К.е.н. доцент Ірина Станкевич, Odessa Akademia Łączności im. A. S. Popowa, Odessa, Ukraina
Д.е.н. професор Володимир Гранатуrow, Odessa Akademia Łączności im. A. S. Popowa, Odessa, Ukraina
profesor Yafimenka Antanina, Białoruska Państwowa Akademia Rolnicza, Gorki, Białoruś
profesor Freidzin Maks, Białoruska Państwowa Akademia Rolnicza, Gorki, Białoruś
profesor Konstantinov Sergey, Białoruska Państwowa Akademia Rolnicza, Gorki, Białoruś
profesor dr. Zoran Čekerevac, „Union-Nikola Tesla” Uniwersytet w Belgradzie, Serbia
profesor Chiv Ratha, Paññastra Uniwersytet w Kambodży, Phnom Phen, Kambodża
profesor Nguyen Ngoc Dien, Vietnam National University Ho Chi Minh, Ho Chi Minh City, Wietnam

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD

redaktor naczelny - dr Marek Stych
zastępca redaktora naczelnego - професор к.е.н. Лоліта Захарченко
redaktor tematyczny - професор к.ф.н. Олена Бондаренко
redaktor statystyczny – mgr Paweł Ostachowski
sekretarz – dr Dorota Murzyn
członek - к.н.держ.упр. Ярослав Гапанович

RECENZENCI / REVIEWERS

Стрій Любов Олексіївна, д.е.н., професор, Odessa Akademia Łączności im. A.S. Popowa, Odessa, Ukraina
Ахламов Анатолій Геннадійович, д.е.н., професор, Odessa Akademia Łączności im. A.S. Popowa, Odessa, Ukraina
Орлов Василь Миколайович, д.е.н., професор, Odessa Akademia Łączności im. A.S. Popowa, Odessa, Ukraina
Mykola Zhurba, dr hab. Profesor of Department of Educational Management, Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Severodonetsk, Ukraina
Inna Kuzmichenko, dr hab., Head of the Department of Humanities of the State establishment “Luhansk State Medical University”, Rubizhne, Ukraina
Walery Okulicz-Kozaryn, dr hab. prof. UP, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ISSN 2657-7062

DOI: 10.24917/26577062.1

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2019

WYDAWCA / PUBLISHER

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl; <http://www.wydawnictwoup.pl>

Druk/Printed by Zespół Poligraficzny WN UP

Introduction

Dear Fellows,

This is the first issue of the international interdisciplinary *European Journal of Economics and Development*. The idea for the journal was born owing to the cooperation between the Institute of Law, Administration and Economics of the Pedagogical University of Cracow and the Institute of Economics and Management of the O.S. Popov Odessa National Academy of Telecommunications. The preliminary ideas for the new journal came during the working meetings of the representatives of both scientific communities.

Contemporary administration, economics and management have to face new challenges resulting from changes taking place in the world, which we are socially experiencing and are or will be participating in.

It is widely believed that articles published in scientific journals should not necessarily concern the "most popular" topics and issues that particular groups of people living in Poland, Europe and other places are preoccupied with at a given time. In my opinion, scientific texts should be free from the pressure to account for current events and comment on them to a little extent. However, in the area of social sciences, it is sometimes difficult to resist the temptation to participate in current public debates on administration and economics. Therefore, one should always thoroughly reflect on a given issue, which requires time and proper perspective, so as to place it in a broader theoretical and practical context. Sometimes unconsidered opinions of researchers are not conducive to the objective pursuit of truth. There is a risk that their authority or the authority of their institution might be exposed to non-essential criticism.

The subject matter of the published articles fits well into the interdisciplinary profile of the *European Journal of Economics and Development*.

It is not easy for new journals to become successful on the publishing market, but their unquestionable advantage is freshness and flexibility.

Our journal's main goal is to publish scientific research papers (exceptions will be the university news and reports on scientific conferences).

The *European Journal of Economics and Development* is a platform for publishing theoretical and empirical studies in the field of administration, economics and management, which take into account the issues of economic life.

Scientific articles are published in congress languages. The submitted papers are accepted after a blind review, that is a review in which both the reviewer and the author do not know their identities.

The Editorial Board would like to express gratitude to all the people who contributed to the foundation and development of our journal.

We are looking forward to your comments and suggestions which will certainly help us develop the journal in the right direction. We also invite you to cooperate. We encourage authors to submit papers, and our dear readers to read!

Marek Sych, PhD
Editor-in-Chief of the Editorial Board
of the *European Journal of Economics and Development*

Ягут Надир кызы Алиева

Бакинский государственный университет

Севиндж Надир кызы Алиева

Бакинский государственный университет

Николай Журба

Луганского областного института последипломного педагогического образования, Украина

Семейные отношения и новые ценности глобализованного общества

Вступление

В настоящее время в азербайджанском обществе происходят фундаментальные социальные изменения, свойственные всем странам с переходной экономикой. На фоне глобализации мира происходит системная трансформация современного азербайджанского общества, оказывающая влияние на формирование новых семейных отношений в стране.

Прослеживание основных тенденций формирования новых семейных отношений в Азербайджане в условиях формирования гражданского общества, противоречий и трудностей в этой области и указание путей их преодоления имеет актуальное значение как в научно-теоретическом (философско-социологическом, мировоззренческом), так и в социально-практическом плане.

Эти тенденции уже сегодня проявляются в социальной реальности азербайджанского общества через дихотомию сложившихся в обществе целей и средств, противоречия в изменениях форм собственности, становлении новой системы социальных отношений, необходимости переоценки традиционных духовных ценностей, а также в соотношении «традиционализма» и «модернизма» во взглядах на семью, содержательных, структурных и функциональных изменениях семейно-брачных отношений, парадоксах «необходимости» и «целесообразности» в воспитании детей. Отсюда, особенности тенденций формирования новых семейных отношений в Азербайджане зависят от объективных условий социальной среды – трансформационного общества и субъективных ситуаций, возникающих в результате этих изменений [2–6, 11].

Актуальность философско-социологического исследования означенной темы диктуется также тем обстоятельством, что процесс социальной реструктуризации в Азербайджане находится на стадии становления, и теоретический анализ данного процесса в значительной мере способствовал бы как его оптимизации, так и оптимизации в области проблем семьи.

Очевидно, созрело множество вопросов, имеющих непосредственное отношение к проблемам семьи, от эффективного и немедленного решения которых во многом зависит и преодоление социально-экономических, политических, духовных и др. противоречий в обществе в целом.

Теоретическая актуальность исследования азербайджанской семьи в современных условиях обуславливает также рассмотрение в рамках традиционной фамилистической концепции особенностей изменения семейных отношений и семейного воспитания. А поскольку азербайджанская семья по многим параметрам и компонентам значительно отличается от семьи других народов, даже народов, исповедующих исламскую религию, необходимо учесть тот факт, что без учёта ментальных, национально-этнических, социально-психологических особенностей азербайджанцев, невозможно дать адекватную характеристику азербайджанской семьи и прогнозировать её возможные изменения.

Литературное обозрение

Обзор и анализ литературы в области изучения проблем семьи и общества показывает, что данная проблема относится к категории сложных и многомерных явлений, находящихся на стыке различных наук: социологических, философских, психологических, педагогических, социо-психологических, культурологических, демографических и др., каждая из которых имеет собственные представления и подходы.

Поскольку проблемы семьи всегда были в центре внимания учёных, постольку спектр точек зрения на генезис, состояние и перспективу института семьи многообразен и противоречив. Научное изучение семьи и брака привлекает к себе большой интерес. Античные мыслители писавшие о семье, рассматривали её лишь как элемент более широких социальных структур и предтечу более сложных форм социальной организации.

Систематическое научное изучение семьи как социального явления началось с исследования первобытных форм брака, которое связано с именами И. Бахофена, Дж. Мак-Леннана, Дж. Леббока, Л.Г. Моргана, Липперта, Э. Вестермарка (эволюционный и функциональный подход), Летурно, Дж. Мэрдока, У. Огборна, Э. Берджесса, Х. Локка (функциональный подход), М. Ковалевского, Штернберга, К. Маркса, Ф. Энгельса и др. учёных. В области социологии семьи особенно активно ведутся исследования во многих странах. При этом главное внимание уделяется таким проблемам, как отношения между членами семьи как личностями, экономическая основа семьи, внутрисемейный порядок, разделение ролей и формы авторитета, отношения между поколениями, проблемы неполной семьи, новая роль и положение женщины. Немаловажную роль в исследовании проблем семьи играют и такие аспекты, как типы социальных отношений, характер-

ные для семьи, её связь с другими областями социальной жизни, а также анализ особенностей семьи и её социальные функции. В СССР социологические исследования семьи особенно активно проводились с середины 60-х годов XX века. К середине 90-х годов чётко сформировались две концепции современной семьи: «алармистская» (отстаивали демографы), основанная на идее утраты важнейших, цементирующих семью ценностей и «либеральная» (отстаивали социологи и экономисты), основанная на идее прогресса и возвышения ценности свободного выбора. Очевидно, что по сути дела, здесь речь идёт о противоположных оценках процесса модернизации семьи – о семье так называемого «переходного периода». В определённой мере автономную нишу в анализе семейных отношений и гендерной идентичности образуют те представители научно-гуманитарной мысли, которые развивают по сути дела культурологический подход.

Семья, являясь эволюционным «изобретением» человечества постоянно меняется, меняются и отношения личность – семья – общество. В связи с этим исследования по изучению семьи и указанных изменений велись на основе различных подходов и направлений: интеракционистский (взаимодействие членов семьи); институциональный (анализ семейно-брачных отношений); структурно-функциональный (анализ семьи как системы); эволюционный (единая система подходов); ситуационный (ценности семьи).

В Азербайджане же, в определённой степени проблемы семьи исследовались в работах Я. Алиевой, А. Алиева, Р.Я. Алиева, А.И. Садыкова (семейно-брачные отношения, культура, духовные ценности, межнациональные браки), Н.М. Кулиевой (быт современных сельских семей), Ф.А. Али-заде (воспитательные и демографические проблемы семьи), Г.А. Гейбуллаева (вопросы эндогамии, историко-этнографические исследования и современный быт азербайджанских семей), Г.А. Кулиева (быт и семейные отношения), Р. Бадаловой и Н.Ш. Мирзоевой (функции семьи), С. Ахундова и А. Гасанова (моральное воспитание детей), А. Аббасова и Н. Бабаевой (проблемы женщины-матери), И.Р. Аллахвердиевой (социально-психологический анализ супружеских конфликтов), А. Ахмедова, А. Эминова, А. Мамедова, Г.А. Гавилова (о свадебных обычаях и традициях, об исламской морали и ценностях) [1–3].

Между тем, растущая актуальность вопросов, связанных с тенденциями изменений социальной структуры азербайджанского общества, свидетельствует о том, что общественное развитие сталкивается с новыми процессами, которые создают определённые трудности в политике, экономике, культуре, идеологии, семейных отношениях, воспитании и т.п. Данная проблема имеет широкие выходы в социальную практику, свидетельством чего являются работы по социологии семьи и брака, социальной структуре, проблемам воспитания, социологии культуры, экономической социологии, социологии политики, социологии молодёжи, религии и др.

Исследования направлены на выявление особенностей исторического развития общества, становления новых социальных отношений в процессе эволюции общества, динамики изменений форм собственности (позитивные и негативные моменты), необходимости переоценки традицион-

ных духовных ценностей. Вместе с тем, усиливается интерес к изучению исторических типов и форм брачно-семейных отношений, тенденций и перспектив их развития, раскрывается диалектика общего, особенно-го и индивидуального в деятельности семьи на каждом этапе её истории, а через них изучаются более широкие общественные структуры и закономерности. Отсюда, можно прийти к заключению что, проблемы общества и семьи взаимообусловлены и исследуются сообща. Анализ положения современной азербайджанской семьи даёт возможность определить характеризующие её черты с учётом влияния имеющих место ассимилирующих факторов.

Тем не менее следует отметить, что в современной отечественной социологии практически отсутствуют концептуальные работы, посвящённые исследованию тенденций изменения социальной структуры Азербайджанского общества и их отражению на семейных отношениях. В определённой степени проблема содержательных, структурных и функциональных изменений в социальной структуре Азербайджана исследовались в работах азербайджанских учёных: Дж. Т.Ахмедли, Г.Р. Иманова, А.А. Рагимова, Э.Р. Исмаилова, А.Ф. Аббасова, И.С. Аскерова, Р.М. Гасанова, Т.Б. Агаева, Р.Н. Худиева, А.С. Ханларова, Г.А. Гасанова, Г. Байрамова и др. В их работах главное внимание, было уделено исследованию основных тенденций структурных изменений. В нашей же работе предпринимается попытка проследить каналы отражения этих изменений на семейных отношениях [4].

Для более полного анализа социальной структуры трансформирующегося общества обратим внимание на тот факт, что начиная с 90-х годов по 2010-е гг. время социальная стратификация азербайджанского общества характеризовалась в целом двумя особенностями: динамичностью и незавершённостью. Вместе с тем, стратификацию азербайджанского общества на современном этапе развития в процессе глобализации определяют три группы критериев: политический, экономический и социально-культурный. Однако, такие критерии как (доход, род деятельности и должность), обычные для западных стран, согласно специфике социальной структуры азербайджанского общества, не всегда отражают объективную картину стратификации, о чём свидетельствуют результаты наших исследований.

Изложение основного материала

Происходящие в азербайджанском обществе процессы преобразований не могут не отразиться как на системе ценностей общества, так и на институте семьи. Процесс трансформации и глобализации в Азербайджане сопровождается значительными изменениями общественных отношений, что объясняется ломкой старых и постепенным формированием новых отношений собственности. В свою очередь, этот процесс с необходимостью диктует переоценку традиционных ценностей, куда относятся нормы и стереотипы тенденций изменения социальной структуры общества и их отражения на семейных отношениях.

Основными моментами социально-структурных изменений в Азербайджане являются: вследствие разгосударствления собственности по-

являются различные виды и формы собственности: государственная, частная, смешанная и личная; на базе множества форм собственности появляется новая система общественных отношений: отношения собственности, трудовые, распределительные, обменные и т.д.; над указанными формами экономических отношений строятся новые политические, правовые, моральные, религиозные и другие отношения; в результате резкой социально-экономической поляризации и сегментации определённая часть общества отбрасывается за черту бедности и составляет основу «класса эксплуатируемых», и, вместе с тем, появляются новые классы (слои) общества; стремительно происходит процесс переоценки ценностей, причём традиционные ценностные критерии порою заменяются абсолютно противоположными.

Для устранения негативных последствий перехода к рыночной экономике и процесса глобализации, необходимо ускоренного провести структурные реформы в управлении и вернуть науке и образованию приоритетную роль в обществе.

На материалах проведённого исследования, мы пытались выявить позитивные и негативные тенденции в жизни семьи и семейных отношениях, вызванные переходом общества к рыночным отношениям и процессом глобализации. Изучение и исследование данной проблемы, необходимо для прогнозирования изменений в семье, выявления основных тенденций формирования новых семейных отношений в условиях становления гражданского общества. При изучении проблем семьи особый акцент сделан на изучении нестабильности брака, причин, мотивов и последствий разводов и др. негативных и дестабилизирующих факторов и явлениях в данной сфере.

Определённый интерес вызывает анализ степени значимости различных аспектов жизни человека, при определении их роли в оценке семьи и семейных отношений. Результаты исследования (2000–2003 гг.) выявили следующую картину: хорошее здоровье (76,4%); взаимопонимание в семье (с детьми, родителями, супругами) (35,0%); получение хорошего образования (18,8%); удачный брак (22,2%); материальное благополучие (23,4%); наличие интересной работы (32,8%); престижное положение в обществе (46,6%). Сегодня эти цифры почти не изменились.

Немаловажное значение при исследовании проблем семьи имеют взаимоотношения в семье. Так, среди респондентов, состоявших в браке, удовлетворены супружескими отношениями – 24,6%, т.е. 1/2 опрошенных, удовлетворены в определённой степени – 17,6%, скорее не удовлетворены – 3,8% и не удовлетворены – 1,2% респондентов.

В двухступенчатом исследовании, ответы супругов на вопрос: «Как изменились межличностные взаимоотношения в Вашей семье при нынешних условиях?» – распределились следующим образом: 25% – отношения в семье не изменились, 5% – изменились в лучшую сторону, 45% – изменились в худшую сторону, а 25% – затруднились ответить (2000–2003 гг.). Сегодня эти цифры выглядят немного иначе, а точнее: 20% – отношения в семье не изменились, 25% – изменились в лучшую сторону, 25% – изменились в худшую сторону, а 30% – затруднились ответить (2013–2017 гг.).

Особое внимание следует уделить тому факту, что на развитие функций, структуру и ролевое поведение семьи большую роль оказало то, что женщина превратилась в активного члена общества. Устранение социально-экономических различий в положении мужчин и женщин создало многообразные возможности для воспитания детей, социально-политической активности, учёбы, отдыха, приобщения к ценностям культуры, выполнения социально-значимой роли: воспитательницы детей и хозяйки дома.

Результаты социологических исследований (1998–2003 гг.), проведённые нами, также показали, что $\frac{1}{2}$ респондентов состоящих в браке были удовлетворены семейными отношениями в определённой степени и 10% – не удовлетворены. Основными причинами дестабилизации брака респонденты указали на: характер супруга/супруги – 18%; недостаток денег – 18%; накопившиеся проблемы – 17,6%; собственный характер – 13,2%; бытовые неурядицы – 11,8%; воспитание детей – 4,8%. В целом эти цифры сегодня особо не изменились.

Официальные данные Государственной Статистики страны за 2000–2001 гг. показывают, что 13,4% из заключённых браков по той или иной причине распадаются в первый год брака, и такая тенденция сохраняется, а порою и увеличивается по настоящее время. Хотя данный показатель для США, западных стран, и даже России незначителен, для нашей страны он очень значителен.

Анализируя супружеские взаимоотношения на основе результатов исследования, можно прийти к выводу, что основные причины всякого уровня разводов и конфликтов в молодых семьях кроются в социально-экономическом, нравственно-психологическом климате, в отсутствии нормальных жилищно-бытовых условий, во вмешательстве старших в жизнь новобрачных, в отсутствии взаимоотношения супругов, в их неумении рационально вести домашнее хозяйство.

При анализе и раскрытии трудностей семьи в современных условиях, респонденты указывают на проблемы, связанные с организацией быта и досуга. Отмечается, что существенной особенностью изменения быта семьи является перераспределение обязанностей супругов по дому, что особенно показательно в азербайджанских семьях, где совсем недавно присутствовал совершенно иной семейно-бытовой уклад и выполнение домашней работы было исключительно обязанностью женщины. Отвечая на вопрос: «Происходит ли в Вашей семье перераспределение обязанностей супругов по дому?» – около половины опрошенных супругов ответили утвердительно, т.е. 21,6% – «да», 7,8% – «нет», 7,4% – «затрудняюсь ответить» (2000–2003 гг.). Сегодня наблюдается тенденция увеличения утвердительных ответов, относительно данного вопроса.

Современные мужчины всё больше проникаются убеждением, что забота о семье, детях не может сводиться к единовременным, эпизодическим фактам оказания помощи своей жене, а является постоянной их обязанностью, делом совести и супружеским долгом. На вопрос: «Как хотели бы Вы, чтобы распределились обязанности супругов по дому?» – 48,0% за совместный труд по дому; 26,6% считают, что тяжелый труд в доме должны выполнять мужчины, а также помогать во всем; 16,0% – у каждого долж-

ны быть свои обязанности; 9,3% – жена должна вести домашнее хозяйство, а муж закупать продукты, заниматься детьми родители должны в равной мере. Отсюда, важной стороной жизни работающих (или же по тем или иным причинам не работающих) супругов является их бытовая деятельность, совершенствование функций чего связано с коренными переменами, происшедшими в образе жизни современной семьи. Наиболее важными сдвигами в данной области являются сокращение времени и затрат труда на ведение домашнего хозяйства и расширение повседневной культурной жизни. Вместе с тем, на семейные отношения позитивно влияет благоприятная психологическая обстановка в семье, дающая возможность каждому её члену заняться любимым делом, отдохнуть, совместно проводить досуг. К тому же, досуговое общение супругов является серьёзным свидетельством их социального равенства в семье. В целом же, эти показатели, согласно результатам исследования, невысоки – менее 50,0%, а именно: 47,2% – обсуждают хозяйственные дела семьи; 42,9% – воспитание; 36,7% – планы проведения свободного времени; 22,8% – вопросы профессиональной деятельности. (2000–2003 гг.; 2013–2017 гг.).

Как видно, в современных условиях в Азербайджане экономическая самостоятельность женщины не снижает для неё огромной ценности семейной жизни. По результатам исследования, около половины опрошенных (замужних) женщин (28,4%) предпочитают семейную жизнь профессиональной работе, чуть более 1/5 – наоборот, карьере ставят выше семьи. 21,4% респондентов семейную жизнь и профессиональную работу считают одинаково важными аспектами своей жизни, однако оставшись перед выбором одного из этих двух аспектов, 2/3 – семейную жизнь предпочли бы карьере. Лишь те (1/3 респондентов), которые занимаются творческой деятельностью, в абсолютном большинстве вообще бы не отказались от профессиональной работы. Они также считают, что по мере возможности необходимо найти компромисс в данной ситуации во избежание проблем в семье (2000–2003 гг.; 2013–2017 гг.).

По данному аспекту, результаты опросов также свидетельствуют о том, что 65% (2013–2017 гг.) – 75% (2000–2003 гг.) опрошенных мужчин против карьерного роста своей жены. Они считают, что жена в первую очередь должна быть хозяйкой дома, а все остальные социальные роли женщины должны оставаться на втором плане. Лишь 15% (2000–2003 гг.) 25% (2013–2017 гг.) мужчин полагают, что необходимо предоставить возможность жене сделать себе карьеру, если для неё это очень важно, особенно в случае занятия ею творческой деятельностью. Тем не менее, они считают, что жена не должна забывать и о домашних обязанностях [1, 9].

Особого интереса и внимания заслуживают альтернативы законной традиционной семьи – это «гражданские браки», «однополые квазисемьи» и др., которые негативно воспринимаются азербайджанским обществом.

Незавершённость процесса перехода от традиционного к современному типу семьи негативно влияет на совмещение женщиной профессиональных и семейных функций, порождает специфические конфликты между мужем и женой, сказывается на удовлетворённости семейной жизнью и стабильности брака. В этих условиях учёт особенностей существую-

щих типов семьи, конкретных интересов супругов, дифференцированная помощь различным категориям семей является важным фактором роста эффективности социальной политики в области семьи.

Выводы

В реальной жизни процесс перехода от традиционного к эгалитарному типу азербайджанской семьи ещё далёк от завершения. В настоящее время сосуществуют различные модели взаимоотношений между мужем и женой, родителями и детьми. В частности, при общей ориентации на совмещение профессиональных и семейных ролей существуют (и, вероятно, будут существовать всегда) категории женщин с различной иерархией ценностей в сфере семьи и работы. Наблюдаются также значительные расхождения между установками супругов на их роли в жизни семьи и тем, как эти установки реализуются на практике.

В социальном плане эти изменения выражаются в нуклеаризации семей, предпочтении карьерных достижений роли женщины, матери, роста числа разводов, матерей-одиночек, малодетности и бездетности, а, следовательно, депопуляции, одиночестве как социальной проблеме, непрочности семей, снижением престижа семьи и статуса домохозяйки.

Таким образом, обобщая результаты нашего исследования, можно выделить следующие тенденции изменений, происходящих в сфере семейно-брачных отношений: от «коммунальной семьи» к отдельной; от многодетной семьи к малодетной; от полной семьи к неполной; от «законной» семьи к «незаконной»; от «традиционной» расширенной семьи к современной нуклеарной (модернистской) семье, то есть от «большой» семьи к «локальной».

Литература

- Алиев Р.Я. Семейно-брачные отношения в исламе. / Р.Я. Алиев / Пер. с азерб. с доп. – Баку, 2006. – 340 с.
- Алиева Я.Н. Изучение влияния изменений в социальной структуре азербайджанского общества на статус семьи (гендерно-социологический анализ) / Я.Н. Алиева // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. – Баку, 2005. – С. 213–221.
- Алиева Я.Н. Теоретико-методологические аспекты изучения социальной структуры / социологический анализ / Я.Н. Алиева // «Вестник» Бакинского Университета. Серия «Социально-политические науки». – Баку: Изд-во БГУ, 2005. – № 3. – С. 154–167.
- Алиева Я.Н. Изучение семейно-брачных отношений в азербайджанском обществе сквозь призму гендерной социологии. / Я.Н. Алиева // Философия. – Баку: Изд-во Ин-та Философии и Социально-Правовых исследований НАНА, 2006 – № 1(2). – С. 170–175.
- Aliyeva Y.N., Aliyeva S.N., Citizen P. Sociological Analysis of Family Questions in Muslim Society in the Age of Globalization: Regional Characteristics (Based on the Example of Azerbaijan Society). – 2017. – USOS-2017 – 1st International Congress On Social Sciences on September 18–24, 2017 in collaboration with the University of Malaga and

- "Turkish Studies" Elmi Magazine in Qranada, Spain. (Book of Abstracts – Absrtact Boook). (3 N Publications, Ankara). – Malaga, Spain, 2017. – pp. 222–223.
- Алиева Я.Н. Формирование новых семейных отношений в Азербайджане в условиях трансформации общества (гендерно-социологический анализ). / Я.Н. Алиева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук – Москва: Изд. ООО «Институт Стратегических Исследований», 2010. – № 8 – С. 380–385.
- Активизация человеческого фактора и проблемы совершенствования распределительных отношений: (Темат. сб.)* / Бакин. фил. Ленингр. фин.-экон. ин-та им. Н.А. Вознесенского; [Редкол.: Дж.Т. Ахмедли и др.]. – Баку: БФ ЛФЭИ, 1988. – 128, [1] с.; 20 см.
- Гасанов Р.М. Формирование гражданского общества в условиях трансформации. – Баку: Китаб алями, 2003. – 270 с.
- Мирзаджанзаде А.Х. *Этюды о гуманитаризации образования* / науч. ред. Ф.К. Кочарли. – Баку: Азернешр, 1993. – 416 с.
- Рагимов А.А. Трансформационные процессы и проблема национальной безопасности в Азербайджане. / Рагимов А.А., Гасанов Р.М. – Баку: ИНФО, 2003. – 428 с.
- Журба М.А. Лабіринти віртуального: Тесей у пошуках Аріадни : монографія / М.А. Журба, О.В. Пагава, В.В. Байдик. – Харків : Видавництво «Точка», 2016. – 334 с.: бібліогр. 588 назв.

Аннотация

В реальной жизни процесс перехода от традиционного к эгалитарному типу азербайджанской семьи ещё далёк от завершения. В настоящее время сосуществуют различные модели взаимоотношений между мужем и женой, родителями и детьми. В статье изучаются вопросы, относительно происходящих фундаментальных социальных изменений, свойственные всем странам с переходной экономикой. Отмечается, что на фоне глобализации мира происходит системная трансформация современного азербайджанского общества, оказывающая влияние на формирование новых семейных отношений в стране. Прослеживание основных тенденций формирования новых семейных отношений в Азербайджане в условиях формирования гражданского общества, противоречий и трудностей в этой области и указание путей их преодоления имеет актуальное значение как в научно-теоретическом (философско-социологическом, мировоззренческом) так и в социально-практическом плане.

Ключевые слова: семья, семейные отношения, социальная структура, трансформация, глобализация.

Family relations and the new values of a globalized society

Summary

In real life, the process of transition from the traditional to the egalitarian type of the Azerbaijani family is far from complete. Currently, there are different models of the relationship between husband and wife, parents and children. This article examines the issues related to the fundamental social changes that are taking place in all countries with a transition economy. It is noted that against the background of globalization of the world, a systemic transformation of modern Azerbaijani society takes place, which

influences the formation of new family relations in the country. Tracing the main trends in the formation of new family relations in Azerbaijan in the context of the formation of civil society, contradictions and difficulties in this area and indicating ways to overcome them is of urgent importance both in scientific and theoretical (philosophical and sociological, philosophical), and socially practical terms.

Key words: family, family relations, social structure, transformation, globalization.

Ягут Надир кызы Алиева, доктор философии по социологии, доцент, Бакинский государственный университет, Азербайджан, Баку, yagut_family@mail.ru

Севиндж Надир кызы Алиева, доктор философии по социологии, преподаватель, Бакинский государственный университет, Азербайджан, Баку, yagut.aliyeva@gmail.com

Николай Журба, доктор философских наук, профессор кафедры управления образованием Луганского областного института последипломного педагогического образования, Украина, Северодонецк, zna_3@ukr.net

Yagut Nadir Aliyeva, PhD in Sociology, Assistant Professor, Baku State University, Baku, Azerbaijan

Sevinj Nadir Aliyeva, PhD in Sociology, Lecturer, Baku State University, Baku, Azerbaijan

Mykola Zhurba, PhD, Professor, Department of Educational Management, Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Severodonetsk, Ukraine

Сучасна жінка у пошуках нової ідентичності

Вступ

Перехідний стан сучасної культури і цивілізації надає практично усім процесам у суспільстві біфуркаційного сценарію. Нестабільність соціальних процесів та зіткнення культурних парадигм яскраво висвітлили больові точки буття сучасної людини, проявившись, насамперед, у антропологічній кризі. Як влучно зазначає М.Ю. Чекарьова: «...в аксіології сучасної пересічної людини відбулася виразна переакцентація: замість вічності – сьогоденність, замість краси – зручність, замість ідеалу – корисність. Культура зникає, будучи зведеною до рівня матеріальних потреб. Цивілізація витискує культуру, хоча і прикривається її одежею» [1].

Сьогодні особливо чітко висвітлився взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних факторів проявлення індивідуального та загальнолюдського, особистісного і суспільного, національного та інтернаціонального, чоловічого та жіночого. Нагальна необхідність духовної трансформації людини обумовила звернення сучасних філософів саме до антропологічних учень, метою існування яких є «повернення людині людського».

Наприкінці ХХ сторіччя з'являються дослідження, пов'язані з пошуком жіночої ідентичності, яка на думку багатьох учених, ведучі до свого нового розуміння і нової жіночої культури, могла б пробудити культурну трансформацію суспільства у цілому, а отже, і своєрідний культурний ренесанс.

Так звана «жіноча антропологія» має поки що доволі небагату історію, а отже жіноча проблематика в українській філософській антропології розроблена явно недостатньо. Це явище є доволі пояснюваним: період різкого транзиту у вітчизняний дискурс гендерних досліджень, що розпочався у кінці 80-х років 20 сторіччя, висував у якості найбільш актуальних до-

слідницькі ракурси теоретичного (саме поняття «гендер») та практичного (наявності жінок у владних і політичних структурах) характеру. Сьогодні, після періоду осмислення і освоєння західної спадщини гендерної теорії, слід звернутися до даної проблематики у вітчизняній науці, бо, безперечно, гендерні відмінності є, швидше за все, проблемою філософсько-антропологічною, а не лише вузько феміністською, як було прийнято вважати раніше.

Мета роботи

З позиції філософської антропології з'ясувати роль і місце жінки у сучасному українському суспільстві в період перехідного стану культури і цивілізації.

Неоднозначний Жиль Липовецький у своїй книзі «Третя жінка» представляє стислу історію жіночої долі: презирливе ігнорування жінок в античній культурі, інквізиторське переслідування – в Середні століття, містико-естетичне обожнювання – в епоху Відродження, ув'язнення в темниці буржуазного шлюбу – в Новий час. Архаїчну зневагу другою статтю Липовецький називає епохою «першої жінки», жінки-недолюдини. Ренесансне звеличення Прекрасної Дами – періодом «другої жінки», жінки-надлюдини, жінки – рабині ідеалу. «Третя жінка», жінка епохи постмодерну, – це жінка-громадянин, що вільно розпоряджається собою. «Третя жінка» вільна, сама заробляє собі на життя, сама вирішує, за кого йти заміж, сама будує свою професійну кар'єру і домагається майже таких же соціальних привілеїв, що і чоловіки [2]. І усе ж таки, хто вона – сучасна жінка? Чого прагне? Куди прямує?

Одним з головуючих моментів мейнстріму масової культури (який, звісно, не оминув і жінку) є життєвий успіх. Для досягнення загальноприйнятого «типового» щастя необхідно бути успішним у професійній сфері й щасливим у особистому житті, мати достатньо матеріальних благ і гарне здоров'я, вважатися значною фігурою. І якщо чогось з цього списку бракує, – людина змушена переживати дефіцитарний мінімум і, як зазвичай, прагнути до максимуму.

У сучасних умовах конс'юмеристського суспільства жінки нерідко вимушено набувають маскулинних рис характеру, щоб зберігати конкурентоспроможність поряд з чоловіками, а значить і забезпечити собі усе вищезгадане, а отже «щастя». Існує думка, що даний феномен є рудиментом ідеологічної пропаганди часів розвиненого соціалізму, де ідеї фемінізму пролягали лише в матеріалістичній площині. Згадаймо, що ми бачили на плакатах того часу: жінка зображувалася досить чоловічною, – закахані рукава в робочій роботі, відбійний молот в руках тощо. Жінка позиціювалася як чоловік, але усе ж таки це не одне і те саме, що рівність статей, пропагована феміністськими течіями. Отже тогочасна маскулінізація жінки була скоріше схожа на незграбну пародію на фемінізм.

До речі, тут слід згадати ще одну неординарну прикмету сьогодення: якщо раніше була «мета» – «очоловічити» жінку, то сьогодні з'являються «ожіночені» чоловіки. Складається таке враження, що жінки з чоловіками, граючись у якусь незрозумілу гру, міняються місцями, хоча, як відомо, від перестановки доданків....

Як не дивно, навіть сьогодні, у епоху фемінізму, що переміг, жінка зводиться до свого тіла, але при цьому ні власне тіло, ні контроль над ним їй не належать. Отже не буде перебільшення вважати, що одним з дискурсів сучасності є дискурс тілесності, що конструюється різного роду суб'єктами, в тому числі й медіасуб'єктами. Тут було б доречно згадати Бодрійяра: «...річ-жінка – це ефективна схема переконання, соціальна міфологія, всі речі ... прикидаються жінками, щоб їх купували» [3]. Жіноче тіло щедро використовується в рекламі, і з легкої руки деяких дослідників його називають «шедевром ринкового дизайну». Отже реклама, як культурне явище, також робить жінку не вільною: вона представляється як каталізатор товарів і послуг.

Можна сказати, що Україна у контексті просування фемінізму і його ідей була далеко попереду Європи. Коли у Європі ще не стояло питання щодо рівних прав статей, у нас жінка мала свою, і аж ніяк не занижену, роль. Особливість «фемінізму по-українськи» проявляється у тому, що, по-перше, українська жінка споконвічно будує себе не на протизагаду чоловікові, а поруч із ним; по-друге, жінка у разі неспроможності чоловіка чи його відсутності, здатна поруч із своєю жіночою роллю грати і роль чоловіка; по-третє, і це, мабуть, головне – загалом українка перш за все будувала себе як жінку, проявляла себе жіночно, без потреби не перебираючи на себе роль чоловіка. Отже споконвічно українська жінка мала чітку роль – бути з чоловіком, не протиставляти йому, а йти пліч-о-пліч, сидіти поруч за столом як рівний рівному. Вона допомагала чоловікові реалізовувати себе, при цьому творячи свою власну долю. Жінки у нашій культурі мали й низку своїх обов'язків-привілеїв, котрі могли робити лише вони: на жінку був покладений обов'язок берегині домашнього вогнища, саме жінка робила низку обрядів, пов'язаних із захистом своєї родини, лише жінка могла писати писанки-обереги, і лише жінка могла вишивати (а вишиті сорочки, як відомо, мають захисний характер).

Якщо ж говорити про український вимір фемінізму саме в історичному контексті, то треба згадати величні постаті Княгині Ольги і Анни Ярославни. Обидві після смерті своїх чоловіків де-факто правили двома великими європейськими державами. Можна згадати ще й Роксолану. Хоча її життєвий шлях викликає багато запитань, усе ж вона утвердила себе як особистість в ісламському світі, і мала велику вагу у політичному житті того часу.

Наприкінці XIX ст. Україна чудово вписується у загальноєвропейський контекст з його обговоренням феміністичних ідей та проблем. Відома галичанка Н. Кобринська створює феміністичний гурток, членами якого стають визначні діячки української культури: Л. Українка, О. Пчілка, Л. Старицька-Черняхівська тощо. І хоча ці жінки черпали свої ідеї зі скарбниці європейської культури, але інтерпретували їх в залежності від того, як ті чи інші ідеї входять саме в українську культуру.

Безперечно хотілось б згадати про представниць феміністського гуртка, до якого належать провідні фахівчині культури: Віра Агеєва, Оксана Забужко тощо. Метою цього гуртка у широкому сенсі є побудова українського інтелектуального суспільства, а у вузькому – дослідженні творчої, культурної спадщини жінок, і, власне, роль української жінки у культурі.

Отже, якщо казати про український фемінізм, – то у нас він відбувся скоріше як явище інтелектуальне (в нашій культурі є цей спадок), але на широкий загал воно так і не вийшло.

Також до цього елітарного феміністичного гуртка можна віднести і таких представниць наукової української еліти, як Оксана Кісь, Марина Гримич тощо. Але варто усе ж таки зауважити, що представниць цього гуртка слід вважати скоріше представницями постфемінізму, бо вони у своїх працях пропагують не чоловічню жінку, а жінку, яка не відхрещується від своєї природи і будує свій жіночий вектор не на зміну чоловічому, а поруч із чоловіком. Отже, так би мовити, український постфемінізм – це неагресивний симбіоз кращих демократичних євроцентристських феміністичних традицій з українським етнокультурним розумінням жінки.

Сьогодні рух постфемінізму починає набирати усе більших обертів у світі загалом, і в Україні зокрема. Появу терміна «постмодерністський фемінізм» відносять до останньої чверті ХХ ст. Вперше він був використаний американським філософом Джудіт Батлер у роботі «Гендерні хвилювання: фемінізм і підриив ідентичності». Це поняття Батлер трактувала як фемінізм нового типу на основі синтезу постмодернізму і феміністичної теорії [4].

Постмодерністський фемінізм, особливо розвинений сьогодні у Франції, поєднує в собі ідеї радикального фемінізму, постструктуралізму, лаканівського психоаналізу, теорій Дерріди, Фуко і Ліотара. На сучасному етапі теоретики фемінізму нерідко скорочено називають «постмодерністський фемінізм» – «постфемінізмом» і вважають, що як рух він сформувався на початку 90-х років ХХ ст. в лоні фемінізму «третьої хвилі».

Постмодерністський фемінізм перетворив фемінізм в методологію, яка критикує колишню наукову раціональність і об'єктивність, оголошуючи їх обслуговуючими чоловічу науку. Ставить проблему обмеженості знання, представленого в соціальній теорії виключно чоловіками, їх системою цінностей, чоловічим поглядом на світ («адроцентрична картина світу»), чоловічими засобами вираження знання («фаллоцентризм»). Заперечуючи колишню раціональність, постмодерністський фемінізм пропонує враховувати особливості суб'єкта пізнання певної статі, його (її) ціннісні орієнтації.

Відносини постмодерністського фемінізму з самим постмодернізмом доволі суперечливі. Частина теоретиків (Моніка Віттіг, Крістін Дельфі, Л. Іррігаре) налаштовані проти ідеї визнання Іншого, співіснування з Іншим, «ненав'язування» концептів, які є для постмодерністської парадигми центральними. В усіх індивідах феміністки-постмодерністки бачать нестабільність, суперечливість, залежність від набору нав'язаних переконань.

Доволі проблематичними є відносини постмодерністського фемінізму і з іншими фемінізмами. Ряд теоретиків постмодерністського фемінізму (Х. Сіксу, Ю. Кристева) іменуючи себе постфеміністками, відхрещуються від боротьби за жіночі права, заперечують можливість створення єдиної феміністської теорії.

Радикалки-постмодерністки (Ю. Кристева, Л. Іррігаре) не хочуть слухати заклик провідного американського філософа, феміністки і постмодерністки Джудіт Батлер «зробити фемінізм більш самокритичним» і визна-

ти, що будь-які соціальні та філософські категорії, з їх точки зору, в тому числі і використовувані фемінізмом у політичній боротьбі, можуть оскаржуватися і перевизначатися.

Теорії постмодерністського фемінізму і феміністського психоаналізу далеко від завдань сучасного жіночого руху, мало затребувані ним. Діячки жіночих організацій залишаються байдужими до його ідей (на відміну від ідей ліберального і соціалістичного фемінізму).

Отже «постфеміністки» не борються з чоловікам, вони обирають інший шлях – виходять заміж, створюють родини, народжують дітей, але в той же час залишаються економічно незалежними від чоловіків, оскільки професійно самореалізуються. Відомий у минулому політичний і державний діяч, а нині коуч і письменниця Ірина Хакамада у статті «Хаос і жінка» зазначає: «Для «постфеміністки» чоловік – таємнича інша вершина, підкорити її неможливо, але співіснувати можна чудово, прийнявши дуже просту тезу. Чоловік всього лише частина великого світу. Світ більше, ніж чоловік. У світі є дуже багато іншого цікавого, і дивитися на світ постфеміністка воліє своїми очима, а не очима чоловіка» [5]. А також: «Інформаційні технології змели усі перепони на шляху творчої самореалізації жінок. При роботі у Інтернеті стаття значення не має, мало того, її, якщо ти хочеш, ніхто і не визнає. Фанкі-бізнес – бізнес для усіх! «Людина креативна» остаточно і безповоротно перемогла і «чоловіка-ученого» і «жінку-борця». Економіка інтелекту породила явище постфемінізму. Постфеміністки обожають чоловіків, економічно незалежні, професійно реалізовані, володіють стилем і смаком» (з майстер-класу І.М. Хакамади «Дао життя: Майстер-клас від переконаного індивідуаліста»).

У науковій літературі постфемінізм розглядається у п'яти основних аспектах:

- багато жінок заперечують фемінізм (негативно відносяться до визначення самих себе як феміністок. До речі, появленню різко негативної конотації у понятті «феміністка» (супроводжувалося додатковими відтінками значення: «чоловіконенависниця», «жінка з поганим смаком і відразливою зовнішністю» тощо) активно посприяли ЗМІ;
- центральне місце в концепції постфемінізму, на відміну від фемінізму, займає особистість, а не спільність (для сучасної жінки важливіше відстояти власну позицію і знайти своє місце у житті);
- відродження традиційних жіночих цінностей (повернення до гармонійних відносин з чоловіками, концентрація уваги на особистих потребах, новий погляд на проблеми родини, материнства та ведення домашнього господарства тощо);
- постфемінізм охоплює таку проблему, як особистісна криза жінки, яка полягає в невмінні бути жіночною, оскільки фемінізм приділяв найменшу увагу цьому аспекту;
- постфемінізм ставить жінок перед труднощами вибору майбутнього шляху, змушуючи відчувати їх страх і невпевненість у своїх силах.

Виникнення і затвердження постфемінізму в суспільстві розпочалося і виразилося в бурхливому розвитку жіночої літературної творчості. Ці твори, що згодом отримали визнання серед читацької аудиторії, дали поштовх розвитку так званого «чікліта» (даний термін є транскрипцією

англійського слова «chicklit», активно використовується в західноєвропейському літературознавстві. Слово «chicklit» являє собою поєднання двох основ – chick і literature – і буквально перекладається як «література для ціпочок», іншими словами, література, створювана жінками для жінок. Альтернативним варіантом є найменування «жіноча література»).

Родоначальницями цього літературного напрямку вважають Хелен Філдінг і Кендес Бушнелл, яким вдалося реалістично відтворити життя сучасної жінки. Міркування про справжнє покликання жінки, її право на утвердження себе як особистості, вибір життєвої позиції відображають основні тенденції в розвитку постфемінізму. Почесне місце в історії жіночої літератури належить таким письменницям, як Джейн Остін, Джордж Еліот, сестри Бронте, Елізабет Гаскелл, Мері Шеллі, котрі стоять біля її витоків. У числі представниць сучасної жіночої британської літератури також Сью Таунсенд («Таємний щоденник Адріана Моула»), Фей Уелдон («Життєва сила») тощо.

Український «чікліт» розпочався з роману Світлани Пиркало «Зелена Маргарита» (2000 р.). Потім була Катерина Хінкулова зі своєю книгою «36 пісень про життя», яку видавці позиціонували як типовий «чікліт». «Дамська проза» в Україні сьогодні розвивається досить бурхливо. Свої романи успішно видають Галина Вдовиченко, Любо Дашвар, Ірен Роздобудько. Наразі з тим видавці оголошують й нові імена: Олена Печорна («Грішниця»), Вікторія Гранецька («Мантра-омана»), Вікторія Горбунова («Надра банку») тощо.

Безперечними лідерами жіночої української літератури можна назвати трьох молодих письменниць, які, кожна по-своєму, але доволі яскраво і активно, ступають у царину постфемінізму. Це Ірена Карпа, Софія Андрухович і Таня Малярчук. Усі троє не хочуть порушувати питання жіночих прав, відкидають дискурс віктимізації, прагнуть замінити політичний активізм ідеями про вибір та можливості. Їхні жіночі персонажі здебільшого незалежні, самовпевнені, отримують насолоду від своєї сексуальності й водночас мріють про одруження і родину. Письменниці досить послідовно уникають прямого асоціювання з фемінізмом. І якщо «фемінізм» десь і згадано, то у негативному тоні. Скажімо, головна героїня роману Ірени Карпи «Фройд би плакав» (2004 р.) Марла Фріксен ображається на приятеля, який називає її феміністкою.

Таких же поглядів на фемінізм дотримується і Тетяна Малярчук: «Усі ці феміністичні балачки, мені здається, застаріли. Немає значення, хто написав книжку – чоловік чи жінка, і про що ця книжка – головне, щоб вона була цікава і нова. Я не феміністка, не ділю людей на чоловіків і жінок, а літературу – на жіночу і чоловічу з якоюсь спеціальною літературознавчо-войовничою метою. Просто вони справді різні, ці літератури. Вони про різні способи бачення світу – і це дуже добре. А жіноча емансипація? Господи, та це треба пройти в підлітковому віці і спокійно собі жити» (з інтерв'ю письменниці).

Хоча Карпа, Малярчук і Андрухович у своєму власному житті спромоглися на все: і на родинне життя, і на самореалізацію у письменницькій кар'єрі, усе ж вважати їх життя віддзеркаленням ситуації, що склалася у сучасному суспільстві, не можна. Бо і сьогодні буйним цвітом квітне дис-

кримінація жіноцтва: роботодавець впевнено не хоче брати на роботу жінку, що може піти у декретну відпустку, кількість жінок-керівників дуже невелика, і подібних прикладів можна навести безкінечно багато. І усе ж таки немає сумніву, що і Карпа, і Андрухович і Малярчук своїми творами вказують на певну зміну поглядів на роль жінки в сучасній Україні.

Висновки

Сьогодні ми намагаємося зрозуміти стратегічний напрям майбутнього розвитку нашої країни, отже осмислення сучасних тенденцій суспільної думки з приводу ролі і місця жінки у суспільстві набуває вкрай важливого значення.

У рамках теорії постфемінізму, наукове співтовариство впритул підійшло до необхідності переходу до нового підходу в жіночих філософсько-антропологічних дослідженнях, протилежного патріархальному і феміністичному, – підходу егалітарному, що характеризує нейтральне ставлення до статі. Ухвалення егалітарної точки зору на відносини статей можна вважати результатом накопичення знань і більш тонкого аналізу гендерних відмінностей і особливостей. Така позиція характеризується зняттям крайнощів патріархальної і феміністичної концепцій, виводячи відношення між статями на більш високий рівень розвитку.

Уже давно нікого не здивуєш тим, що сучасні жінки можуть все, але бути зовні і зсередини частиною історії, наступницею багатьох поколінь – це не лише спосіб самоствердження, зустріч зі своєю жіночою сутністю, але й, можливо, почесна привілея змінити світ.

Література

- Чекарьова М.Ю. Трансформація антропоцентричної свідомості в магічному дискурсі сучасної масової культури / М.Ю. Чікарькова // Гілея: Збірник наукових праць. – 2013. – № 78. – С. 277–280.
- Липовецкий Ж. Третья женщина / Ж. Липовецкий // Санкт-Петербург: Алетея. – 2003. – 512 с.
- Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр // – Москва: Рудомино. – 1999. – 222 с.
- Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / J. Butler // – New York: Routledge, – 1990.
- Хакамада И. Хаос и женщина // Forbes, 2009. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/forbes-style/issue/2009-10/29110-haos-i-zhenshchina>

Анотація

У статті з позиції філософської антропології та на підставі аналізу так званих жіночих рухів з'ясовується роль і місце жінки у сучасному українському суспільстві в період перехідного стану культури і цивілізації. Наголошено на необхідності переходу до егалітарного підходу у філософсько-антропологічних дослідженнях жіночої ідентичності, як необхідної умови зняття крайнощів патріархальної і феміністичної концепцій і виведення відношень між статями на більш високий рівень.

Ключові слова: культура, жінка, жіноча ідентичність, фемінізм, постфемінізм, чікліт, егалітаризм.

Modern woman in new search identity

Summary

In the article from the standpoint of philosophical anthropology and based on the analysis of so-called women's movements, the role and place of a woman in modern Ukrainian society in the period of the transitional state of culture and civilization is clarified. The necessity of transition to the egalitarian approach in philosophical and anthropological studies of female identity as the necessary condition for removing the extremes of patriarchal and feminist concepts and the deduction of relations between sexes to a higher level is emphasized.

Key words: culture, woman, feminine identity, feminism, post-feminism, chiclite, egalitarianism

Інна Кузьміченко, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук Державного закладу «Луганський державний медичний університет», м. Рубіжне, Україна, meddekanat@ukr.net

Inna Kuzmichenko, PhD, Docent, Can.philos.science, Head of the Department of Humanities of the State establishment "Luhansk State Medical University", Ukraine, Rubizhne, meddekanat@ukr.net

About the best way to make a career in education

Introduction

The ability of a society to react to inner and outer changes and deal with its regulation mechanisms depends on the quality of the educational system. If the quality of the educational system is low, there are problems that are similar to that described in the paper (1-Lindsey Reynolds, 2016). The best Teachers guarantee the high quality of the educational system.

Where can we get the best Teachers for my children, for my city, for my country? This question is important for each of us. This question is important for each of the Prime-Minister or the President.

The paper is deliberately what some provocative in parts in an attempt to raise some questions about the quality of education. The author thinks these questions are important, but which have not been widely discussed in traditional educational systems.

How to become the best Teacher? This question bothers many good Teachers. For more than 400 years, researchers have been observing the increase skills of Teachers.

You can open every reputable journal. For example, let's review the papers at the 'Croatian Journal of Education' or 'South African Journal of Education' or 'Journal of Teacher Education' or 'The Turkish Online Journal of Educational Technology'. And once You find the papers about the training of teachers in these journals.

Literature review

So, there is growing interest in the professional development of teachers and of teacher educators. Much research from different countries (for example, Aus-

tralia, Turkey, USA) in recent years has focused on such interest (2-John Loughran, 2014, p. 271; 3-Carrie D., 2014, p. 1). The purpose of the study (4-Recep Cakir, Ekrem Solak, 2014, p. 78) was to determine the factors influencing the academic achievement of the learners while using technology. Many quantitative studies have been done for investigating the perception of technology use in education Malaysia (5-Ch'ng Lay Kee, Dr. Zarina Samsudin, 2014, p. 107). The study of feedback teachers with students described in (6-Thomas L. Hench, 2014, p. 148). Special education teachers in Saudi Arabia will have the knowledge and experience in using technology (7-Ghaleb Alnahdi, 2014, p. 19). The paper (2-John Loughran, 2014, p. 271) outlines some of the crucial shaping factors in that development, including the transition associated with becoming a teacher educator; the nature of teacher education itself, and the importance of researching teacher education practices. In Nigeria have been expanded to include the use of information and communication for teaching and learning (8-Abdullahi A. Bakare, Esther Temitope Olaniyi, 2017). Sandra Herbert, Coral Campbell, Esther Loong (9-2016) showed how best to support teachers and thus build capacity in schools for success in mathematics and science.

The question (What is the best way to make a career in education?) was interesting for us before the answer is founded.

It was hypothesized that learning outcomes depend on educational technology, which uses the Teacher. Of course, education and experience of the Teachers are important. But, under equal conditions, a stronger educational technology brings the best results. In other words, the Teachers need to use the strongest educational technology to make a career in education and to become the best Teacher.

The purposes of modern education is reflected, for example, in the papers (10-Dr. Mark E. Emblidge and other; Chen-Fong Wu). In 2007, the International Society for Technology in Education updated the importance for 21st century of the following factors (Dr. Mark E. Emblidge and other, p.19):

- Creativity and innovation,
- Communication and collaboration,
- Research and information fluency,
- Critical thinking, problem solving, and decision making,
- Digital citizenship,
- Technology operations and concepts.

According to a later publication (Chen-Fong Wu, 2014, p. 222), since 2011 universities in Taiwan had being pursuing a new direction in education - embedding citizenship in professional courses to help students achieve professional competencies and modern citizenship competency.

Described in papers (Dr. Mark E. Emblidge and other; Chen-Fong Wu) competencies showed a simple thing. Everyone saw a wide range of educational goals - they are beyond didactics.

The importance of educational technologies had been demonstrated by Recep Cakir, Ekrem Solak, Ghaleb Alnahdi, Chen-Fong Wu, Mark E. Emblidge, etc. As You can see, a key role in the teaching and development of skills and knowledge will play educational technologies (Dr. Mark E. Emblidge and other, p.19).

It was examined the effectiveness of four educational technologies that had generated considerable recent research interest:

1. traditional technology,
2. games (interactive) technology,
3. technology of self-study,
4. research technology.

Author did not focus to the technology of distance learning and the 'innovative' technology. It was generally accepted that distance learning and innovative technologies can find application in these four core technologies.

Educational technology is a wide field. It was known from the literature there were many definitions of the term 'educational technology'. The term 'educational technology' was often associated with, and encompasses, instructional technology and learning technology (<http://www.statemaster.com>).

Author examined some of definitions (<http://www.statemaster.com>; <http://www.answers.com>; <http://www.slideshare.net>; <http://edutechwiki.unige.ch>). And it was discovered an acceptable definition: 'Educational technology is a systematic way of designing, implementing and evaluating the total learning and teaching in terms of specific objectives based on research in human learning and communication; and employing a combination of human and non-human resources to bring about more effective instruction' (<http://www.slideshare.net>).

As outlined previously, it was compared the effectiveness of four educational technologies. What did author mean?

1. Traditional technology is conventional methods and techniques that are used by Teachers every day for regular classes in regular school. The Teacher usually tells the theory or book's content. Schoolchildren listen, solve tasks and answer questions (US, Patent, 5934910 A). The Teacher is the source of the information. The main motivation for the study is interesting information. This technology can be useful in the development of attention.
2. Games (interactive) technology is the learning in intellectual games (RU, Patent, 2119191; RU, Patent, 2179745; WO, Patent, 9938137 A1; DE, Patent, 19641287A1). The Teacher is the organizer of educational games. Normal educational process is hidden by a Teacher under interesting game script. Schoolchildren interact with each other and the learning process is enriched by mutual help. The main motive for learning is an innate desire for the competition. This technology generates a good social competence.
3. Technology of self-study is when schoolchildren study the textbooks yourself, with little input from Teachers. Such learning occurs in the external study or in some types of distance learning. Here schoolchildren are helped by automated programs and systems instead of teachers (RU, Patent, 2110095; US, Patent, 5827070 A; US, Patent, 5890911 A; JP, Patent, 2860456 B2; WO, Patent, 9933042 A1). The Teacher is a consultant and/or the examiner. The main motive for learning have needs that are generated by the external environment. This technology forms the independence and responsibility.
4. Research technology implies the acquisition of new knowledge. Schoolchildren are actively engaged in research. Special methods help to schoolchildren to learn specific thought processes (RU, Patent, 2085998; JP, Patent, 2913782 B2). Schoolchildren perform learning of educational material through research. The Teacher is a Colleague and moderator of the study. The main motive for learning is the intellectual pleasure of the creative process. This form is for specific good intellectual and communicative competencies.

Short conclusion: It was chosen four educational technologies to compare their effectiveness. The effectiveness of educational technologies was evaluated by modern methods of research. The most powerful technologies will be recommended to Teachers for using to make a career in education.

Methodology

The research was carried out on the principle 'from the particular to the General'. All of methods were economically justified. It was used the scientific method to search for conditions of effective training of pupils and students.

This study was accomplished by almost simultaneously in three directions:

1. Literature review and monitoring of information resources,
2. Experiments, practical application of results and a feedback,
3. Theory and adjustment of the experimentation.

At the beginning the literature review was started in the 2001s. The key research technique was to analyze a lot of scientific sources over the past 40 years. For two years were studied more than 50 Patents, more than 50 thesis and more than 200 other scientific and Internet sources on this interesting topic. After that author choose the most important ones for a detailed analysis. It were welcomed alternative and non-traditional positions of researchers.

Then experiments were started in the 2002 when monitoring of information resources was continuing. The experiments were conducted by well-documented and powerful methods of analysis (BUS_9641_Business_Statistics_5M, 2009). A considerable amount of pupils, students and adults were covered by the test.

The theoretical studies were initiated to clarify the General picture in the 2006. The theoretical material investigated was standard methods: analysis and synthesis, mapping, ranking, extrapolation.

Since 2009 author started to combine experimentation and practical application of the results. This discovery brought the Money to continue the study. The feedback helped the implementation of the results.

Therefore, in the 2017 new wonderful results were obtained.

In this investigation, there are four sources for good results.

Firstly. The procedure was used for data collection was similar to the one of most studying.

Secondly. The material was used was partially based on classical learning theory. The rest was my good educational practice.

Thirdly. The method of the study was used as significantly difference from methods used by most scientists. Most scientists are studying specific details of separate educational technology. Here was compared the educational efficiency of four basic educational technologies. It was decided that the best method to analyze for this investigation was to add compared to the efficiency of energy-technologies.

And, finally. The major source is that dramatic increase the efficiency of the Teachers, was looking for in the aims of education. It was considered educational technologies that were used by Teachers. There were educational technologies that adequately meet the aims of education as the challenges of modern society.

Results

Theoretical analysis

As outlined in the study, author took the idea that educational technologies were identical to energy-technologies (W. Okulicz-Kozaryn, 2008).

To accept this idea, author pushed by the result of the experiment described in the book V. Smagin, V. Khristenko (1998). They compared the efficiency of traditional learning and games learning. Two groups of students were given the same amount of knowledge. For one group, it was in the traditional form. For the other group, it was in the game form. The student's residual knowledge were tested on the next day and every two weeks. The results of the tests showed an overall decline in the volume of residual knowledge from test to test. After 8 weeks, the described experiment occurred the stabilization of the level of knowledge. The efficiency of game educational technology was higher (31.5%) than the efficiency of traditional educational technology (5.0%).

The term "efficiency" author means the ratio of residual knowledge to the originally specified amount. Correctly speaking this indicator is 'didactic efficiency'.

The didactic efficiency of educational technologies was equal to 31.5% and 5.0% coincides with the values of efficiency in energy technologies, see the table at the paper (W. Okulicz-Kozaryn, 2008, p. 416).

What did author do the next?

On the basis of the table in the paper (W. Okulicz-Kozaryn, 2008, p. 416), author conducted supplementary information research. According to these results, it was added the line №4 "ultra high efficiency". Now this a new table, see (Table 1).

Table 1. Comparison of efficiency of energy-technologies and educational technologies

№	Efficiency, %	Name of energy- -technology	Name of educational technology
1	low: 3 ... 5%	heating furnace	traditional
2	medium: 30 ... 35%	heating power station	games (interactive)
3	high: 90 ... 98%	MHD generating	self-study
4	ultra high: >100%	nuclearing station	research

Source: Own survey

The efficiency of the energy systems in the form of the heating furnace (efficiency = 3% ... 5%) was identified as 'low' in the table 1. In the educational technologies, the traditional training was similar to the heating furnace. Its efficiency observed experimentally when performing laboratory work applies to 'low' also (V. Smagin, V. Khristenko, 1998).

The medium efficiency (efficiency = 30% ... 35%) was had by heating power plant in the energy systems. The efficiency of training with using the educational games also was 'medium' (30% ... 35%).

The high efficiency (efficiency = 90...98%) was characterized by magneto-hydrodynamic (MHD) generators in energy technologies. In the educational

systems, this high efficiency corresponds to the technology of self-study. The self-study is used in the asynchronous model of distance learning (<http://en.wikipedia.org>).

The ultra-high efficiency featured in energy-technologies. This technology is associated with production of heat and electrical energy in the nuclear stations. There is an additional energy in the result.

The research technologies have similar efficiency as the nuclear stations. There is additional knowledge gained during the research study.

It is why the research technologies are widespread used in Universities. So, it is written on the website of the University of Cambridge: 'Our programs are based on active learning principles - they include projects, discussion, exercises, cases and use of IFM tools to bring theory to life and enable practice' (www.jobs.ac.uk). Many universities (Asia, Europe, America) have a button 'RESEARCH' on their sites (www.cb.cityu.edu.hk; www.sakarya.edu.tr; pols.bilkent.edu.tr; www.uc3m.es; www.uchicago.edu).

There were two important reasons for joint analysis of educational technologies and energy technologies:

1. The combined analysis helped to perform an estimate of the didactic efficiency of educational technologies by analogy with energy technologies. Educational technology did not have a mechanism for rigorous evaluation of efficiency. And the efficiency of energy technologies accurately estimated by coefficient of efficiency.
2. Author ranked educational technology in terms of 'didactic efficiency'. And author got the theoretical answer to the question: what educational technology should be used to obtain excellent results. In other words, author had received recommendations: how to make a career in education and to become the best Teacher.

The table 1 demonstrates that the game educational technology is more efficient (between 5 and 9 times) than the traditional educational technology. The Teacher uses the game technology, S/he will get a result better than a teacher who works with traditional technology in between 5 and 9 times. It means that the Teacher using the games technology automatically becomes more effective and better than another Teacher uses the traditional technology.

The educational technology of self-study is more efficient than the traditional technologies in between 15 and 24 times. It is very good for adult learning (<http://en.wikipedia.org>). Unfortunately, the self-study technologies are limited at schools.

The research technology has a maximum of the didactic efficiency. This educational technology is more efficient than the traditional technology in more than 25 times. And the efficiency of the research technology is higher than the efficiency of the game technology approximately in between 3 and 4 times. The research technology enables to develop the human resources. It is technology that develops science, economy and industry of every State.

If the Teacher uses research technology S/he gets the maximum result. S/he is the most efficient Teacher. And S/he makes a career in education and becomes the best Teacher.

Let's go back to the purposes of the educational system, which have been set by society (Dr. Mark E. Emblidge and other, p.19; Chen-Fong Wu, 2014, p. 222).

Please note that these goals were not didactic. They cannot be estimated using didactic efficiency. However, society put such purpose prior to the educational system. And people had to find out which of educational technologies were adequate to these purposes.

The next table demonstrates compliance of the non-didactic goals and of the possibilities of the three educational technologies: traditional, game, and research (see Table 2). The technologies of self-study were not considered here due to its weak application at school.

Table 2. What goals can be achieved with the use of the educational technologies, according (Dr. Mark E. Emblidge and other, p. 19)

Traditional	Games (interactive)	Research
	technology operations and concepts	
	critical thinking, problem solving and decision making	
	digital citizenship and information fluency	
-	creativity	
-	communication and collaboration	
-	modern citizenship competency	
-	-	innovation
-	-	research

Source: Own survey

As illustrated by Table 2, the usual lesson in the traditional technology allows to achieve three non-didactic goals only.

The games technology allows to achieve six non-didactic goals.

And finally, the research technology allows to achieve eight non-didactic goals. In other words, the research technologies allow to achieve all of public purposes described in the works (Dr. Mark E. Emblidge and other, p.19; Chen-Fong Wu, p. 222).

Generally speaking, author divided the analysis of educational technologies into two parts as follows:

1. In the first section author theoretically justified the didactic effectiveness of game and research educational technologies.
2. In the second section, author theoretically justified the achievement non-didactic goals of education with the using game and research educational technologies.

Both parts of my theoretical analysis showed the advantages of the game educational technology and, especially, the research educational technology. The efficiency of game educational technology is higher than the efficiency of the traditional educational technology dramatically. The efficiency of the research educational technology is the highest.

It was found a simple way to make a career in education and to become the best Teacher. If You want to make a career in education You must use game and research educational technologies.

You saw the influence of game and research technologies to the economic efficiency of the education system. Both these technologies are a source of additional income for Schools and Universities.

In the first place. These educational technologies increase the productivity of the Teacher in several times.

In the second place. They reduce the price for the training courses. High quality of the training and low price attracts more Customers.

In the third place. A higher quality of education improves the image of Schools and Universities.

And in the final place. The effective implement of game and research technologies has a very low price. The price is so low that the cost of training Teachers and Professors will pay off very quickly. In the third example (see below), the costs were recovered between 1 and 2 months.

Short conclusion

High results of game and research educational technologies were proved theoretically. These two technologies provide a higher level of didactic results than traditional educational technology. Both of technologies allow get non-didactic results which is not possibly to get by traditional educational technology. Using of game or research educational technologies provides to Teachers a rapid growth of a professionalism. If the Teacher uses game or research educational technologies, S/he automatically makes a career in education and becomes the best Teacher.

The results of the experiments

Down are represented four examples. There are practical results confirming the high didactic and non-didactic efficiency of the game and the research educational technologies. In this section author did not describe the experiments in detail, as it was described in the earlier papers.

My remarkable results of the experimentation confirm literature data described above.

The first experiment

It was showed didactic learning outcomes of school children through game technology.

Author made the experiment in a regular school in the 2008. Among pupils in grade 8 were formed 2 groups of 15 pupils. The main criterion for the formation of the groups was the result of the study for the last period on the basis of all Sciences. It was equal to 4.0. Thus, the average outcome in these groups had the same value, equal to 4.0.

After that, the first group of pupils (let's call it the 'game' group) had 12 lessons with the game technology. In the second group (let's call it 'traditional') such lessons were not given.

Next, all pupils studied by the traditional method by the same Teachers. They studied in the same program, the same textbooks.

Finally, two months later, they were again examined. The average results of education were compared for two groups of our pupils. It was compared the results of all the Sciences.

The result was for the first (game) group 23% higher than for the second (traditional) group. What led to such a didactic difference? It was twelve lessons of game technology for the first group earlier.

The growth of non-didactic results recorded by the method of the pedagogical supervision. The growth of such results as 'communication and collaboration' (Dr. Mark E. Emblidge and other, p.19) noted of pupils of first (game) group. In this experiment, author recorded an increase of the following non-didactic results of pupils of the first group (the score could vary from 0.0 to 5.0):

- The ability to think logically - the growth was 16.1% (from 3.48 at the beginning of the experiment to 4.04 at the end of the experiment);
- The ability to work with information - the growth was 12.5% (from 3.85 at the beginning of the experiment to 4.33 at the end of the experiment);
- The ability to plan - the growth was 10.8% (from 3.80 at the beginning of the experiment to 4.10 at the end of the experiment);
- The ability of self - the growth was 14.3% (from 3.50 at the beginning of the experiment to 4.00 at the end of the experiment);
- The ability to organize a work - the growth was 14.4% (from 3.47 at the beginning of the experiment to 3.97 at the end of the experiment).
- These non-didactic results cannot be obtained during the lesson by traditional educational technology.

Thus, the experiment clearly showed that the game educational technology increases didactic and non-didactic learning outcomes critically.

The second experiment

Here the author showed the achievement of non-didactic goals as 'creativity' (see table 2) by the research educational technologies.

Achieving the goal of 'creativity' were looked through the zoom 'factor of the originality' students. In 2002 author recorded growth 'factor of the originality' by 21.3% in the learning process of students of 'Management in tourism' by research educational technologies.

Thus, my experiment showed that the research technologies give the achievement of such non-didactic goals that cannot be achieved through the traditional educational technologies.

The third experiment

In the October 2014s author have prepared proposals for the using of game technology for EFL Teachers in the Netherlands. It was recommended to the Teacher to abandon the traditional educational technology. All of recommendations were implemented in the course of the Polish language.

Before that, the EFL Teacher taught adults using the traditional technology. She used for the traditional educational technology some elements of an intensive education. Therefore, she received very good results. She was proud of her results. And, indeed, among the teachers of the Polish language this woman was a very good Teacher.

This teacher was a creative and innovative person. She used my recommendations with joy. This did not require a lot of money.

And two months later she mailed me a letter about the results of learning using the game technology. That is a part of her letter:

"You pushed me a few good ideas relating to my course of Polish language. I not to say that I was not previously effective. As I sow, many my students loved Polish language, and a daily habit of watching movies and listening in Polish. All this, however, had cost me a lot of effort. I worked all myself and never imagined that it is possible otherwise.

You told me how to avoid burnout, working less. And at the same time, I gave lessons more effective and interesting for students. Your practical tips helped me at once, the effect was instantaneous. Students a little complained that they were not too comfortable, but thus period were very short, and brought huge changes.

I will give an example. If the same effort I can teach at least 3 times more students, and the maximum is 10 times more students. And the quality of education absolutely does not deteriorate, even I have noticed that students are better and more confident to speak Polish. It is very important that now my students pay for the course less.

For me it is also a multiple increase of economic efficiency of my work. With the same effort, I receive for my work at least twice more", end of quotation (Swetlana Seregina, the Teacher of the Polish language, the Netherlands, 2014).

What can You see from the third example?

First, the students started to speak Polish better and more confident. In other words, the growth of the didactic efficiency of the course after a replacing the traditional technology to the game technology.

Second, the Teacher can teach at least 3 times more students, and the maximum is 10 times more students. In other words, the productivity of Teachers increased by between 3 and 10 times.

Third, students pay less for the course after the Teacher started to use game technology. In other words, the cost of the course went down. And it gives an opportunity to attract more students (Customers). Hence, it is economically advantageous to use game technology instead of traditional technology.

For these reasons, the Teacher made a career in education and became the best Teacher of the Polish language after she began to use the game educational technology.

The final experiment

The author made an experiment for three semesters in 2016-2017. Here it was showed the achievement of non-didactic goals as 'research' with the research educational technology.

It was a comparison of the effectiveness of the two technologies: the traditional educational technology and the research educational technology, see (Table 3).

The author used research educational technology in the first semester. The experiment involved five groups of between 20 and 25 students.

After that the author used traditional educational technology in the second semester. The experiment involved seven groups of between 20 and 25 students.

And finally, the author used research educational technology in the third semester. The experiment involved five groups of between 20 and 25 students.

The criterion of the efficiency was the number of publications of students during the semester.

Table 3. Comparison of the efficiency of the traditional educational technology and the research educational technology

The number of semester	Educational technology	The number of groups	Year (semester)	The number of publications
1	Research	5	2015-2016 (summer)	17
2	Traditional	7	2016-2017 (winter)	5
3	Research	5	2016-2017 (summer)	16

Source: Own survey

Table 3 shows that the result of the research educational technology is higher than the result of the traditional educational technology in three times. It should be added that a greater number of publications were prepared by a smaller number of students.

Thus, my experiment showed that the research educational technology gives the achievement of non-didactic goals that cannot be achieved through the traditional educational technology.

These are my notes: Children and adults like the game educational technologies and the research educational technologies very much. It is difficult to wean the children and the adults from the traditional educational technology for the first few days. The need to think for yourself scares students at first. After few days, the children and the adults are accustomed to intellectual activity. And it starts to like them. The long-term training with the game and the research educational technologies generate intellectually active alumni.

Short conclusion:

High results of game and research educational technologies were proved experimentally. These two technologies provide a higher level of didactic and non-didactic results than traditional educational technology. The using of game or research educational technologies provide to Teachers a rapid growth of a professionalism. Both of technologies allow to every Teacher to make a career in education and to become the best Teacher quickly.

Conclusions

It's been proven that learning outcomes depend on educational technologies, which are used by the Teacher. It needs to use the game or the research educational technologies. It is the best way to make a career in education.

Author compared the efficiency of three educational technologies. The efficiency of educational technologies was evaluated by modern methods of investigation. The didactic efficiency of traditional educational technology is between 3% and 5% only. The didactic efficiency of the game educational technology is

30 ... 35%. The efficiency of the research educational technology is more than 100%. The results were proved experimentally. The game and the research educational technologies provide a higher level of didactic and non-didactic results than the traditional educational technology.

1. The game and research educational technologies provide a higher quality of the educational process than traditional educational technology. Teaching children and adults by game technology gives rise didactic results by 20% or more. Teaching children and adults by research technology leads to new knowledge. This new knowledge is vital to the development of the civilization. And the ability of graduates to create new knowledge is extremely important for the economy under the global competition. Using of game or research educational technologies provide to Teachers a rapid growth of a professionalism. It is the best way to make a career in education.
2. Children and adults like game and research educational technologies very much. The long-term using game and research educational technologies generate intellectually active alumni. These graduates can build a strong economy.
3. Based on the above, author suggests game and research educational technologies for widespread use. It may be reasonable to assume that the results of the research can be applied in the majority of cases in every School and in every University. Game and research educational technologies can be used in every country where there is a need for rapid economic growth. Every Teacher and every Professor can use game and research educational technologies. It is the best way to make a career in education.
4. The aim of the next study is a detailed description of the conditions of implementation of the game educational technology. This is one of three technologies which is the best way to make a career in education.

References

- Lindsey Reynolds. (2016), *Deciphering the "duty of support": caring for young people in KwaZulu-Natal, South Africa*. - Social Dynamics - May 2016, DOI: 10.1080/02533952.2016.1218141
- John Loughran. (2014). *Professionally Developing as a Teacher Educator*. - Journal of Teacher Education, September/October – 2014, № 65, p. 271-283.
- Abdullahi A. Bakare, Esther Temitope Olaniyi. (2017). *Use and Application of ICT in Teaching and Learning for Quality Higher Education in Nigeria: A Literature Analysis*. DOI: 10.15580/GJER.2017.2.020617017
- BUS_9641_Business_Statistics_5M* (2009). Masters of Business Administration - NY, Kingston University.
- Carrie D. Allen and William R. Penuel. (2014). *Studying Teachers' Sensemaking to Investigate Teachers' Responses to Professional Development Focused on New Standards*. Journal of Teacher Education 0022487114560646, first published on December 11, 2014 as doi: 10.1177/0022487114560646
- Chen-Fong Wu. (2014). *The relationship between the embedded instruction approach and modern citizenship competency*. - TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology – July 2014, volume 13, issue 3. – PP. 222-231.

- Ch'ng Lay Kee, Dr. Zarina Samsudin. (2014). *Mobile devices: Toys or learning tools for the 21-st century teenagers?* - TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology – July 2014, volume 13, issue 3. – PP. 107-121.
- DE, Patent, 19641287A1 (*The device for training/games on computer science*), 1999.
- Dr. Mark E. Emblidge, Dr. Ella P. Ward, Dr. Thomas M. Brewster, Isis M. Castro, David L. Johnson, K. Rob Krupicka, Dr. Virginia L. McLaughlin, Kelvin L. Moore, Eleanor B. Saslaw. *Educational Technology Plan for Virginia 2010-2015*. – 100 p. http://www.doe.virginia.gov/support/technology/edtech_plan/plan.pdf
- Ghaleb Alnahdi. (2014). *Assistive technology in special education and the universal design for learning*. - TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology – April 2014, volume 13, issue 2. – PP. 18-21.
- http://edutechwiki.unige.ch/en/Educational_technology
- http://en.wikipedia.org/wiki/Distance_education
- http://pols.bilkent.edu.tr/?page_id=1279
- http://www.answers.com/Q/What_is_educational_technology_and_technology_education
- <http://www.cb.cityu.edu.hk/research/>
- <http://www.jobs.ac.uk/job/AKH464/executive-education-programme-facilitator/>
- <http://www.sakarya.edu.tr/en/>
- <http://www.slideshare.net/tunaynapinay/meaning-of-education-technology?related=1>
- <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Educational-technology>
- <http://www.uchicago.edu/research/>
- <http://www.uc3m.es/Research>
- JP, Patent, 2860456 B2 (*The training material for forming ability instant reading*), 2000.
- JP, Patent, 2913782 B2, 4060579A (*A training device for approximate reasoning*), 2000.
- Okulich-Kazarin V. (2008). *Technical system at the service of education* / №4. – PP. 416-417.
- Recep Cakir, Ekrem Solak. (2014). *Exploring the factors influencing E-learning of Turkish EFL learners through TAM*. - TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology – July 2014, volume 13, issue 3. – PP. 78-87.
- RU, Patent, 2085998 (*The device for teaching of ideas generation*), 1997.
- RU, Patent, 2110095 (*The automated system for training and control*), 1998.
- RU, Patent, 2119191 (*The method of teaching spelling and reading skills through games with the leading or on the computer*), 1998.
- RU, Patent, 2179745 (*The method of studying the text of educational material through game*), 2002.
- Sandra Herbert, Coral Campbell, Esther Loong. (2016). *Online professional learning for rural teachers of mathematics and science*. - Australasian Journal of Educational Technology - volume 32, № 2. – PP. – 99-114. DOI: <https://doi.org/10.14742/ajet.2159>
- Thomas L. Hench. (2014). *Using confidence as feedback in multi-sized learning environments*. - TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology – October 2014, volume 13, issue 4. – PP. – 148-155.
- US, Patent, 5827070 A (*The method and system for testing using computer*), 1999.
- US, Patent, 5890911 A (*The method and computerized system for training, receive responses and evaluation of responses*), 2000.
- US, Patent, 5934910 A (*The method of learning by answers to the questions*), 2000.
- WO, Patent, 9938137 A1 (*The method of application of adaptive motivation in computer systems training*), 2000.
- WO, Patent, 9933042 A1 (*The computerized system of distance learning*), 2000.

About the best way to make a career in education

Summary

It was proved that every of us can become the best Teacher quickly and easily. To do this we need to use games and research educational technologies. In this research, it was analyzed didactic and non-didactic effectiveness of four basic educational technologies:

- traditional,
- game,
- self-study, and
- research.

It is shown the didactic efficiency of traditional educational technology is 3-5%. The game educational technology provides best didactic and non-didactic results (a didactic efficiency is 30...35%). The research educational technology provides excellent didactic and non-didactic results (a didactic efficiency is more than 100%). Generally speaking, every teacher should use the game and the research educational technologies. It is the best way to make a career in education. It may be reasonable to assume that results can be applied in every School and in every University. The results are attracting widespread interest of teachers, scientists, employees of the public administration in fields such as a professionalism of the Teacher, a development of the Person, Economics of the education and social dynamics in the broadest sense.

Key words: educational technology, game (interactive) technology, research technology, didactic efficiency, career in education, the best Teacher

W. Okulicz-Kozaryn, Dr.hab., MBA, Prof. UP, Cracow Pedagogical University, Poland, v-kazarin@narod.ru,

Вступ

В умовах глобалізації національні кордони вже не мають значення для світової конкуренції і переможцем стане тільки та компанія, яка зможе управляти виробництвом в найбільш творчому режимі і безпосередньо контактувати зі своїми клієнтами, швидко реагуючи на зміну їх потреб.

На думку відомого американського вченого І. Адізеса, кілька важливих процесів, які вже зараз виникають у відповідь на зміни в світовій економіці:

- захід авторитарного стилю управління, оскільки один начальник неспроможний оцінити всі ризики в хаосі безперервних змін та необхідні узгоджені дії цілої команди;
- кінець ієрархії: спостерігається становлення систем, повністю її заперечують;
- це і холакратія, і мережеві організації, і плоскі структури, і методологія agile;
- зміцнення сили командного духу, що допомагає вирішувати складні комплексні завдання на основі взаємодії в командах і співробітництва структурних підрозділів, незважаючи на внутрішньоорганізаційні кордону;
- необхідність врахування особливостей представників нового покоління «ігрек», які не сприймають авторитарний стиль керівництва [1, с. 10].

Літературний огляд

Проблеми формування та організації віддаленої роботи команди у сфері ІТ розглядалися в публікаціях на теоретичному рівні такими закордон-

ними дослідниками та авторами, як Дж. Джуран, М. Белбін, Т. Парсонс, В. Парето, Б. Такман, Н. Дженсен, Дж. Катценбах, Ф. Лютенс та Д. Сміт та інші [15–16].

До вітчизняних вчених, які вивчали поняття команди та її організації, а також процес створення команди, можна віднести таких авторів, як М. Бронштейн, П. Хохлова, А. Прігожин, Є. Ємельянов, С. Поварніцина та ін. [15–16].

Проблемами використання різних методів організації роботи персоналу проекту, зокрема Agil та Scrum, в різних сферах діяльності, розглядали Д. Казовська [10, с. 9], А.В. Чігаков [18, с. 175], А.Б. Бабаєв [3, с. 10], Д.С. Ільдеменов [9, с. 83], Е.В. Башкирова [4, с. 156], Братков М.В. [5, с. 9], Акмаєва Р.І. [2, с. 7], В.А. Опацький [13, с. 170], Л.В. Евсеев [8, с. 31], І.А. Кирєєв [11, с. 9].

Методологія

В процесі виконання цієї роботи використовувались наступні методи наукових досліджень: метод порівняння, методи аналізу та синтезу, метод класифікації, метод експертних оцінок.

Але недостатньо розглянуто особливості командоутворення та організації віддаленої роботи у сфері ІТ, зокрема, використання новітніх методів розробки програмного забезпечення на основі гнучкої методології організації розробки Agile.

Мета роботи полягає у дослідженні різноманітних методик організації віддаленої роботи команди проекту сфери ІТ.

Результати. Віддалена робота – форма зайнятості, при якій роботодавець і найманий працівник (або замовник і виконавець) знаходяться на відстані один від одного, передаючи і отримуючи технічне завдання, результати праці і оплату за допомогою сучасних засобів зв'язку (телефон, факс, поштові повідомлення, Інтернет) [14].

Ідея віддаленої роботи стала реалізовуватися з появою такого засобу зв'язку (комунікації) як Інтернет. Сьогодні багато представників інтелектуальної праці (вчені, дизайнери, програмісти) можуть не тільки отримувати і відправляти інформацію (завдання і результат праці) по мережах, але і отримувати оплату, не тільки через традиційні платіжні системи, а й через електронні платіжні системи Інтернету.

Для виконання віддаленої роботи працівник повинен мати віддалене робоче місце – робочий стіл, на якому раніше розміщувалися знаряддя праці, а сьогодні – найчастіше персональний комп'ютер. У зв'язку з інтелектуальним характером праці на комп'ютері сьогодні віддалений робочий стіл частіше називають – віддалений офіс.

При успішній організації віддаленої роботи відстань між дистанційним працівником і компанією перестає мати велике значення. Крім того, співробітник має всі можливості для ефективного включення до складу високопродуктивних робочих груп.

Дистанційна робота з використанням відео зв'язку – це перш за все правильна організація домашнього офісу та підбір технологій для реалізації потреб віддалених співробітників [14, 15].

Особливості створення команди проекту:

У сучасних організаціях прийнято виділяти чотири типи команд:

1. Функціональна команда – команда, що працює в рамках функціонального підрозділу, всі учасники якої об'єднані завданнями одного бізнес-процесу. Звичайно відповідає межах підрозділу. Наприклад, торгівельна команда, команда сервісного центру, ремонтна команда й т.п.
2. Проектна група – команда, зібрана для рішення актуального бізнес-завдання на певний час. Завдання може бути як внутрішнім, для організації (наприклад розробка системи мотивації, організація корпоративного свята, реінжиніринг компанії й т.д.), так і зовнішнім (переговори, продажі для особливо важливого клієнта, створення нового продукту, проведення акції по просуванню, робота на виставці й т.д.).
3. Управлінська команда – команда керівників організації (переважно керівників вищої ланки, топ-менеджерів), які проймають участь у процесі вироблення стратегії й прийнятті рішень по її реалізації.
4. МЕТАкоманда – персонал всієї організації, об'єднаний корпоративною культурою компанії, що розділяє її стратегічні цілі й одержує задоволення від своєї причастності до компанії, а також особистої участі в реалізації її місії.

Кожний з названих типів команд має свою специфіку. Але також слід зазначити, що в правилах формування команд різного типу є досить багато загального. У подальшому дослідженні розглядаються як загальні аспекти, так і особливості стосовно проектних команд.

Важливим завданням управління проектом є формування команди. Керівникам проекту і функціональних підрозділів, які беруть участь у створенні проекту, на цій стадії доводиться розв'язувати ряд специфічних задач, пов'язаних із мотивацією праці, конфліктами, виконанням, контролем, відповідальністю, комунікаціями, владою, лідерством і т. п. [12, с. 31–33]. Багато дослідників підтверджують, що близько 80% опитаних висувають фактор людських відносин на перше місце з усіх факторів, що впливають на успішне здійснення проекту, тому пріоритетність цієї сфери діяльності не викликає сумнівів.

Створення професіональної команди для нового проекту – один із основних обов'язків проект-менеджера на першому етапі його роботи. Цей процес вимагає ряду навиків управління у визначенні, відборі й об'єднанні в команду спеціалістів із різних відділів і організацій.

Команда проекту – сукупність працівників, які здійснюють функції управління проектом і персоналом проекту.

Формуючи команду, проект-менеджер збирає разом групу людей, намагаючись об'єднати їх загальною ціллю і єдиними задачами. Новизна, унікальність, ризик і швидкоплинність – всі ці риси притаманні новому проекту, вони ж і визначають труднощі при формуванні команди. Створення команди для нового проекту ускладнено ще й тим, що ці люди не працювали разом, не мають загальних цінностей і норм, але повинні працювати ефективно і синхронно.

За формою команда проекту відображає існуючу організаційну структуру управління проектом, розділення функцій, обов'язків і відповідальності за рішення, що приймаються в процесі його реалізації. На верхньому

рівні структури знаходиться менеджер проекту, а на нижніх – виконавці, відділи і фахівці, що відповідають за окремі функціональні сфери.

За змістом команда проекту є групою фахівців високої кваліфікації, які володіють знаннями і навичками, необхідними для ефективного досягнення цілей проекту.

Процес формування команди проекту (командоутворення) зазвичай розглядають як утворення єдиного, цілісного колективу управлінців, здатного ефективно досягати мети проекту. Значення командної роботи по реалізації проекту укладається в можливості синергічного ефекту від об'єднання групових зусиль, знань і вироблення групових управлінських рішень, тобто в досягненні "стану, при якому ціле більше, ніж сума його складових частин" [7].

Аналогічно життєвому циклу проекту команда проекту має свій життєвий цикл, в якому можна виділити п'ять основних стадій: формування, спрацювання (психологічної напруженості), функціонування, реорганізація, розформування.

Потреба в організації віддаленої роботи:

Можна виділити п'ять основних ситуацій, коли виникає потреба організувати єдиний інформаційний простір для віддаленої роботи.

1. Доступ до проекту зовнішніх співробітників (фріланс).

Найпростіше рішення – це відкриття доступу в систему для зовнішнього співробітника. Такі ситуації виникають при роботі з зовнішніми програмістами, юристами, дизайнерами, консультантами. Це дозволяє прозоро ставити завдання, відображати їх статус, вести обговорення документів. Система веде протокол всі домовленості, фіксує терміни. При цьому фрілансеру дається дуже обмежений доступ до проекту, тільки на рівні його робіт.

2. Віртуальний кабінет для підрядника / партнера / замовника

Більш складний варіант – це робота в системі дружньої організації. Наприклад, доступ може бути відкритий для підрядника – в частині звітності по його робіт, для партнера – при спільному веденні продажів, для замовника – для організації роботи над проектом або його подальшого супроводу. В даному випадку мову можна вести про «віртуальний кабінеті». А партнерам система дає також інформацію про статус фінансових відносин за типом білінгової системи.

3. Організація роботи над проектом розподіленої команди

Далі, можна згадати організацію роботи розподіленої команди над спільним проектом. В даному випадку керівник проекту віддалено керує командою, ставить завдання, спілкується, координує роботу. А учасники – звітують, узгоджують результати, взаємодіють через систему. Використовується весь інструментарій проектного управління.

4. Мобільний робоче місце для вищого керівництва

Ще більш високий рівень вирішення – це мобільне робоче місце директора компанії. Можливість бачити повну картину всього, що відбувається в компанії, контроль портфеля проектів, моніторинг показників і фінансів, комунікації зі співробітниками – все це проводиться через iPad або інший мобільний пристрій.

5. Єдиний простір для територіально віддалених підрозділів або дочірніх компаній

Ну і нарешті, найвищий рівень – коли ми організуємо в рамках єдиної системи роботу декількох віддалених підрозділів або навіть компаній. Вигоди цього рішення величезні. Це прозорі комунікації, що збирається від низу до верху звітність – і все це в режимі реального часу.

З урахуванням цього розглянемо особливості організації командної роботи в одній із сфер ІТ – розробка програмного забезпечення.

Ця сфера діяльності має ряд особливостей, таких, як:

- Інтелектуальність роботи;
- Потрібність у високому рівні освіти та кваліфікації членів команди;
- Нестандартність мислення та необхідність творчого підходу при виконанні завдань.

Одже, враховуючи особливості команди в ІТ сфері, організовувати віддалену роботу такої команди треба застосовуючи ефективну практику організації праці невеликих груп (які роблять однорідну творчу роботу) в поєднанні з керуванням ними комбінованим (ліберальним і демократичним) методом [16 – 17].

Існує кілька методик, що відносяться до класу гнучких методологій розробки, зокрема екстремальне програмування, DSDM, Scrum, FDD. Гнучка методологія розробки (Agile software development) – серія підходів до розробки програмного забезпечення, орієнтованих на використання ітеративної розробки, динамічного формування вимог і забезпечення їх реалізації в результаті постійної взаємодії всередині самоорганізованих робочих груп, що складаються з фахівців різного профілю.

Більшість гнучких методологій націлені на мінімізацію ризиків шляхом зведення розробки до серії коротких циклів, званих ітераціями, які зазвичай тривають два-три тижні. Кожна ітерація сама по собі виглядає як програмний проект в мініатюрі і включає всі завдання, необхідні для видачі міні-приросту по функціональності: планування, аналіз вимог, проектування, програмування, тестування і документування. Хоча окрема ітерація, як правило, недостатня для випуску нової версії продукту, мається на увазі, що гнучкий програмний проект готовий до випуску в кінці кожної ітерації. Після закінчення кожної ітерації команда виконує переоцінку пріоритетів розробки.

Agile-методи роблять акцент на безпосереднє спілкування віч-на-віч. Більшість agile-команд розташовані в одному офісі, іноді званому англ. bullpen. Як мінімум, вона включає і «замовників» (англ. Product owner – замовник або його повноважний представник, який визначає вимоги до продукту; цю роль може виконувати менеджер проекту, бізнес-аналітик або клієнт). Офіс може також включати тестувальників, дизайнерів інтерфейсу, технічних письменників і менеджерів.

Основною метрикою agile-методів є робочий продукт. Віддаючи перевагу безпосередньому спілкуванню, agile-методи зменшують обсяг письмової документації в порівнянні з іншими методами. Це призвело до критики цих методів як недисциплінованих [12]. Тому що, основні ідеї agile такі:

- особистості та їх взаємодії важливіше, ніж процеси та інструменти;
- працююче програмне забезпечення важливіше, ніж повна документація;
- співпраця з замовником важливіше, ніж контрактні зобов'язання;
- реакція на зміни важливіше, ніж дотримання плану [12].

Принципи, які роз'яснює Agile Manifesto:

- задоволення клієнта за рахунок ранньої і безперервної поставки цінного програмного забезпечення;
- вітання змін вимог, навіть в кінці розробки (це може підвищити конкурентоспроможність отриманого продукту);
- часта поставка робочого програмного забезпечення (кожного місяця або тижня або ще частіше);
- тісне, щоденне спілкування замовника з розробниками протягом усього проекту;
- проектом займаються мотивовані особистості, які забезпечені потрібними умовами роботи, підтримкою і довірою;
- рекомендований метод передачі інформації – особиста розмова (обличчям до обличчя);
- працююче програмне забезпечення – кращий вимірник прогресу;
- спонсори, розробники і користувачі повинні мати можливість підтримувати постійний темп на невизначений строк;
- постійну увагу поліпшенню технічній майстерності і зручному дизайну;
- простота (мистецтво не робити зайвої роботи);
- кращі технічні вимоги, дизайн та архітектура виходять у самоорганізованій команді;
- постійна адаптація до обставин, що змінюються [12].

Такі принципи даного підходу до організації віддаленої роботи команди проекту роблять особливо актуальними питання правильного відбору членів команди й організації їх спільної роботи:

Ефективність роботи організацій великою мірою залежить від добору й розстановки працівників, які здійснюють управлінські функції, – керівників усіх рівнів.

Пошук працівників-управлінців здійснюється тими самими способами, що й інших працівників. Разом із тим на практиці організації, які успішно залучають висококваліфікованих керівників (управлінців), використовують такі стимули: високий оклад, матеріальне стимулювання результатів діяльності, можливість продовження освіти, перспективи кар'єри, постійна зайнятість, високий ступінь самостійності, вирішення побутових проблем, можливість мати вільний час.

Розробкою цих стимулів займається відділ управління персоналом. Для кожної категорії управлінців (технічні, економічні працівники та ін.) є різноманітні стимули залучення. Залучення висококваліфікованих керівників зі сторони має ряд негативних факторів. Тому більшу увагу необхідно приділяти підготовці резерву керівників організації з числа її працівників.

В цілому, у сфері функцій управління керівники мають володіти достатніми знаннями методів аналізу, комп'ютерних систем, засобів і спо-

собів комунікації, методів планування та прогнозування, організації документообігу, мотивації персоналу, методів управління, основ статистики й психології. Що стосується команди, то це група співробітників, які працюють на досягнення спільної мети. Така робота передбачає елементи незалежні (індивідуальні) й спільні водночас, особливо коли мова йде про інтелектуальні сфери.

Відбір необхідного складу команди має на увазі рішення двох основних питань. Перша з них – забезпечення достатнього розміру команди. Багато досліджень показують, що команди, які складаються з 5–7 чоловік, найбільш ефективні, тому що:

- число членів достатньо для рішення поставленого перед ними завдання;
- добре можна побачити внесок кожного учасника команди;
- усі члени команди потребують небагато часу для спільного рішення;
- в таких командах дуже рідко виникають підгрупи.

Таким чином, оптимальним вважається розмір команди, коли число учасників відповідає кількості й трудомісткості розв’язуваних завдань та нормі керованості (не більше 10 чоловік) [16].

Розглянемо методику формування проектної команди у сфері ІТ:

Методи, які ґрунтуються на припущенні про те, що на базі думок спеціалістів в певній галузі знань можна побудувати адекватну картину майбутнього розвитку з урахуванням всіх можливих зсувів та стрибків, отримали назву методів експертиз або методів експертних оцінок.

Багато дослідників ділять якості працівника по-різному, а саме як сукупність професійних, ділових, морально психологічних та інтегральних. В той же час цей перелік доповнюють такими блоками, як організаційні здібності, результати праці, уміння організовувати себе та підлеглих та знання в необхідних сферах роботи. Для сфери ІТ кожен член команди проекту також повинен володіти специфічними характеристиками (Рис. 1).

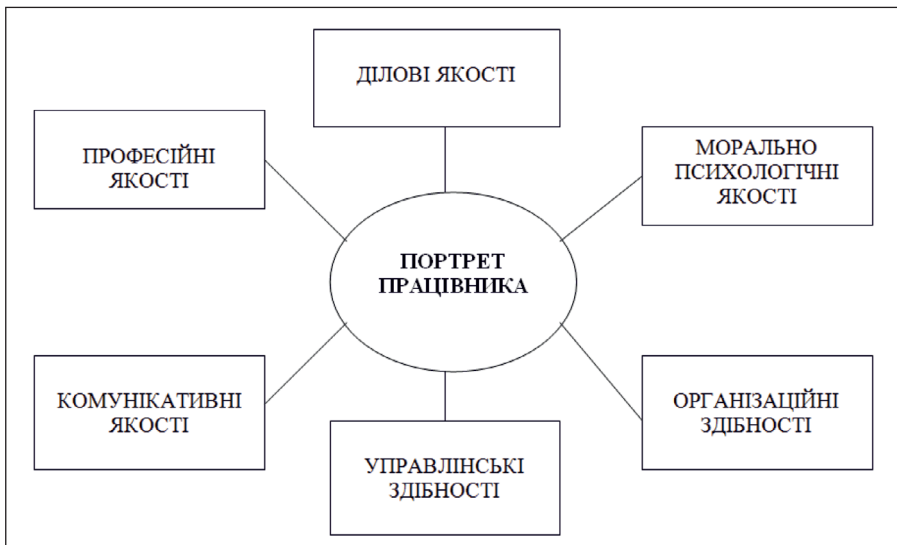

Рисунок 1. Складові частини портрета працівника

При обробці результатів експертних оцінок по відносній важливості напрямків визначається ряд статистичних характеристик, на основі яких оцінюється кожний напрямок (параметр, фактор).

Зазвичай ранги відповідають числам натурального ряду 1, 2, 3, ..., n , де n – кількість ранжованих факторів. Ранг, рівний одиниці, присвоюється найбільш важливому фактору; ранг з максимальним числом n – найменш важливому фактору. Якщо експерт присвоює однакову кількість балів декільком факторам, то їм присвоюється стандартизовані ранги. Стандартизований ранг – це частка від ділення суми місць, зайнятих факторами з однаковими рангами, на загальну кількість таких альтернатив.

Введемо такі умовні позначення вихідних даних:

m – кількість експертів, що взяли участь в колективній експертній оцінці;

n – кількість напрямків досліджень, що запропоновані до оцінки;

1, 2, 3, ..., j , ..., n – можливі номери напрямків досліджень.

Сума рангів, призначених експертами j -му напрямку досліджень, визначається за формулою:

$$S_j = \sum_{i=1}^m R_{ij}, \quad (1.1)$$

де S_j – сума рангів j -го напрямку досліджень;

R_{ij} – це ранг оцінки i -м експертом j -го напрямку;

1, 2, 3, ..., i , ..., m – можливі номери експертів.

Для першого напрямку сума рангів дорівнює: $S_1 = 5 + 4 + 3 + \dots + 8 + 6 + 4 = 171$.

Для другого напрямку сума рангів дорівнює: $S_2 = 7 + 6 + 7 + \dots + 5 + 8 + 5 = 258$.

Аналогічно визначається для усіх напрямків. Очевидно, чим менша сума рангів, тим важливіший певний напрямок.

Середній ранг для кожного напрямку дорівнює:

$$\overline{S_j} = \frac{\sum_{i=1}^m R_{ij}}{m} = \frac{S_j}{m}, \quad (1.2)$$

де $\overline{S_j}$ – середній ранг для j -го напрямку досліджень;

– сума рангів j -го напрямку досліджень;

– це ранг оцінки i -м експертом j -го напрямку;

1, 2, 3, ..., i , ..., m – можливі номери експертів.

Для першого напрямку середній ранг дорівнює: $\overline{S_1} = 171/40 = 4,275$.

Для другого напрямку середній ранг дорівнює: $\overline{S_2} = 258/40 = 6,45$.

При порівнянні важливості різних напрямків по найбільш важливим слід вважати напрямок, що характеризується найменшим значенням середньої величини рангу.

Поряд з середніми рангами для кожного напрямку визначається середня величина в балах:

$$M_j = \frac{\sum_{i=1}^m C_{ij}}{m_j}, \quad (1.3)$$

де – M_j середня величина в балах для j -го напрямку досліджень;
 C_{ij} – оцінка відносної ваги (в балах), даних i -им експертом j -ому напрямку досліджень;
 m_j – кількість експертів, які оцінили j -ий напрямок.

Середнє значення (M_j) може приймати значення від 0 до 10 залежно від того, яку оцінку відповідно з важливістю дали експерти тому чи іншому напрямку.

Середнє значення (в балах) для першого напрямку дорівнює:

$M_1 = (6+7+ \dots + 5+7)/40 = 6,725$ бала. Аналогічно визначаються середні значення і для інших напрямків. Нагадаємо, що при визначенні середнього значення в балах враховується тільки та кількість експертів, котра дала оцінку певному напрямку.

Чим більше значення M_j , тим більше, на думку експертів, важливість розвитку j -го напрямку.

При оцінці важливості окремих напрямків представляє інтерес показник частоти максимально можливих оцінок, що визначається за формулою:

$$K_{10j} = \frac{m_{10j}}{m_j}, \quad (1.4)$$

де – K_{10j} частота максимально можливих оцінок;

m_{10j} – кількість максимально можливих оцінок (10 балів), отриманих j -им напрямком досліджень;

m_j – кількість експертів, які оцінили j -ий напрямок.

Показник K_{10j} може приймати значення в межах від 0 до 1. Важливість j -го напрямку збільшується при зміні K_{10j} від 0 до 1. Для першого напрямку він дорівнює 0,1, а для другого – 0.

Показник K_{10j} слід розглядати як додатковий до інших показників оцінки відносної важливості напрямку.

Крім абсолютних величин оцінки важливості напрямку при обробці даних анкет опитування застосовуються також відносні показники. Для цього індивідуальні показники спочатку нормують, а потім обчислюються середньозважені величини. Нормування – це перехід від абсолютних величин до відносних.

Середня вага кожного напрямку (нормована оцінка) розраховується за формулою:

$$W_j = \frac{\sum_{i=1}^m w_{ij}}{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m w_{ij}}, \text{ де } w_{ij} = \frac{C_{ij}}{\sum_{i=1}^n C_{ij}} \quad (1.5)$$

Наприклад, . Аналогічно визначаються для кожного напрямку та по кожному експерту.

Оскільки оцінки, поставлені кожним експертом окремим напрямкам різняться, як правило, значно, доцільно обчислювати розмах, використовуючи для цього залежність:

$$L_j = C_{j\max} - C_{j\min}, \quad (1.6)$$

де $-L_j$ розмах оцінок в балах, даних j -му напрямку;
 $C_{j\max}, C_{j\min}$ – відповідно максимальна та мінімальна оцінки.

Активність експертів по кожному напрямку обчислюється за допомогою коефіцієнта активності:

$$K_{\alpha j} = \frac{m_j}{m} \quad (1.7)$$

Завершальним етапом експертної оцінки є аналіз результатів опитування, які служать інформаційним та рекомендаційним матеріалом для прийняття управлінських рішень. Аналізу повинні підлягати не лише система статистичних оцінок, але й весь хід проведення експертизи: визначення цілей, підбір експертів, складання опитувальних анкет, організація проведення опитування. Всі етапи експертизи повинні бути ретельно проаналізовані, щоб виявити всі негативні моменти і виключити їх в майбутньому. Система статистичних характеристик, отриманих за результатами обробки статистичних анкет – це лише сукупність показників, «сировина», що потребує вмілого та професіонального осмислення, оцінки, тлумачення, від яких, в кінцевому результаті, залежить успіх та практична цінність всієї експертизи.

Організація створення команди проекту у сфері ІТ:

1. Необхідно створити в організації культуру колективної праці.

У кожному вчинку й роботі слід ясно давати зрозуміти підлеглим, що ви очікуєте від них саме колективної роботи. Треба ввести в особистий лексикон слова «команда» й «колектив» і якомога частіше використовувати їх у розмовах із співробітниками. Збори працівників потрібно називати зборами команди. Поняття «група працівників», «кадри». «відділ» тощо доцільно замінити на поняття «команда». Кожному новому працівникові необхідно призначити наставника.

2. Формування команди слід починати зверху. Треба переконатися, що менеджери середньої ланки не мають психологічних суперечностей і працюють згуртовано. При цьому слід організувати зворотний зв'язок, щоб з'ясувати, що вони очікують один від одного. Це дасть можливість визначити, що кожен із них має робити для того, щоб команда працювала ще більш ефективно.

Велика частина команд, що розробляють програмне забезпечення, до сих пір використовують в своїх проектах каскадну розробку, при якій фази виконуються в чіткій послідовності: спочатку вимоги, потім аналіз і проектування, потім реалізація / інтеграція і потім тестування. Такий підхід змушує ключових членів групи простоювати досить тривалий час, а тестування відкладається на самий кінець життєвого циклу проекту, коли стає дорого виправляти якісь серйозні помилки, і це ставить під загрозу терміни виходу кінцевого продукту.

Ітеративний підхід – це послідовність наростаючих кроків або ітерацій. Кожна ітерація включає в себе деякі або більшу частину дисциплін розробки. У кожній ітерації є чітко визначений набір цілей, і вона створює частково працюючу реалізацію кінцевої системи. Кожна наступна

ітерація будується на результатах попередніх, розвиває і вдосконалює систему до тих пір, поки не буде створено кінцевий продукт [9, 10]. В процесі ітеративної розробки робочі версії системи, що мають якийсь обмежений набір необхідних властивостей, виробляються досить часто. Таким проміжним версіями бракує функціональності, проте, в усьому іншому вони повністю відповідають кінцевій системі. Проміжні варіанти системи повинні бути повністю інтегровані і так само добре відтестували, як і кінцева версія продукту. Всі гнучкі методології Agile використовують саме ітеративний підхід, що дає змогу поліпшити якість розробки програмне забезпечення.

Висновки

Процес формування команди проекту (командоутворення) у сфері ІТ зазвичай розглядають як утворення єдиного, цілісного колективу управлінців, здатного ефективно досягати мети проекту. Значення командної роботи по реалізації проекту укладається в можливості синергійного ефекту від об'єднання групових зусиль, знань і вироблення групових управлінських рішень, тобто розробці програмного забезпечення використовуючи гнучкі методології Agile, орієнтованих на використання ітеративної розробки, динамічного формування вимог і забезпечення їх реалізації в результаті постійної взаємодії всередині самоорганізованих робочих груп, що складаються з фахівців різного профілю.

Побудувати віддалену команду, яка створить якісний продукт і при цьому буде добре взаємодіяти, непросто, але можливостей для цього з кожним днем стає все більше. З'являються нові розробки і інструменти, зростає зацікавленість співробітників в такому вигляді роботи, а власники компаній знаходять переваги такого рішення для бізнесу. Дійсно цінних співробітників мало знайти і організувати, їх потрібно зацікавити, утримати і мотивувати на результат – і це правило може бути застосовано для будь-якого типу команд.

Література

- [1] Адизес И. Теория и практика менеджмента трансформируются перед лицом новых вызовов / И. Адизес // Harvard Business Review. – 2017. – № 1. – С. 6–10.
- [2] Акмаева Р.И. Возможности адаптивной модели AGILE для менеджмента / Р.И. Акмаева, Н.Ш. Епифанова, В.М. Жуков // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2017. – № 1. – С. 7–15.
- [3] Бабаев А.Б. AGILE – образование / А.Б. Бабаев // Вестник Тульского университета. – 2016. – № 1. – С. 10–11.
- [4] Башкирова Е.В. AGILE как метод управления / Е.В. Башкирова, Э.Г. Ванина // Наука XXI века: актуальные направления развития. – 2016. – № 2–1. – С. 156–158.
- [5] Батраков М.В. SCRUM как методология AGILE разработки / М.В. Батраков, Р.Ф. Минханов // Современные тенденции развития науки и технологий. – 2017. – № 2–3.
- [6] Гейзер П.С. Управление проектами: Учебное пособие / П.С. Гейзер. Мн.: БГЭУ, 2015. – 255 с.

- [7] Дацко Л. Удалённая работа: раскладываем по полочкам [Электронный ресурс] / Л. Дацко, Н. Дацко // Niklenburg – 2015. – № 11. Режим доступа: <http://niklenburg.com/udalonnaya-rabota-raskladyvaem-po-polochkam>.
- [8] Евсеев Л.В. Проблемы применения AGILE-подходов по управлению проектами в российских IT-компаниях и способы их решения / Л.В. Евсеев, С.М. Голяков, А.Ю. Журавлев // Наука и Мир. – 2016. – Т. 1. – № 6 (34). – С. 31–32.
- [9] Ильдеменов Д.С. Повышение операционной эффективности организации при использовании Agile-методов / Д.С. Ильдеменов // Вестник экономического университета им. Г.В. Плеханова. – 2016. – № 4 (16). – С. 83–89.
- [10] Казовская Д. Agile Scrum на проекте с удалённой командой разработчиков, AZOFT. – № 4. – 2017. – С. 9–12.
- [11] Киреев И.А. Использование методов принятия решений для обоснования выбора программного обеспечения для управления AGILE-проектами / И.А. Киреев // Аллея науки. – 2017. – № 7. – С. 745–755.
- [12] Лопатин Д.Н. AGILE – новый уровень мотивации в менеджменте / Д.Н. Лопатин // Динамика систем, механизмов и машин. – 2012. – № 4. – С. 31–34.
- [13] Опацкий В.А. Гибкая методология разработки – AGILE / В.А. Опацкий, Е.Б. Тюнин // Информационное общество: современное состояние и перспективы развития. – 2017. – С. 170–172.
- [14] Сайт «Википедия» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- [15] Сайт журнала «Бизнес-журнал» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://b-mag.ru/2014/menedzhment/vne-polya-zreniya>.
- [16] Сайт «Инфопедия» [Электронный доступ]: <https://infopedia.su/15x6025.html>.
- [17] Федосеева А.И. Методические аспекты формирования команды проекта / А.И. Федосеева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – № 5–2. – 2016. – С. 137–139.
- [18] Чичагов А.В. Agile-модель научно-технологического и инновационного комплекса / А.В. Чичагов // Вопросы инновационной экономики. – 2016. – Т. 6. – № 3. – С. 175–200.

Анотація

Стаття присвячена проблемі організації віддаленої роботи формування команди проекту у сфері ІТ. В статті розглядаються особливості методики формування проектної команди у сфері ІТ та організації віддаленої роботи команди на основі Agile. **Ключові слова:** команда, віддалена робота, ІТ сфера, Agile, гнучке планування, управління проектами.

Current methods of organization of delivered work of the teaching company it field

Summary

The article is devoted to the problem of organizing the remote work of forming a project team in the field of IT. The article deals with the peculiarities of the methodology of forming a project team in the field of IT and organizing a remote gang of the team based on Agile.

Key words: team, remote work, IT sphere, Agile, flexible scheduling, project management.

Олена Бондаренко, кандидат філологічних наук, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, Україна, 7871996@gmail.com

Михайло Якименко, студент, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, Україна

Olena Bondarenko, PhD, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Ukraine, 7871996@gmail.com

Mykhailo Yakymenko, Student, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Ukraine

Ольга Гончарова
Одеського національного політехнічного університету

Парадигма безпеки складної макросистеми «водій/людина–автомобіль–середовище» в аспекті мислення в складності

«Складні системи – ВИКЛИК
мистецтву дослідника»
Г. Хакен

Вступ

Незважаючи на різний рівень автомобілізації і різні умови експлуатації, кількість ДТП, віднесена до кількості автомобілів (на 100 автомобілів), в різних країнах не дуже відрізняється. Спроби фахівців усіх країн вирішити проблему безпеки дорожнього руху у вузькій професійній області (вдосконалення інтелектуальних систем керування автомобілями, стану доріг, навчання водіїв та ін.) не впливають на кількість дорожньо-транспортних пригод (ДТП), а тільки зменшують ступінь важкості наслідків ДТП за рахунок поліпшення пасивної безпеки. Незважаючи на безліч підходів до дослідження складної макросистеми типу [В–А–С], на сьогоднішній день дана проблема безпеки дорожнього руху не вирішена і залишається актуальною для всіх країн. Проголошення Генеральною Асамблеєю ООН десятиліття з 2011 по 2020 роки десятиліттям дій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху свідчить про те, що це серйозна проблема міжнародного розвитку, що вимагає невідкладного рішення.

Україна має надзвичайно низькі показники безпеки дорожнього руху, що призводить до значних людських і економічних втрат через смертність і травматизм на дорогах. 22–23 червня 2017 року в Києві відбувся Перший міжнародний конгрес з питань реформування системи управління безпекою дорожнього руху в Україні під девізом: «Безпека на дорогах України заради життя людини», на якому зазначалося, що для збільшення рівня безпеки дорожнього руху в Україні та світі необхідно, щоб відбулися фун-

даментальні зрушення в філософії безпеки, які будуть сприяти формулюванню і використанню системних принципів безпеки в процесі прийняття рішень урядом і широкою громадськістю.

До цього часу немає методологічної бази, на основі якої можлива побудова ефективної теорії і експертних оцінок з питань безпеки. В існуючих підходах і принципах, розроблених для забезпечення безпеки дорожнього руху, не можливо бачити цілісності поглядів і методів, застосовуваних фахівцями, які працюють в цій галузі. В першу чергу це викликано тим, що в науковому світі ще не прийнята парадигма безпеки. Найчастіше дослідники і розробники, які забезпечують безпеку, використовують такі мало опрацьовані науковою теорією терміни як «ризик» (теорія ймовірності), «катастрофа» (теорія катастроф), «надійність» (теорія надійності), «збиток» і «вразливість», що нерідко веде до плутанини в їх практичному застосуванні. Незрозуміло, що ж є основою, базовим елементом у забезпеченні безпеки – ризик, катастрофа, надійність, вразливість чи збиток? Всі ці терміни застосовуються в різних галузях науки без інтегруючого початку. Зараз на їх базі сформовано самостійні і методологічно недостатньо інтегровані напрями наукового пошуку. Нестиковка методологій, на наш погляд, є головною перешкодою для вироблення загальних принципів теоретичної бази і з'ясування цілісної картини безпеки.

Звісно ж, що вагоме слово в цій справі має сказати постнекласика і сучасна теорія складності, або «мислення в складності», тому що вона дозволяє побачити проблему комплексно, у взаємозв'язку багатьох систем і процесів. Проблема безпеки складної макросистеми [B–A–C] у контексті основних принципів мислення в складності ще не була предметом окремого, глибокого, систематичного вивчення. Актуальність поставленої проблеми і недостатня розробленість зумовили необхідність нашого дослідження.

У представлений роботі вперше акцентується увага на методологічних аспектах рішення збільшення безпеки складної макросистеми типу [B–A–C] з позицій мислення в складності.

Літературний огляд. У сучасному автомобілебудуванні спостерігаються 2 провідні тенденції в удосконаленні конструкції автомобіля і всієї макросистеми [B–A–C] для забезпечення її безпеки в тому числі. Обидві тенденції спрямовані на зменшення впливу людського фактору. При цьому перша виражається в зменшенні частки присутності людини в системі, в надії таким чином «ліквідувати» людський фактор, який є основною причиною ДТП, трансформувавши систему [B–A–C] в [A–C], яка виключає увагу до людини, але зберігає, а часом і загострює, проблему безпеки. Однак тепер це здійснюється на рівні іншої макросистеми [Д – людина, не водій] – [A–C].

13 березня 2017 року в відомому популярному американському журналі Wired вийшла стаття з парадоксальною назвою «Щоб забезпечити безпеку людині, самокеровані автомобілі будуть змушені іноді вбивати людей» (To Make Us All Safer, Robocars Will Sometimes Have to Kill). Суть статті полягала в тому, що повністю забезпечити безпеку людині навіть автопілот не зможе, хоча і значно підвищить рівень безпеки. Скільки б ми не говорили, як наприклад, в рамках концепту BMW, про самокеровані автомобілі, що

«автомобіль і водій – компаньйони», «щоб взаємодія між людиною, машиною і навколишнім середовищем було абсолютно природною», називаючи технологію «Alive Geometry», ми змушені зізнатися, що «автомобілі будуть цифровими водіями», а значить лінійними, а «цифрові технології стануть... звичними,... фізичний і віртуальний світ... пов'язаними», проте автомобіль – це не само-, він управляється комп'ютерною програмою.

Автоматично керовані автомобілі стануть безпечними, коли з'являться автоматично керовані пішоходи. Число способів порушення правил руху таке велике, що навряд чи можна навчити комп'ютер на них реагувати. Інша справа, що за нинішньої масовості автоводіння значна частина водіїв діє гірше автопілота.

Друга тенденція не виключає людини з системи, а передбачає контроль за його психофізіологічним станом. Провідні автовиробники пропонують ряд систем, які стежать за пульсом, артеріальним тиском, емоційним станом, ступенем втоми і концентрацією уваги водія на дорозі.

Збільшення ступеня автоматизації/інтелектуалізації автомобілів не впливає на кількість ДТП! Більше 30 000 чоловік вмирають щороку в дорожньо-транспортних пригодах тільки в Сполучених Штатах (де хороші автомобілі, дороги, розв'язки, поліція тощо)! У всьому світі це понад мільйон! Застосування мехатронних систем істотно зменшує тяжкість наслідків завдяки запобіганню помилок управління (активна безпека А) і зниження важкості наслідків ДТП (пасивна безпека А), але не впливає на їх кількість! При цьому зростає «жорсткість» середовища і разом з цим збільшується і руйнівну дію на людину і Природу.

Ще одна тенденція – це зміна традиційної транспортної системи в цілому. Англійські дослідники Кінгслі Денніс і Джон Аррі ще в 2009 році передбачили швидку трансформацію традиційної транспортної системи, яка, на їхню думку, знаходиться в положенні «самоорганізованої критичності», в «поставтомобільну систему», яка має кілька сценаріїв втілення [5]. З цією ідеєю солідарний і Білл Форд-молодший (Bill Ford jr.), Голова ради директорів компанії Ford Motor Company (генеральний директор в період з 2001 року по 2006 рік), яка була заснована його прадідом знаменитим Генрі Фордом в 1903 році. В інтерв'ю кореспонденту журналу Wired Форд відзначив актуальність і важливість якнайшвидшого вирішення проблеми безпеки дорожнього руху. «Якщо ми не розробимо транспортну модель, вельми відмінну від нинішньої, то проблема не буде вирішена», – зазначив він.

Останнім часом активно розробляються кардинально інші поставтомобільні системи, такі як Струнний транспорт SKY WAY Анатолія Юницького (за заявою фахівців безпеку дорожнього руху зросте в 100 разів!), Багатообіцяючий проект HYPERLOOP («Гіперпетля») Ілони Маска.

Еволюція складності макросистеми [В–А–С] пройшла наступні етапи. На початковій стадії автомобіль розроблявся як виріб, здійснювалася матеріалізація ідеї створення саморушного пристрою. З розвитком механіки, електроніки та інформаційних технологій автомобіль розглядається як мехатронна система (термін мехатроніка «mechatronics» ввів Jetsuro Moria, «Yaskawa Electric» у 1969 році), при створенні якої необхідно ретельне узгодження різномірних компонентів, які будуть працювати в за-

гальній конструкції. Мехатроніка описує закономірності функціонування механічних систем, що знаходяться під управлінням мікропроцесорних засобів. Об'єктом дослідження і проектування в постнекласичний період стає складна людино машинна система (В.С. Стьопін, 1989) [17], яка пізніше розширюється до складної соціотехнічної системи (В.Г. Горохів, 2016) [3]. При дослідженні і проектуванні такої системи необхідно враховувати зовнішні по відношенню до технічної системи чинники – соціальне і природне середовище. На сучасному етапі розглядаються кіберфізичні системи (К. Майнцер, 2016) [11], за допомогою яких моделюються складні соціотехнічні системи, значною мірою самокеровані. Підставами для розуміння самоорганізації і емерджентності в таких системах служать математична теорія складних систем і нелінійна динаміка.

Методологія

Провідний спеціаліст в галузі досліджень складних систем, теорії самоорганізації, теорії хаосу і штучного інтелекту зору Клаус Майнцер підкреслює, що методологія складних систем застосована до систем різної природи, тому що це «міждисциплінарна методологія для пояснення зростаючої складності і диференціації форм за допомогою фазових переходів». Розуміючи закономірності збирання еволюційного цілого з частин, закономірності нелінійного синтезу, можна вибирати і конструювати систему з бажаними її властивостями як цілого, передбачити те, що не піддається передбаченню, у крайньому випадку, в інженерній практиці. «В інженерних науках ми повинні прагнути до побудови систем, що самоорганізуються з контрольованою емерджентністю (controlled emergence) нових відповідних властивостей. Виявляючи глобальні тренди і параметри порядку складної динаміки, ми маємо шанс втілити в життя сприятливі тенденції. Кооперуючись у складних системах, ми можемо домогтися набагато більшого прогресу у виборі наших наступних кроків. Кооперація в складних системах сприяє прийняттю рішень і дій для забезпечення сталого майбутнього складного світу» [22].

Нами зроблена спроба описати методологію дослідження складної макросистеми [В–А–С] у контексті основних принципів постнекласичного етапу розвитку науки і «мислення в складності». В даному дослідженні поставлено завдання встановити, що вона є складною макросистемою, що з'єднує системи різного класу як самостійні «цілі», показати її відкритість, самоорганізацію, людино і психомерність, нелінійність розвитку і нестабільність [2]. Ми вважаємо, що головною причиною ДТП є не «людський фактор» (як прийнято більшістю дослідників), а певна несумісність в межах макросистеми [В–А–С] поєднаних у ній систем (ОНС/водій – ЗНС/автомобіль – ОНС/Середовище) за показниками приналежності до різних класів (1) і виникнення критичної різниці при взаємодії таких складних систем різного класу (2).

Нами вводиться поняття макросистеми нового типу, в яку входять системи. Ці складові макросистеми характеризуються структурою, організацією. Системи бувають прості/складні, відкриті/закриті, такі, що самоорганізуються/такі, що не самоорганізуються, лінійні/нелінійні, такі, що

стали/такі, що стають. Сама макросистема характеризується зв'язками між системами/частинами / елементами, вона має макро- і мікро-рівні, керуючий параметр.

У структурі макросистеми [B–A–C] виділено два рівні:

- макрорівень, на якому, по-перше, з'єднуються системи різного класу [B], [A], [C] в єдину макросистему [B–A–C] і, по-друге, ці системи різного класу ми розглядаємо ні з позиції «частина – ціле», ні як частини одного цілого, а як самостійні цілі, включені в єдину цілу макросистему [B–A–C] (згідно з концептуальною моделлю психосинергетики «ціле в цілому»);
- мікрорівень, на якому існують окремі системи/«цілі» макросистеми [B–A–C]. Відбувається синергія мікро- і макро-рівнів макросистеми [B–A–C], де саме позначення мікро-макро є певною умовністю.

Ми вважаємо, що макрорівень можна розглядати як самостійну цілісну систему, утворену взаємодією різнокласних систем і ступенем їх активності, що веде до рухливості прояву їх характеристик відповідно до керуючого параметра, що до цього часу не достатньо розглядалося і не враховувалося. Складові макрорівня в синергетиці називаються параметрами порядку. Те ціле, в якому виявилися характеристики керуючого параметра, управляє його складовими іншими цілими. Поведінка макросистеми [B–A–C] залежить від поведінки систем, які з'єднуються у макросистему, а поведінка систем залежить від класу цих систем. Клас системи диктує специфіку функціонування системи.

При взаємоз'єднанні систем у макросистемі [B–A–C] з'являється мега-рівень – в плаваючому режимі проявляється керуючий параметр продукту з'єднання / синтезу трьох систем [B], [A], [C] (може бути будь-яка з 4-х систем).

Під «керуючим параметром» (УП) з синергетики Г. Хакена маються на увазі гіперповільні «вічні» змінні, мега-рівень, що розміщений вище над макрорівнем. Вони виконують роль параметрів порядку для макрорівня. Плавна зміна УП, можна змінювати системи нижчих рівнів. Концепція «ціле в цілому» дозволить врахувати наявну ступінь їх неадекватності і можливу ступінь адекватності, яку можна отримати в конструкції автомобіля.

Ступінь адекватності/неадекватності або узгодженості/неузгодженості класності систем, що входять в макросистему [B–A–C] стає критерієм оцінки критичної різниці (критичного порогу) адекватності, а, отже, безпеки/травматичності і ресурсозбереження.

Поняття критичний поріг (І. Пригожин) / критична різниця (Г. Хакен) – це певна критичність, деякий критичний стан, критична точка, якої досягають системи в своїх станах, що характеризується визначеними показниками. Досягнення системою цієї точки призводить до якісного стрибка в стані або поведінці систем, причому як позитивного, продуктивного, так і негативного. У нашому випадку – це ступінь адекватності/неадекватності систем [B], [A], [C].

Це дало поштовх у розробці нами такого питання як методологія дослідження взаємодії систем різного класу, таких, як, наприклад, людина/водій – нелінійна відкрита система/середовище, що самоорганізується,

людино- і психомірна, з одного боку, і автомобіль – лінійна закрита система, з іншого боку, природне середовище – нелінійна відкрита система, що самоорганізується, але не людиномірна, а природомірна, з третьої (2009–2016). В цьому і полягає проблема методологічного підходу до дослідження і проектування автомобіля і всієї макросистеми [В–А–С], що жоден з загальнонаукових методологічних підходів (структурний, функціональний, комплексний, елементний, системний, кібернетичний, екологічний, синергетичний) не враховує різнокласності систем, що утворюють макросистему [В–А–С] і не розглядає їх з позиції концепції/моделі «ціле в цілому».

Крім того, людино- і психомірність передбачає відміну і цього середовища від природомірної, тобто ОНС (людиномірна) $\neq$ ОНС (природомірна). У той же час автомобіль (А) як автоматизована система за визначенням належить до закритих, лінійних, замкнутих система (ЗЛЗС). У підсумку отримуємо макромоделі (ОНС (людиномірна) – ЗЛЗС – ОНС (природомірна)) або [В–А–С]. Ступінь відмінності систем визначає виникнення критичного порога 1 для ОНС і ЗЛЗС і критичного порога 2 – для ОНС (людиномірній) і ОНС (природомірній). Це демонструється зіставленням їх моделей і принципів поведінки.

Застосування психосинергетичної концептуальної моделі «ціле в цілому», включаючи «нелінійне ціле в нелінійному цілому» (варіанти: «середовище в середовищі») на прикладі дослідження поведінки макросистеми [В–А–С] засноване на тому, що концептуальна модель «ціле в цілому» допускає можливість існування одного цілого у складі іншого цілого в різних режимах, у т. ч. нелінійного макроцілого. Відмінність даної постановки питання новітньої холістики (альфахолістики) (2005) [6, 7] від «нової холістики» С. П. Курдюмова з співавторами (1994) [8] у тому, що модель С. П. Курдюмова зберігає відносини «частина – ціле», вводить нове розуміння в тому, що «ціле не більше і не менше суми частин, воно якісно інше» [8]. Концептуальна модель «ціле в цілому» дозволить активувати відносини в режимі «нелінійне ціле в нелінійному цілому» як без впливу і взаємодії, так і з різним їх ступенем. Така модель дозволяє вийти за межі дихотомії «частина – ціле» або відомості до елементів (редукціонізм), а також частково за кордону нової холістики [8], що зберігає світоглядну позицію «частина – ціле», бо в ній розглядається «залежність способів топологічно правильно об'єднаних структур і прискорення темпу розвитку цілого і його частин»[8].

Результати

Розроблено ключові положення для вирішення проблеми безпеки складної макросистеми «водій–автомобіль–середовище» [В–А–С] у контексті основних принципів постнекласики і «мислення в складності».

Вперше введено поняття складної макросистеми нового типу, що з'єднує системи різного класу як самостійні «цілі» на основі концептуальної моделі постнекласики «ціле в цілому». Постнекласичний етап розвитку науки і «мислення в складності» дозволяє врахувати різномірність і різнокласність систем, що входять в макросистему [В–А–С], т. К. Існує явна несумісність систем: автомобіля як лінійної системи, для якої характерна

дихотомія «частина–ціле» і людини, середовища як відкритих, нелінійних, самоорганізованих середовищ, для яких характерна концептуальна модель «ціле в цілому». Для відкритих, нелінійних систем, що самоорганізуються (ОНС), в постнекласиці і «мисленні в складності» показані принципово інші принципи і особливості поведінки в порівнянні з лінійними, закритими, замкнутими.

Показано, що макросистема «водій–автомобіль–середовище» [В–А–С] є складною, їй притаманна відкритість, самоорганізація, людину і психомірність, нелінійність розвитку і нестабільність. Було висунуто гіпотезу, що головною причиною ДТП є не «людський фактор» (як прийнято більшістю дослідників!), а певна несумісність в рамках макросистеми [В–А–С] систем, що з'єднуються (ОНС/водій – ЗНС/автомобіль – ОНС/Середа) за показниками приналежності до різних класів (1) і виникнення критичної різниці при взаємодії таких складних систем різного класу (2).

Показано, що жоден з загальнонаукових методологічних підходів до дослідження і проектування автомобіля і всієї макросистеми [В–А–С] (структурний, функціональний, комплексний, елементний, системний, кібернетичний, екологічний, синергетичний, «мислення в складності») не враховує різнокласності систем, які утворюють макросистему [В–А–С] і не розглядає їх з позиції концепції/моделі «ціле в цілому».

Ставиться питання про необхідність прийняття парадигми безпеки – як наукової галузі, на базі методології створення моделі нетравматичного з'єднання різнокласних підсистем без об'єднання в єдину макросистему з мегауправлінням. Основна ідея – облік показника критичної різниці між людиномірною і/або психомірною системою [В] і системою пересування в даному випадку автомобілем, облік принципової різниці систем, що входять в макросистему [В–А–С].

Обговорення. Головною ідеєю роботи є дослідження макросистеми «водій–автомобіль–середовище» [В–А–С] з урахуванням того, що в неї входять системи різного класу. У термінах постнекласики – це відкриті лінійні системи (автомобіль); відкриті нелінійні людиномірні (В.С.Степін) [16, 17] і психомірні середовища, що самоорганізуються, (І.В. Єршова-Бабенко); відкриті нелінійні і такі, що самоорганізуються (природа). В роботі висувається гіпотеза про вплив класу системи на безпеку і необхідність врахування ступеня відповідності/невідповідності систем різного класу, що входять в макросистему [В–А–С], пропонується новий методологічний інструмент – концептуальна модель психосинергетики «ціле в цілому» (І.В. Єршова-Бабенко) [6, 7] як найбільш адекватна в методологічному аспекті. Концепція «ціле в цілому»/«середовище в середовищі» дозволяє розглянути людиномірність і психомірність як фактор, що впливає на безпеку, але не з боку автоматизації, яка веде до зростання ступеня агресивності і крихкості (Н. Талєб) [18] середовища проживання людини, а з боку методологічної відповідності параметрів відкритість/закритість систем, що утворюють макросистему. Ця концепція також дозволить врахувати наявну ступінь неадекватності систем [В] і [А] і можливу ступінь адекватності, яку можна отримати в конструкції автомобіля. У роботі пропонується дослідити макросистему [В–А–С] з позиції концептуальної моделі «ціле в цілому», оскільки мова йде про взаємодію «різномірних» цілісностей

(людина/водій, автомобіль, природа). Ставлячи характер співвідношення систем/елементів, які являють собою вкладені одна в одну цілісності, що самоорганізуються (людина, природа) і цілісність, що не самоорганізується (автомобіль), тобто «ціле в цілому», «складне в складному», нова якість «цілого» – макросистеми [B–A–C] – визначається характером зв'язків і виникненням узгодженості або неузгодженості між різними цілісностями.

Для відкритих, нелінійних систем, що самоорганізуються (ОНС) в постнекласиці показані принципово інші принципи і особливості поведінки в порівнянні з лінійними, закритими, замкнутими.

Відповідно до цієї ідеї пропонується нове постнекласичне трактування складної макросистеми [B–A–C], що набуває такого вигляду: [AfB –C], де мається на увазі така зміна якості автомобіля і відносин в макросистемі [AfB–C] (2), щоб він перетворився в «дружній інтерфейс» (прийняті позначення: B – водій, A – конструкція автомобіля, C – середовище, AfB – автомобіль, конструкція якого враховує людино- і психомірність функції водія, її переваги і слабкості). Тоді, регулюючи ступінь відповідності (критичну різницю) можна впливати на безпеку принципово новим шляхом – шляхом наближення до узгодженості поведінки систем за показником відкритість/закритість, лінійність/нелінійність і їх з'єднання. Традиційно проектування спрямоване на створення автоматизованої системи [A–C] (3), яка виключає увагу до людини, але зберігає, а часом і загострює, проблему безпеки.

Нами пропонується використовувати постнекласичну концептуальну модель «нелінійне ціле в нелінійному цілому» проф. І.В. Єршової-Бабенко [6, 7], в якій як нелінійні цілі і їх поєднання, так і гіперсистеми можуть ставати і стають мега-рівнем, який виконує функцію керуючого параметра, понадповільних змінних по Г. Хакен. В роботі [6, 7] введено поняття «плаваючий» режим керуючого параметра, щоб підкреслити, що очевидність цього параметра, його «відчутність» не є такою, що безперервно фіксується, хоча він і може бути виявленим при зміні масштабності розгляду, виході на адекватну йому масштабність.

Взаємодія ключових смислів (семантичне ядро) даної роботи можна організувати на основі об'ємних тіл Платона, застосувавши know how дослідника Єзерського В.Б. [6], автора #AlfaGravity. Тіла Платона – це опуклі багатогранники, всі грані яких правильні багатокутники, їх саме п'ять (це довів Евклід) – правильний тетраедр, куб, октаедр, додекаедр і ікосаедр. Чотири з них уособлювали чотири стихії: тетраедр – вогонь, куб – землю, ікосаедр – воду і октаедр – повітря; п'ятий багатогранник, додекаедр, символізував цілу світобудову. Даній роботі і її 12 ключовим словам відповідає ікосаедр – двадцятигранник, тіло, обмежене двадцятьма багатокутниками; правильний ікосаедр обмежений двадцятьма рівносторонніми трикутниками. Розкриваючи конфлікт протилежних пар понять, енергія конфлікту починає працювати на творчу, неруйнівну сторону взаємодії систем в макросистемі [B–A–C], в іншому випадку при досягненні між конфліктуючими парами критичної різниці/критичного порога руйнування макросистеми [B–A–C] є неминучим.

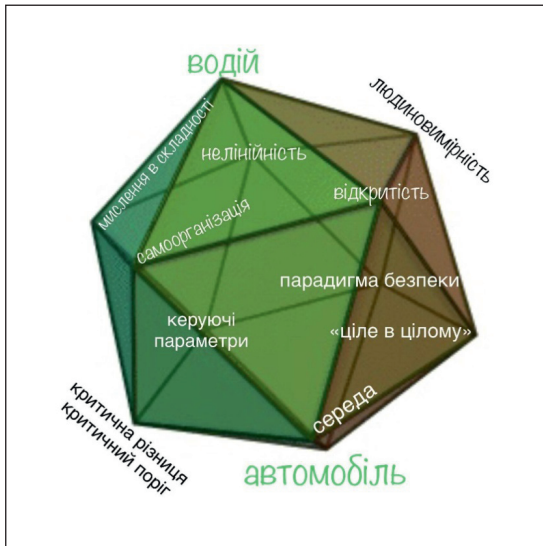

Рисунок 1. Семантичне ядро ключових слів

Висновок

Результати наших досліджень дають підставу стверджувати, що макросистема [В-А-С] є відкритою, складною, нелінійною, нестабільною системою, в якій відбуваються процеси самоорганізації. Для забезпечення безпеки макросистеми «водій-автомобіль-середовище» [В-А-С] необхідно враховувати роль постнекласичного макро- і мегамоделювання в форматі звичної системи «водій-автомобіль-середовище» [В-А-С] з сучасних наукових позицій, в аспекті концептуальної моделі «цілі в цілому»/«цілі-в-цілому», взаємовпливу цілих, необхідність її дослідження як макросистеми нового типу в контексті постнекласики і «мислення в складності», людино- і психомірності, розкриття специфіки її цілісності через різнокласність систем, що входять до макросистеми, у т.ч. принципово суперечать одна одній. У підсумку отримуємо макромоделю (В-З-В), в якій переважає відкритість і самоорганізація, саморозвиток. При виключенні людини, цього переважання немає. Формально є рівновага, в якій немає людини. Природа і автомати прекрасно співіснують, але це вже інша цивілізація.

Рекомендації

Макросистема нового типу [А^В-С] буде забезпечувати і підвищувати рівень безпеки для людини завдяки:

1. зменшення показника критичної різниці за рахунок ступеня відповідності/ узгодженості систем/середовищ за характером підкласу систем/середовищ, що об'єднуються в макросистему;
2. наближенню макросистеми за рівнем організації, у першу чергу, до характеристик психомірності людини, тому що саме це забезпечить її безпеку, дозволить гранично інтенсифікувати людиномірні проце-

- си шляхом задіяння її природних можливостей, а в даному випадку – транспортні процеси відповідно до методології психосинергетики, постнекласики;
3. впровадженню ресурсозберігаючих технологій, наприклад, типу SKY WAY (рівні енергії, екології, інформації, комфортності та ін.);
 4. урахуванню не тільки переваги, а й «слабкості» цієї-мірності, що також вводиться в показник «ступінь відповідності один одному систем, що з'єднуються в макросистему типу [AfB–C]» [2].

Література

- [1] Аршинов В.И. Сложность постнеклассических практик и будущее конвергирующих технологий / В.И. Аршинов // Постнеклассические практики: опыт концептуализации: коллективная монография / под общ. ред. В.И. Аршинова и О.Н. Астафьевой. – Санкт-Петербург: Мирь, 2012. – С. 164–188.
- [2] Гончарова О.Е. Проблемы методологии исследования человекомерных систем типа «водитель–автомобиль–среда» в контексте постнеклассики / О.Е. Гончарова // Материалы IV Всероссийской научной конференции с международным участием «КОНСТРУИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕКА». – Томск, ТГПУ, 26 – 29 апреля 2011 года. – С. 137–145, <http://www.ipr.tomsk.narod.ru>.
- [3] Горохов В.Г. Эволюция сложности технических систем / В.Г. Горохов // Инновационная сложность [Составитель и научный редактор Е.Н. Князева] – Санкт-Петербург: Издательский дом «Алетейя», 2016. – С. 446–468.
- [4] Данилов Ю.А., Кадомцев Б.Б. Что такое синергетика? // В сб. «Нелинейные волны. Самоорганизация». Москва: Наука, 1983. С. 30–43.
- [5] Kingsley Dennis, John Urry. After the Car. Polity Press – Cambridge, UK, 2009.
- [6] Езерский В.Б., <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001e/00163186.htm>.
- [7] Ершова-Бабенко И.В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель). Монография / И.В. Ершова-Бабенко. – Винница: NOVA KNYHA, 2005. – 360с.
- [8] Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика. Монография / И.В. Ершова-Бабенко. – Херсон: Гринь С.В., 2015. – 432с.
- [9] Князева Е.Н. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – Москва: Наука, 1994. – 236 с. – (Серия «Кибернетика – неограниченные возможности и возможные ограничения»).
- [10] Ласло Э. Макросдвиг: К устойчивости мира курсом перемен / Э. Ласло. – Москва, 2004. – 207 с.
- [11] Лени Х. Социальная ответственность человека за надежность сложных социотехнических систем // Синергетическая парадигма: Синергетика инновационной сложности / Отв. ред. В.И. Аршинов. – Москва: Прогресс-Традиция, 2011. – С. 237–238.
- [12] Майнцер К. Исследуя сложность: от искусственной жизни и искусственного интеллекта к киберфизическим системам / К. Майнцер // Инновационная сложность [Составитель и научный редактор Е.Н. Князева] – Санкт-Петербург: Издательский дом «Алетейя», 2016. – С. 469–508.
- [13] Морен Э. Метод. Природа Природы / Э. Морен; перевод и вступительная статья Е.Н. Князевой. – Изд. 2-е, доп. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. – 488 с.

- [14] Николис Г. Познание сложного. Введение / Г. Николис, И. Пригожин; [пер. с англ. В.Ф. Пастушенко]. – Москва: Изд-во «Мир», 1990. – 342 с.
- [15] Пригожин И. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – Москва: Наука, 1985. – 327 с.
- [16] Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6.
- [17] Стёпин В. С. Теоретическое знание. – Москва, Прогресс-Традиция, 2000. С. 712.
- [18] Стёпин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С. Стёпин // Вопросы философии. – 1989. – №10. – С. 3–18.
- [19] Талеб Нассим Николас. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса / Н.Н. Талеб; Пер. с англ. – Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2014. – 2014. – 768 с.
- [20] Хакен Г. Информация и самоорганизация: макроскопический поход к сложным явлениям / Г. Хакен. – Москва: Мир, 1991. – 240 с.
- [21] H. Haken. Synergetics. An Introduction. Nonequilibrium Phase Transitions⁴ in Physics, Chemistry and Biology, 3., erw. Aufl., Springer, Berlin, 1983.
- [22] Ilya Prigogine, Isabelle Stengers. ORDER OUT OF CHAOS. Man's new dialogue with nature. – Heinemann. – London. – 1984. – 430p.
- [23] Mainzer K. Thinking in Complexity / The Computational Dynamics of Matter, Mind, And Mankind. 5th edition, New York, 2007 – 456 p.

Анотація

Стаття присвячена розгляду ключових положень дослідження автором проблеми безпеки складної макросистеми «водій–автомобіль–середовище» [B–A–C] у контексті основних принципів постнекласики і «мислення в складності». Вперше введено поняття складної макросистеми нового типу, що з'єднує системи різного класу як самостійні «цілі» на основі концептуальної моделі постнекласики «ціле в цілому». Було висунуто гіпотезу, що головною причиною дорожньо-транспортних пригод (ДТП) є певна несумісність в рамках макросистеми [B–A–C] систем [B], [A], [C], що з'єднуються в ній, за показниками приналежності до різних класів (1), що зумовлює виникнення критичної різниці/критичного порога при взаємодії складних систем різного класу (2). Ставиться питання про необхідність прийняття парадигми безпеки на базі методології нетравматичного з'єднання систем різного класу в єдину макросистему з мегакеруванням. Ключові слова: водій, автомобіль, середовище, відкритість, нелінійність, самоорганізація, людиномірність, «ціле в цілому», парадигма безпеки, мислення в складності, керуючі параметри, критична різниця/критичний поріг.

Paradigm of safety of complex macrosystem «driver/person–vehicle–environment» in the aspect of thinking in complexity

Summary

The article is devoted to the consideration of the key provisions of the research by the author of the safety problem of the complex macrosystem “driver/person–vehicle–environment” [D–V–E] in the context of the basic principles of post-non-classics and “thinking in complexity”. For the first time, the concept of a complex macrosystem of a new type is introduced, connecting systems of different classes as independent “whole” on the

basis of the conceptual model of post-non-classical “whole in a whole”. It is hypothesized that the main cause of the accident is a certain incompatibility within the macrosystem “ [D–V–E] of the systems [D], [V], [E] connected in it in terms of membership in different classes (1), which causes the emergence of a critical difference / critical threshold for the interaction of complex systems of different classes (2). The question is raised about the need to adopt the safety paradigm as a scientific branch on the basis of the methodology of non-traumatic connection of systems of different classes into a whole macrosystem with a mega-control.

Key words: driver, vehicle, environment, openness, nonlinearity, self-organization, human-dimension, “whole in a whole”, the safety paradigm, thinking in complexity, control parameters, critical difference/critical threshold.

Ольга Гончарова, кандидат технічних наук, доцент, Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса, Україна, safety371@gmail.com

Olha Honcharova, Ph.D, Associate Professor, Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine, safety371@gmail.com

Лоліта Захарченко

1/2019

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

С. Хазрат

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

О. Якимович

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

Забезпечення розвитку людського потенціалу підприємств в умовах інформатизації

Сьогодні інформаційна революція вносить суттєві корективи у формування нової економіки, одним з ключових факторів якої є людський потенціал, який завдяки використанню систем телекомунікацій різко підвищується. Безпрецедентна за масштабами та якісними характеристиками глобальна інфраструктура ІТ стає технологічним підґрунтям для дедалі глибших трансформацій у формуванні людського потенціалу підприємств та суспільства, створюючи небачені до того можливості його підвищення та забезпечення матеріального добробуту людства.

Перехід України до інформаційного суспільства характеризується зростанням ролі інформації та знань як стратегічних ресурсів, необхідних для економічного зростання та запровадження інновацій.

Класичні економічні теорії свідчать, що продуктивність залежить від ряду ключових чинників, включаючи землю, працю, організацію та капітал. Останнім часом інформаційні технології та знання були додані до цього списку факторів через зміни, що спостерігалися в світовій економіці протягом останніх трьох десятиліть. Знання та інформація набули особливої уваги, змінюючи наше розуміння основ економічного зростання, а країни почали активно проводити політику щодо сприяння розвитку економіки, основаної на знаннях, як засіб стимулювання зростання та розвитку. Відносини між знаннями та економікою зумовлені розумінням того, що знання можуть підвищити продуктивність та економічне зростання. Це потребує формування міцного людського потенціалу, який є носієм знань та стає головним чинником соціально-економічного розвитку, оскільки тепер нього залежить не тільки можливість створювати високотехнологічну продукцію, а також її використовувати в усіх сферах економіки, тому

сьогодні конкурентна перевага підприємства забезпечується перевагою його працівників над працівниками конкурентів.

Питанням значимості людського капіталу та формування людського потенціалу приділяли увагу такі вчені, як Г. Беккер, Д.П. Богиня, П.П. Воробієнко, В.М. Геєць, В.М. Головій, О.А. Грішнова, П. Друкер, С. Задорожна, Т. Каминська, А. Колот, С. Фішер, А. Чухно та інші. У своїх працях вчені визначають людський потенціал як комплексну складну категорію, що відображає властивості та можливості людей. В умовах цифрової трансформації економіки ці напрацювання потребують подальшого вивчення у напрямі з'ясування сутнісних ознак поняття людський потенціал та його формування з урахуванням процесів інформатизації.

Мета роботи

Дослідження спрямовано на визначення ролі, значення та сучасних підходів щодо забезпечення розвитку людського потенціалу підприємства в умовах посилення процесів інформатизації та глобалізації.

Об'єктом дослідження є процеси формування людського потенціалу в умовах інформатизації та глобалізації.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні питання забезпечення формування людського потенціалу підприємств та його розвитку в умовах інформатизації.

Методологічною основою дослідження є теоретико-фундаментальні засади та методично-прикладні положення та підходи щодо формування та розвитку людського потенціалу в умовах поширення застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Результати дослідження

Під «інформаційною економікою» розуміється економіка, в якій ІКТ охоплює широкий спектр соціально-економічних результатів їх поширення і використання, включаючи Інтернет і електронні ділові операції [3]. У такій економіці від рівня використання ІКТ залежить економічне зростання, продуктивність, зайнятість і ефективність бізнесу, що в свою чергу, зміцнює матеріальну базу розвитку країни і формує її конкурентоспроможність.

Перехід економіки країн від аграрної або індустріальної до нової інформаційної економіки супроводжується проникненням інформатизації в усі сфери економіки, структурним перерозподілом зайнятості населення в сторону інформаційної сфери, суспільно корисної діяльності і сфери послуг, прискоренням темпів розвитку всіх економічних процесів.

Основу сучасної інформаційної економіки визначає рівень розвитку телекомунікацій та інформаційних технологій – сукупності методів, способів і програмно-технічних засобів, що забезпечують збір, зберігання, обробку та використання інформації, дозволяють практично миттєво підключатися до будь-яких електронних масивів, отримувати інформацію і використовувати її в економічній діяльності. В економічному аспекті інформаційні технології відіграють роль генератора доданої вартості,

оскільки через інтерактивний діалог з користувачем виступають одним із засобів створення інформаційних послуг, а відповідно – створюють додану вартість, зберігаючи і диференціюючи інформаційні джерела.

Наявність сучасних ІКТ розширює доступ до електронних масивів, дозволяє отримувати інформацію і використовувати її в економічній діяльності, зменшує вартість продукції, стимулює її попит, веде до розширення використання інформаційних технологій. Розширення процесів глобалізації, викликаних появою глобальної мережі Інтернет, докорінно змінило проведення ділових операцій і перетворило економіку в загальносвітову, в якій від розвитку ІКТ сектору залежить конкурентоспроможність національних економік.

Проникнення інформатизації в усі сфери економіки, поява нових інформаційних продуктів і послуг та прискорення інноваційних процесів пов'язано з інтенсифікацією використання інформаційних ресурсів та перетворення їх у знання та відбувається за допомогою сформованого людського потенціалу.

Перехід до нової інформаційної економіки супроводжується структурним перерозподілом зайнятості населення в сторону інформаційної сфери, суспільно корисної діяльності і сфери послуг. Як свідчать дані Світового банку, на сучасному етапі розвитку економіки фізичний капітал формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, тоді як природний – 20%, а людський – 64% [12].

В умовах інформаційної економіки на перший план висувається потенціал людини, її знання та професіоналізм, людський капітал стає головним фактором інноваційного виробництва підприємства, без якого його технічний і економічний прогрес неможливий незалежно від того, які обсяги коштів інвестовані у виробниче обладнання й технологію.

Дослідження феномену людського капіталу та накопиченого людського потенціалу показало, що на сьогоднішній день існує немає єдиного підходу до визначення цих понять, не вироблено єдиних складових та критеріїв визначення рівня їх розвитку (табл. 1).

На основі аналізу підходів різних авторів до визначення поняття «людський капітал» (табл. 1), можна зробити висновок, що людський капітал, як продуктивну силу людини визначають його здібності, природні та самостійно нагромаджені і розвинуті унаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення, що здатні приносити дохід. Реалізація людиною своєї здатності до праці, застосовні в конкретній сфері діяльності людини, забезпечує отримання додаткової вартості й відбивається в отриманні доходів й соціального статусу працівника, зростанні прибутку роботодавця та національного доходу країни.

Поняття «людський потенціал» відбиває здатність людини до реалізації накопиченого нею «людського капіталу». Якщо є умови та можливості для реалізації здатностей людини у трудовій та суспільно-корисній діяльності, людський потенціал може реалізуватися як людський капітал, що приносить дохід для свого носія, роботодавця та забезпечує зростання національної економіки і суспільства.

Розвиток людського потенціалу забезпечується двома головними аспектами:

Таблиця 1. Узагальнення різних підходів до визначення поняття «людський капітал»

№	Автор	Визначення поняття
1	Г. Беккер [1]	Людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію, пошук інформації про ціни й доходи. Він включив в інвестиції у людину, крім витрат на загальну й професійну освіту, витрати на виховання дітей, охорону здоров'я, пошук інформації, зміну роботи та інші вкладення, так чи інакше сприятливі розвитку продуктивної сили людини, що сприяють її культурному та інтелектуальному зростанню.
2	Т. Кір'ян [8]	«Людський капітал» – це соціально-економічна категорія, похідна від категорій «робоча сила», «трудові ресурси», «трудовий потенціал», «людський фактор». Людський капітал у загальному вигляді можна розглядати як сукупність належних працівникові природних здібностей (здоров'я, творчі схильності тощо), а також самостійно нагромаджених (набутих у результаті життєвого досвіду) та розвинутих ним унаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення.
3	С. Фішер [13]	Людський капітал є мірою втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності та талант, а також освіту і придбану кваліфікацію
4	Економічна енциклопедія [5]	Людський капітал – міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, професійного досвіду, стану здоров'я, якості харчування та їх здатність приносити дохід.
6	І.В. Ільїнський [6]	Людський капітал є найважливішим ресурсом постіндустріального суспільства. Техніка, що створює багатства, приходить в життя через технологічні знання і організаційні удосконалення, і тільки досвідчена кваліфікована робоча сила здатна управляти високотехнологічним процесом.
5	А. Ісаєнко [7]	Людський капітал як комплекс набутих знань, умінь, мотивації і енергії, які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів і послуг, тобто процес формування робочої сили розглядається як продуктивна здатність людини до праці.

1. Формування людського потенціалу – розвиток природних здібностей, набуття професійної освіти, нових знань та умінь, поліпшення стану здоров'я.
2. Реалізація людського потенціалу – використання людського потенціалу у трудовій та суспільно-корисній діяльності для отримання додаткової вартості та соціально-економічного ефекту.

Розвиток формування людського потенціалу включає у собі підвищення освітнього та професійного рівня населення, підтримка та забезпечення формування чисельності економічно активного населення, неперервна професійна освіта населення, забезпечення належного стану здоров'я населення.

Формування людського потенціалу як стратегічне завдання суспільства має вирішуватися на рівні не тільки окремої людини, а також на рівні підприємства, регіону й країни в цілому.

Людський потенціал на рівні країни – людський потенціал нації відбивається у різноманітних явних та прихованих можливостях населення країни та відображає рівень та можливості розвитку її громадян при певних природно-екологічних і соціально-економічних умовах.

Визначення людського потенціалу на рівні країни за Індексом розвитку людського потенціалу (ІЛР), що проводиться програмою розвитку ООН, визначає його оцінку за наступними компонентами [14]:

$$ІЛР = 1/3 \cdot (Ж + О + ВВПд)$$

де:

Ж – індекс очікуваної тривалості життя (середня тривалість майбутнього життя при народженні);

О – індекс рівня освіченості населення;

ВВПд – індексу скоригованого реального ВВП на душу населення, розрахованого з урахуванням паритету купівельної спроможності валют різних країн.

У 2015 р. ІЛР України складає 0,743, вона займає 84 місце (з 188 країн, яким присвоєно ранги відповідно до значень ІЛР) та знаходиться у групі країн з високим рівнем людського розвитку. ІЛР зменшився за останній рік на 1 місце у рейтингу (табл. 2). Як показало дослідження тенденцій за останні 1990-2015 рр. зміни ІЛР, в Україні відбувається позитивне зростання цього показника у динаміці з 0,706 по 0,743 [15]. За показниками розвитку людського потенціалу в сфері освіти в Україні зберігаються високе значення показника рівня охопту населення вищою освітою (в офіційному віці) – 79%, однак ще залишаються низькими показники видатків на освіту та на наукові дослідження, низьким значенням рівня ВНД на душу населення.

Таблиця 2. Зміна індексу людського розвитку України у 1990–2015 рр.

Країна	Ранг	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	84 (з 188)	0,706	0,673	0,734	0,739	0,744	0,746	0,748	0,743
	Темп динаміки до попереднього року, %	–	–4,67	9,06	0,68	0,68	0,27	0,27	–0,67

Основними аспектами що забезпечують формування та реалізацію людського потенціалу на загальнодержавному та регіональному рівні є:

- на загальнодержавному рівні: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання населення, рівень освіти населення, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку;

- на регіональному рівні: макроекономічна ефективність, фінансова сфера, зовнішньоекономічна діяльність, економічна інфраструктура, інвестиційна привабливість регіону;
- на рівні фірми: наявні трудові ресурси, сукупна робоча сила, що характеризується певним рівнем освіти, професійного досвіду, станом здоров'я, культурою тощо. Людський потенціал підприємства як підприємницької організації набуває форми фірмово-специфічного людського капіталу;
- на рівні працівників: рівень і ефективність перетворення здібностей та здатностей працівників (інтелектуальних, фізичних, культурних, професійних) на результати їх трудової діяльності.

ІКТ розповсюджуються в геометричній прогресії та впливають на розвиток людей. Станом на 2016 р., 94,1% населення країн, що розвиваються мали мобільний телефон, та 40,1% – доступ до мережі Інтернет, на відміну від 2005 р., коли цей показник складав всього 7,8%. У розвинених країнах майже все населення мають смартфони та безкоштовний доступ до мережі Інтернет. Вплив технологій на економічний розвиток не викликає сумнівів: світовий експорт високих технологій за останні 15 років збільшився більш ніж у два рази, з 987 дол. США в 1999 г. до 2147 дол. США в 2014 г. Хмарні технології, тривимірна печатка, робототехніка, енергонакопичувачі та цифрові помічники володіють великим потенціалом у створенні нових робочих місць та нових сфер діяльності. Для людей, що володіють навиками та ресурсами для використання ІКТ, в сучасному цифровому світі відкриваються численні можливості [14].

Нові технології також змінили характер взаємодії влади з громадянським населенням, розширили доступ до державних послуг та підвищили їх ефективність.

Не зважаючи на стрімкий розвиток ІКТ, простежується нерівність у доступі до переваг цифрової революції на глобальному рівні: біля 2 млрд. людей на сьогодні не мають мобільних телефонів, лише 15% світового населення має доступ до високошвидкісного Інтернету. У 89% міського населення планети є доступ до широкосмугового мобільного зв'язку 3G, тоді як у сільській місцевості такий сервісом можуть користуватися лише 29% населення.

По Україні забезпеченість населення Інтернет послугами у розрахунку на 100 жителів становить 30,8. У забезпеченні населення Інтернет послугами за регіонами в Україні спостерігається «цифрова нерівність»:

- найвищий рівень забезпеченості Інтернет послугами спостерігається в Одеській (81,4), Миколаївській (36,8) областях та місті Києві (81,8);
- найнижчий рівень забезпеченості Інтернет послугами спостерігається у Чернівецькій (15,2) області [10, 11].

У посиленні процесів інформатизації суспільства та створення інформаційної економіки акцент робиться на підтримка розвитку таких складових, як: підключення, людський капітал, використання Інтернету, інтеграцію цифрових технологій та цифрові громадські послуги [13] (табл. 3).

Створення цифрової інфраструктури та підключення до неї як можна більше користувачів, здатних використовувати цифрові технології у підприємницькій та громадській діяльності визначає рівень кращих можли-

востей для комунікацій, бізнесу та управління, впливає на рівень конкурентоспроможності підприємств, країни та суспільства та стає ключовою ланкою глобалізаційних процесів в сфері економіки.

Таблиця 3. Характеристика складових розвитку інформаційної економіки

№	Складові	Характеристика
1	Підключення	Підключення є необхідною інфраструктурою для інформаційної економіки та суспільства. Інформаційне суспільство може розвиватися лише тоді, коли його учасники підключені до Інтернету. Високошвидкісне підключення до Інтернету має важливе значення для повного використання розвитку сучасного цифрового світу.
2	Людський капітал	Інформаційні (цифрові) навички є необхідною інфраструктурою для інформаційної економіки та суспільства. Громадяни повинні мати відповідні навички, щоб скористатися можливостями Інтернету. Основні інформаційні навички з використання ІКТ дозволяють людям брати участь у інформаційному суспільстві та споживати цифрові товари та послуги. Професійні інформаційні навички дають змогу працівникам приймати участь у виробництві цифрових товарів та послуг.
3	Використання Інтернету	Громадяни використовують контент, спілкування та онлайн-транзакції. Громадяни беруть участь у широкому спектрі активних онлайн-операцій, таких як: споживають контент, такий як новини, музика, фільми, телебачення чи ігри; спілкуються через онлайн-відеодзвінки, соціальні мережі тощо; займаються транзакціями, наприклад, банківською діяльністю або покупками в Інтернеті. Такі заходи є драйверами для розвитку широкосмугових мереж. Вони спонукають користувачів підписатися на широкосмугові з'єднання, а також операторів, щоб розгорнути більш швидкі мережі та покращити можливості доставки контенту.
4	Інтеграція цифрових технологій	Оцифровка бізнесу є одним з основних джерел посилення економічного зростання. Прийняття цифрових технологій (таких як Cloud, Big Data або Інтернет речей) підвищує ефективність, зменшує витрати та дозволяє більш тісно взаємодіяти з клієнтами, співробітниками чи діловими партнерами. Можливість використання Інтернету як торгової точки підштовхує підприємства до модернізації та дозволяє використовувати нові джерела доходу.
5	Цифрові громадські послуги	Цифрові технології можуть покращити взаємодію бізнесу та громадян з державним сектором. Державні адміністрації можуть краще вирішувати потреби бізнесу та громадян, одночасно зменшуючи витрати. Більш ефективні та покращені державні послуги роблять взаємодію між громадянами та підприємствами ефективнішими завдяки кращим функціональним можливостям, а також зменшенню витраченого часу.

Важливе місце в інформаційній економіці займають інформаційні навички, що формують людського капітал. Велике значення у формуванні інформаційних основних та професійних інформаційних навичок відводиться сфері освіти. Впровадження підприємствами сучасних ІКТ зумов-

лює зростання попиту на висококваліфікованих фахівців у цій сфері та знижує потребу у низькокваліфікованих працівниках. З метою підвищення своєї конкурентоспроможності та продуктивності, підприємства постійно залучають висококваліфікованих ІТ фахівців, інвестують в НДДКР, інновації, маркетинг.

Запит на висококваліфікованих фахівців з інформаційними компетенціями вимагає трансформаційних змін у діяльності закладів вищої освіти (ЗВО) відповідно до вимог часу. Надання ЗВО майбутнім фахівцям відповідного рівня та спеціальності інформаційних (цифрових) компетенцій створює умови для формування відповідного людського потенціалу, здатного до поширення застосування ІКТ на підприємствах, що призводить до підвищення економічної ефективності підприємств, забезпечення національної конкурентоспроможності та соціального розвитку.

Висновки. Все більше в умовах інформаційної трансформації суспільства на перший план висувається потенціал людини, її знання та професіоналізм, а людський капітал стає головним фактором інноваційного виробництва, без якого неможливий технічний і економічний прогрес незалежно від того, які обсяги коштів інвестовані у виробниче обладнання й технологію.

Створення міцного людського потенціалу у контексті розвитку інформаційної економіки, посилення процесів інформатизації та глобалізації, спрямовано на забезпечення зростання економічної ефективності підприємств за рахунок інноваційного розвитку. У формуванні людського потенціалу велике значення належить освіті, яка вчасно враховує зміни, пов'язані з процесами розвитку ІКТ.

Сьогодні на базі ЗВО повинна відбуватися зміна традиційної концепції навчання, що полягає в передачі знань, умінь навичок, на нову, в основі якої лежить індивідуалізація навчання [4], поширення застосування дистанційного навчання, формування хмарноорієнтованого персоналізованого освітнього середовища, дотримання принципів навчання протягом усього життя для дорослих з урахуванням вимог ринку праці, а також у створенні тріади «наука – виробництво – освіта», що надає можливість органічного поєднання в собі освітньої, наукової та інноваційної діяльності та забезпечує реальний внесок у формування людського потенціалу в умовах інформатизації.

Література

- [1] Беккер Г. Человеческий капитал / Г. Беккер / Режим доступа: http://www.libertarium.ru/libertarium/cms_preferences.
- [2] Воробієнко П.П. Развитие человеческого капитала: тестирование при принятии на работу и карьерном росте / П.П. Воробієнко // Наукові праці ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2008. – № 1. – С. 90–92.
- [3] Головій В.М. Людський потенціал інноваційного підприємництва: структура та ефективність / В.М. Головій // Вісник Харківського економічного університету ім. В.Н. Казаріна, № 935, 2011. – С. 14–19.
- [4] Захарченко Л.А. Застосування інформаційних технологій у реалізації особистісно-орієнтованого підходу до підготовки конкурентоспроможного фахів-

- ця / Л.А. Захарченко // Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації влади: цілі, механізми, інструменти: матеріали щоріч. Наук.-прак. конф. 26 травня 2017 р. – Одеса: ОРДУ НАДУ, 2017. – С. 35–38.
- [5] Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 2. – С. 216.
- [6] Ильинский И.В. Инвестиции в будущее: образование в инновационном производстве / И.В. Ильинский / Санкт-Петербург, 1996. – С. 394.
- [7] Исаенко А. Человеческий капитал – определяющий фактор экономического роста / А. Исаенко // Человек и труд. – 2002. № 3.
- [8] Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64–74.
- [9] Макаренко Є.А. Європейська інформаційна політика: монографія / Є.А. Макаренко. – К.: Наша культура і наука, 2000. – 368 с.
- [10] Офіційний сайт Державного комітету статистики України. / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- [11] Сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації / Режим доступу: <http://www.nkrzi.gov.ua/404>.
- [12] Федулова Л.І. Концепція інтелектуального капіталу в системі економіки знань / Федулова Л.І. // Проблеми науки.–2006.– № 3.– С. 34–38.
- [13] Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи; пер. с англ. со 2-го изд. – Москва: Дело, 1998. – 864 с.
- [14] Digital Economy and Society Index (DESI) 2017, European Commission / Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-352_en.pdf.
- [15] Human Development Reports. Trends in the Human Development Index, 1990–2015 / Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/composite/trends>.

Анотація

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та інформатизації суспільства, змінюються роль та значення людського потенціалу у забезпеченні економічного зростання підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності на глобальному рівні. У цифрову епоху змінюються підходи щодо формування людського потенціалу, що потребує обґрунтування підходів щодо відповідного забезпечення його розвитку.

Ключові слова: людський потенціал, людський капітал, інформатизація, інформаційна економіка, продуктивність підприємства.

Providing human capacity development in the conditions of digitization and globalization

Summary

In the conditions of the rapid development of digital technologies and information society, the role and significance of human potential in ensuring the economic growth of enterprises and ensuring their competitiveness at the global level are changing. In the digital age, approaches to human potential development are changing, which requires substantiation of approaches to ensure its development.

Key words: human potential, human capital, informatization, informational economy, enterprise productivity.

Лоліта Захарченко, кандидат економічних наук, професор, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

С. Хазрат, аспірант, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

О. Якимович, аспірант, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна, iem_onaz_new@ukr.net

Lolita Zakharchenko, CSc. (Economics), Professor, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Odessa, Ukraine

С. Хазрат, Postgraduate, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Odessa, Ukraine

О. Якимович, Postgraduate, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Odessa, Ukraine, iem_onaz_new@ukr.net

Роман Калашніков

Одеська національна академія зв'язку ім. О. С.Попова, Україна

Формування інвестиційної стратегії підприємства: проблеми та етапи

Вступ

Дослідження проблем, пов'язаних з інвестиційною діяльністю підприємств є невід'ємною складовою економічної науки, оскільки саме інвестиційний процес був однією з основних умов розширеного відтворення засобів виробництва підприємства та, як наслідок, економічного зростання в цілому. У сучасних умовах інвестування залишається одним з найважливіших засобів забезпечення технічного прогресу, розвитку підприємництва та зростання життєвого рівня.

Крім того, підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства також неможливе без забезпечення відповідної інвестиційної підтримки. Саме тому, важливим завданням для менеджменту фірми є створення системи управління інвестиційною діяльністю, що дозволило б проводити забезпечення виконання стратегічних цілей підприємства шляхом оперативного пристосування до умов зовнішнього середовища. Зручним інструментом управління інвестиційною діяльністю підприємства задля забезпечення виконання цілей економічного розвитку підприємства в умовах змін кон'юнктури ринку є інвестиційна стратегія підприємства, що, у загальному вигляді, являє собою систему відповідних цілей підприємства та засоби пошуку та досягнення найбільш ефективних шляхів їх досягнення. Отже, враховуючи нестабільність економічної ситуації в Україні, процес формування та вибору інвестиційної стратегії підприємства є необхідним для забезпечення найбільш ефективного ведення господарської діяльності будь-якого підприємства.

Літературний огляд. Розробленню теоретичних методичних та практичних положень щодо формування та реалізації інвестиційної стратегії

підприємства присвячена велика кількість наукових праць таких вітчизняних та закордонних економістів, як І.Д. Більський, І.О. Бланк, Г. Бірман, Н.М. Гуляєва, С. Шмідт, У. Кінг, А.А. Томпсон, А.А. Пересада, О.О.Удалих, О.М. Фіщенко та багато інших. Ними була розроблена значна кількість підходів до формування інвестиційної стратегії та визначено її основні етапи розробки. Однак, незважаючи на значний обсяг робіт з даної проблематики, не було досягнуто єдиної думки щодо основних етапів формування та успішної реалізації інвестиційної стратегії[3], що й зумовило вибір даної теми досліджень.

Методологія. В процесі виконання цієї роботи використовувались наступні методи наукових досліджень: метод порівняння, методи аналізу та синтезу, метод класифікації. Метод класифікації використовується з метою дослідження наявних варіантів інвестиційних стратегій відповідно до стану зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства й визначення видів інвестиційних стратегій залежно від стратегій та методів загального довгострокового розвитку підприємства. Використання методу аналізу полягає у розкладі наявних підходів до створення інвестиційної стратегії на окремі етапи, що мають забезпечувати виконання відповідних задач. Метод синтезу використовується з метою визначення порядку формування інвестиційної стратегії, що в більшій мірі відповідатиме тим вимогам, що висуваються до неї.

Результати. Інвестиційна стратегія підприємства представляє собою систему довгострокових інвестиційних цілей та засобів їх реалізації шляхом залучення та вкладення грошових коштів з метою забезпечення розвитку підприємств. Як функціональна складова загальнокорпоративної стратегії, інвестиційна стратегія відіграє значну роль у реалізації стратегічних планів підприємства та забезпеченні ефективного функціонування підприємства шляхом виконання наступних задач:

1. Забезпечення роботи механізму реалізації загальних та інвестиційних довгострокових цілей економічного та соціального розвитку підприємства в цілому та окремих його структурних одиниць.
2. Оцінка інвестиційних можливостей підприємства та забезпечення найефективнішого використання його інвестиційного потенціалу.
3. Забезпечує швидку реалізацію перспективних інвестиційних можливостей, які можуть виникнути внаслідок змін у зовнішньому середовищі підприємства.
4. Врахування прогнозів змін серед факторів зовнішнього середовища підприємства та надає можливість мінімізувати їх негативні наслідки.
5. Порівняння можливостей підприємства стосовно ведення інвестиційної діяльності відносно конкурентів.
6. Формування взаємозв'язку між стратегічним, поточним та оперативним управлінням інвестиційною діяльністю.
7. Забезпечення реалізації менталітету інвестиційної поведінки під час прийняття найважливіших управлінських рішень стосовно інвестиційної діяльності підприємства.
8. Формування та визначення основних критеріальних оцінок вибору об'єктів інвестування як реального, так і фінансового.

9. Створення передумов для стратегічних змін в загальній організаційній структурі управління підприємством та його організаційної культури.
10. Інвестиційна стратегія як частина стратегічного набору підприємства залежить від місії організації, наявних загальної та функціональних стратегій, доступних ресурсів та стадії життєвого циклу підприємства. Саме тому, залежно від обрання тої чи іншої її характеристики можна виділити певні види стратегій, що можуть бути використані за тих чи інших значень даного параметра.

Так, вибір того чи іншого виду інвестиційної стратегії має здійснюватись підприємством відповідно до основної корпоративної стратегії підприємства (табл.1), забезпечення виконання якої забезпечують функціональні стратегії організації, актуальної у відповідному періоді. Відповідно до цього критерію можна виділити такі види інвестиційних стратегій:

Таблиця 1. Взаємозв'язок між стратегіями підприємства, формами відтворення основних засобів та методами їх фінансування

Види базової корпоративної стратегії	Види інвестиційної стратегії підприємства	Стратегії довгострокового розвитку підприємства	Форми відтворення основних засобів	Методи фінансового забезпечення
Прискорене зростання	Стратегія інвестиційної підтримки прискореного росту	Стратегія агресивного розвитку	Поточний та капітальний ремонт, нове будівництво, розширення виробництва, модернізація	Самофінансування, акціонування, боргове фінансування, лізинг, оренда, пільгове фінансування, субсидування
Обмежене зростання	Стратегія інвестиційного забезпечення усталеного зростання	Стратегія помірного зростання	Поточний та капітальний ремонт, нове будівництво, розширення виробництва, модернізація	Самофінансування, акціонування, боргове фінансування, лізинг, оренда, пільгове фінансування, субсидування
		Стратегія вдосконалення при незмінному рівні розвитку	Реконструкція, поточний та капітальний ремонт, модернізація	Самофінансування, акціонування, боргове фінансування (в невеликих обсягах), фінансування на консорційних засадах, лізинг, оренда, пільгове фінансування, субсидування

Скорочення	Антикризова інвестиційна стратегія	Стратегія стримування спаду реалізації продукції	Поточний та капітальний ремонт, модернізація та технічне переозброєння	Самофінансування, акціонування, фінансування на консорційних засадах, оренда, пільгове фінансування, субсидування
		Стратегія активного перепрофілювання	Поточний та капітальний ремонт обладнання, призначеного для виробництва нової продукції; технічне переозброєння, модернізація та розширення виробництва	Самофінансування, акціонування, боргове фінансування, фінансування на консорційних засадах, лізинг, оренда, пільгове фінансування, субсидування

- Стратегія інвестиційної підтримки прискореного росту підприємства – спрямована на підтримання високих темпів зростання показників його операційної діяльності (обсягів виробництва, реалізації та ін.), відповідає корпоративній стратегії прискореного зростання організації.
- Стратегія інвестиційного забезпечення усталеного зростання – дотримання цієї стратегії сприяє обмеженому зростанню основних показників операційної діяльності підприємства та забезпеченню необхідного рівня фінансової безпеки, відповідає корпоративній стратегії обмеженого зростання підприємства.
- Антикризова інвестиційна стратегія – перехід до цієї стратегії відбувається у випадку скорочення підприємством обсягів своєї діяльності. Її метою є фінансова стабілізація підприємства та його вихід з кризового становища, що може потребувати скорочення обсягів виробництва та реалізації продукції.

Кожна з цих стратегій передбачає визначення тих чи інших умов використання методів їх фінансування. Методи фінансування інвестиційного проекту визначають склад інвесторів, обсяг і структуру необхідних інвестиційних ресурсів, інтенсивність вхідного грошового потоку по окремих етапах реалізації проекту і ряд інших показників управління проектом. В якості основних методів фінансування[4] інвестиційних проектів можуть розглядатися:

- використання власних фінансових ресурсів інвестора – (прибуток, амортизаційні відрахування, страхові суми);
- залучення коштів (додаткова емісія акцій, створення спільних підприємств);

- боргове фінансування (довгострокові кредити);
- отримання бюджетних інвестиційних асигнувань.

Отже, в залежності від стратегії довгострокового розвитку підприємства, визначається зміст подальшої інвестиційної діяльності підприємства, що накладає певні обмеження на відповідних етапах формування інвестиційної стратегії.

Після узгодження загальнокорпоративної стратегії підприємства, стратегії довгострокового розвитку та інвестиційної стратегії відбувається процес формування останньої. Процес створення інвестиційної стратегії підприємства передбачає дотримання наступних принципів стратегічного планування:

1. Принцип системності – полягає у плануванні інвестиційної діяльності підприємства відповідно для усіх складових ієрархії відповідних цілей підприємства – від загальнокорпоративних цілей до оперативних завдань конкретних підрозділів.
2. Принцип оптимальності – при розробці інвестиційної стратегії необхідно забезпечити найбільш ефективне використання наявних інвестиційних можливостей та ресурсів.
3. Принцип економічності – при розробці інвестиційних проектів підприємства необхідно переконалися в тому, що результати їх реалізації перевищують обсяги задіяних ресурсів.
4. Принцип ситуативності полягає у забезпеченні можливості оперативного коригування інвестиційної стратегії підприємства відповідно до змін у його зовнішньому середовищі.
5. Принцип участі передбачає забезпечення участі в процесі формування стратегії представників усіх підрозділів, діяльність яких пов'язана з її реалізацією.
6. Принцип безперервності полягає в тому, що нестабільність зовнішнього середовища підприємства зумовлює необхідність постійного коригування планів, а отже й постійної роботи над формуванням, оцінкою та внесенням змін до інвестиційної стратегії.
7. Принцип зворотного зв'язку – процес визначення цілей майбутньої інвестиційної діяльності має опиратися на дані щодо отриманих результатів реалізованих проектів, що надходять від відповідних структурних підрозділів.

Слід відзначити, що в різних наукових джерелах автори наводять різний склад етапів процесу розробки інвестиційної стратегії як і різні визначення самого поняття, що вже було неодноразово відзначено в різних наукових джерелах [3, с. 10; 5]. Таке різноманіття підходів до процесу формування стратегії може бути пояснено тим, що процес стратегічного планування інвестиційної діяльності може мати певні особливості залежно від інформаційної бази, напрямку господарської діяльності, стану інвестиційного ринку, а також складу та професіоналізму управлінського персоналу підприємства.

Оскільки серед науковців немає однозначної думки щодо етапів розробки інвестиційної стратегії, їх змісту та кількості, то у кожному випадку необхідно розробити свій алгоритм процесу формування інвестиційної стратегії підприємства. Відповідно до основних задач реалізації, така

стратегія має забезпечувати формування достатньої інформаційної бази, методів оцінки та реалізації інвестиційних рішень, що здійснюється на відповідних етапах процесу розробки. Кінцевий порядок етапів формування інвестиційної стратегії підприємства зображено на рисунку 1.

1. Визначення цілей та задач інвестиційної діяльності

Так, з метою найбільш ефективного інвестиційного забезпечення розвитку підприємства першим етапом в формуванні інвестиційної стратегії повинен бути етап "Визначення цілей і задач інвестиційної діяльності", оскільки він передбачає дроблення загальних цілей підприємства на такі, що можуть бути прийняті та виконані відповідними підрозділами. Крім того, на цьому етапі встановлюються пріоритети в процесі реалізації стратегії, що є необхідними для здійснення процесу її корекції. Визначення цілей і задач необхідно базувати на місії та загальнокорпоративній стратегії підприємства.

2. Аналіз зовнішнього середовища підприємства та кон'юнктури інвестиційного ринку

Аналіз зовнішнього середовища підприємства та кон'юнктури інвестиційного ринку передбачає проведення досліджень як цільового ринку, на задоволення потреб якого й спрямовується господарська діяльність підприємства, так і дослідження вартості та асортименту доступних об'єктів інвестування, стану інвестиційної інфраструктури, що виступає у якості каталізатора інвестиційного процесу.

3. Аналіз сильних та слабких сторін підприємства

На даному етапі розробки інвестиційної стратегії необхідно оцінити чи має підприємство достатній інвестиційний потенціал для використання наявних інвестиційних можливостей, а також визначити шляхи його покращення. Потенціал розвитку підприємства визначається такими основними факторами: кваліфікація виробничого та управлінського персоналу, наявність ринків збуту продукції, надійність поставальників, наявність власних фінансових ресурсів та можливість додаткового їх залучення, ефективність організаційної структури тощо. Для здійснення аналізу сильних та слабких сторін доцільно застосовувати в якості інструмента SWOT-аналіз. Якщо результатом однієї з поставлених інвестиційних цілей буде зміна конкурентної позиції підприємства, тоді доцільно провести аналіз конкурентоспроможності підприємства, щоб з'ясувати, які з факторів конкурентоспроможності необхідно розвивати та підтримувати.

4. Аналіз інвестиційних ресурсів підприємства

Цей етап формування стратегії полягає у визначенні обсягів коштів, необхідних для реалізації цілей інвестиційної діяльності підприємства, а також доступних власних (прибуток, амортизаційні відрахування), позикових (довгострокове кредитування) та залучених (збільшення уставного капіталу) коштів. При цьому, має бути сформована така структура використання джерел фінансування, що дозволить встановити оптимальне співвідношення між коефіцієнтом фінансової рентабельності (рентабельності власного капіталу) і коефіцієнтом фінансової стійкості.

5. Визначення альтернативних інвестиційних проектів та сценаріїв їх реалізації.

Після з'ясування обсягів та джерел інвестиційних ресурсів переходять до опису альтернативних проектів та сценаріїв їх реалізації. Цей етап здійснюється за допомогою методів сценарного планування.

6. Розрахунок ефективності альтернативних проектів та вибір найбільш ефективного проекту

На даному етапі відбувається порівняння запропонованих альтернативних проектів спираючись на період їх реалізації, необхідні обсяги інвестицій, очікувані грошові потоки та прогнозовані зміни вартості грошей з плином часу. Одним з основних інтегрованих показників економічної ефективності інвестиційних проектів є чиста приведена вартість (NPV), що дозволяє визначити обсяги надходжень за час функціонування проекту залежно від умов та напрямків інвестування [2].

Рисунок 1. Основні етапи процесу формування інвестиційної стратегії

7. Оцінка та реалізація розробленої інвестиційної стратегії

Оцінка розробленої інвестиційної стратегії полягає у перевірці її відповідності зовнішньому та внутрішньому середовищу підприємства, прийнятності рівня ризиків та економічної ефективності, пов'язаних з реалізацією відповідних проектів, а також ступінь виконання встановлених цілей. У випадку неможливості досягнення поставлених цілей чи неприйнятності рівня ризику реалізації здійснюється коригування цілей чи засобів їх досягнення й процес формування стратегії знову повторюється.

У випадку, якщо результати оцінки вдовольняють вимогам організації стосовно даної стратегії, її приймають до виконання та здійснюють відповідні заходи щодо реалізації. Крім того, у разі значних змін у внутрішньому або зовнішньому середовищі підприємства прийнята стратегія коригується в процесі її реалізації чи розробляється з нуля, якщо загальна стратегія підприємства була змінена.

Обговорення

Отже, результатом цієї роботи є створення такого порядку формування інвестиційної стратегії підприємства, що забезпечує виконання основних її задач та достатній рівень деталізації процесу для подальшої модифікації відповідно до потреб та можливостей підприємства. При цьому, хоча відповідний порядок розробки й базується на відповідних дослідженнях вітчизняних вчених він має певні особливості. Так, значна частина вітчизняних дослідників при визначенні етапів формування інвестиційної стратегії розглядають її безвідносно поточного стану внутрішнього та зовнішнього середовища або як таку, що не підлягає оцінці та перегляду, не виділяючи необхідності її оцінки та коригування. Негативною стороною цього дослідження є менш детальне розмежування процесу розробки на етапи, що зумовлено зі значною кількістю індивідуальних та галузевих особливостей, які мають бути враховані під час формування інвестиційної стратегії. Відповідно, пристосування порядку формування інвестиційної стратегії до особливостей інвестиційного процесу в сфері господарської діяльності підприємства зв'язку є логічним продовженням даної роботи.

Висновки

Таким чином, провівши дослідження проблем та етапів створення інвестиційної стратегії, запропоновано наступний алгоритм її формування. Виконання процесу формування інвестиційної стратегії підприємства в даному порядку має забезпечити ефективне проведення інвестиційної діяльності підприємства від етапу визначення її цілей, до безпосередньої реалізації.

Література

- [1] Богатирьов А.М. Планування діяльності підприємств харчової промисловості в умовах ринку: Монографія / А.М. Богатирьов, А.І. Бутенко, І.О. Кузнецова.

- Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Одеська національна академія харчових технологій, 2002.
- [2] Буріменко Ю.І. Научно-методические принципы оценки эффективности инновационно-инвестиционной программы развития отрасли святы / Ю.И. Бурименко, И.П. Бабур // Економіка розвитку. – 2012. – № 3 (63). – С. 17–22.
- [3] Відоменко І.О. Сучасні підходи до розробки інвестиційної стратегії підприємств / І.О. Відоменко, Є.В. Кривша // Економіка харчової промисловості. – 2010. – № 2. – С. 8–13.
- [4] Закон України “Про інвестиційну діяльність” Електронний ресурс // Офіційна сторінка Верховної Ради України, 2017 / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
- [5] Шилова, О. Ю. Механізм формування інвестиційної стратегії підприємств [Текст] / О.Ю. Шилова, К.В. Фундеряка // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 3. – С. 43–47.

Анотація

В статті розглянуто основні задачі інвестиційної стратегії щодо підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємства. Досліджено основні види інвестиційних стратегій, відповідно до поточного стану та довгострокових цілей підприємства, методи їх реалізації та фінансового забезпечення. Наведено основні принципи стратегічного планування інвестиційної діяльності підприємства та їх вплив на процес формування відповідної стратегії. На основі робіт вітчизняних науковців розглянуто та запропоновано етапи розробки інвестиційної стратегії підприємства згідно з визначеними задачами та принципами.

Ключові слова: інвестиція, інвестиційна стратегія, процес формування інвестиційної стратегії.

Formation of the investment strategy of the enterprise: problems and stages

Summary

The article considers the main objectives of the investment strategy for improving the efficiency of the investment activity of the enterprise. The main types of investment strategies are investigated, in accordance with the current state and long-term goals of the enterprise, methods of their implementation and financial support. The basic principles of strategic planning of investment activity of the enterprise and its influence on the process of formation of the corresponding strategy are given. On the basis of the work of domestic scientists, the stages of development of the investment strategy of the enterprise according to the defined tasks and principles are considered and proposed.

Key words: investment, investment strategy, investment strategy's process forming.

Роман Калашніков, студент, Одеська національна академія зв'язку ім. О. С.Попова, Україна, kroma@te.net.ua

Roman Kalashnikov, student, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Odessa, Ukraine, kroma@te.net.ua

Олена Князева

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

Економічна безпека малих та середніх підприємств добувної промисловості

Постановка проблеми

Економічна ситуація, що склалася на сьогодні в країні, характеризується багатогранними проявами соціально-економічної та політичної кризи, яка відбивається як на усіх сферах економічної діяльності, так і на громадянах. Ці прояви мають різні макро- та мікроекономічні вектори спрямування та виявляються у перманентному зростанні цін на товари, послуги, енергоресурси, розриві підприємницьких зв'язків, зміні структури імпорту та експорту, зростанні зовнішнього та внутрішнього боргу країни тощо. У цих умовах важливого значення, серед іншого, набуває питання забезпечення економічної безпеки різних за розміром підприємств багатьох сфер економічної діяльності. Особливої уваги заслуговують саме малі та середні підприємства, які є локомотивом розвитку економіки більшості розвинених країн.

Реалії сьогодення призвели до того, що горно-металургійна та добувна промисловість потерпіла суттєвих втрат економічного, інфраструктурного, ресурсного та кадрового характеру. Втім, на думку керівників держави [1], ця сфера діяльності продовжує свій розвиток та має суттєві перспективи для подальшого сталого розвинення, яке може базуватися на підвищенні ролі малих та середніх підприємств, що підтверджується Стратегією розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [2]. Базовими принципами цієї стратегії є визначення пріоритетного значення малого і середнього підприємництва для економічного зростання країни в рамках реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій

В працях вітчизняних та закордонних вчених велика увага приділяється визначенню перспектив та стратегій розвитку промисловості, зокрема, добувної. Так, питання розвитку промисловості в умовах переходу до інформаційного суспільства розглядають у своїх працях А.І. Амоша, В.П. Вишневський, Р.Н. Лепа та інші [4, 5]. Значна кількість праць присвячена науково-прикладним питанням визначення економічної безпеки підприємств [6, 7]. Щодо наукових розробок в сфері розвитку малого та середнього підприємництва, то тут можна визначити нечисленні вітчизняні праці [8] та праці закордонних вчених [9], які спрямовані переважно на визначення принципів управління цими підприємствами, зокрема, в кризових умовах. Проте, більшість праць присвячено проблемам розвитку великих підприємств, їх приватизації чи інтеграції до загальноєвропейських чи світових ринків. Проблематика розвитку малих та середніх підприємств розглядається в контексті окремих сфер економічної діяльності чи регіонів.

Визначення невирішеної частини загальної проблеми. Отже, в наявних наукових розробках мало уваги приділено питанням економічної безпеки малих підприємств, що працюють в сфері добувної промисловості з огляду на відносну новизну цієї проблематики, яка обумовлена соціально-економічними та політичними процесами.

Метою статті є формування складових системи забезпечення економічної безпеки малих та середніх підприємств добувної промисловості.

Опис методики

Методика дослідження базується на аналізі стану розвитку добувної промисловості в контексті розвитку економіки країни. Методом логічного узагальнення визначено особливості добувної промисловості та сучасні тренди та маркери, які притаманні інформаційному суспільству, яке формується в країнах та в світі. Користуючись методом синтезу як науковим підґрунтям систематизовано складові системи забезпечення економічної безпеки малих та середніх підприємств добувної промисловості.

Викладення основного матеріалу та отриманих результатів. Функціонування підприємств добувної промисловості на сьогодні відбувається в складних умовах, які можна охарактеризувати такими ознаками:

- втрата підприємствами усіх розмірів (як великих, так і малих та середніх) частини майна та інфраструктури внаслідок існуючої політичної ситуації на сході країни та в Криму;
- існуючі прояви неконтрольованого втручання в діяльність добувних підприємств (формування перешкод в діяльності самих підприємств, блокування вивозу готової продукції тощо);
- зміни у структурі імпорту та експорту, увезення до країни імпортного вугілля на фоні складнощів у реалізації на експорт вітчизняних продуктів добувної промисловості;
- припинення (тимчасове чи постійне) діяльності добувних потужностей;

- активізація розвитку альтернативних видів енергетики та скорочення попиту на традиційні продукти добувної промисловості;
- слабкий інтерес великих фінансово-промислових груп до добувної промисловості;
- наявність застарілих технології, що використовуються у добувної промисловості та, як наслідок, низка продуктивність та великий травматизм.

Перелічені ознаки впливають як на економічну результативність діяльності підприємств, так і на їх економічну безпеку. Розглянемо деякі показники, що характеризують діяльність підприємств добувної промисловості (таблиця 1).

Таблиця 1. Показники, що характеризують діяльність підприємств добувної промисловості

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Динаміка 2016/2012
Обсяги видобування: вугілля кам'яне, млн. тон	65,7	64,4	45,9	30,2	31,6	0,48
нафта, млн. тон	2,3	2,2	2,0	1,8	1,6	0,59
газ природний млрд. м3	20,5	21,3	20,1	19,9	20,1	0,98
Потреба промисловості у працівниках, тис. чол.	1,3	0,7	0,5	0,2	0,6	0,46
Працевлаштування без- робітних у промисловій сфері, тис. чол.	20	11,7	10,0	6,3	5,9	0,29
Загальна кількість про- мислових підприємств, од.	43356	49130	42187	42564	39082	0,90
Структура підприємств за розміром, %						
великі	0,9	0,8	0,7	0,5	0,5	0,55
середні	13,4	11,3	11,3	11,0	11,8	0,88
малі	85,6	87,9	88,0	88,5	87,7	1,02
Структура обсягу ре- алізованої промислової продукції, %						
великі підприємства	64,7	63,4	60,3	57,1	54,8	0,84
середні підприємства	30,5	31,4	34,4	36,6	38,7	1,27
малі підприємства	4,8	5,2	5,3	6,3	6,5	1,44
Частка підприємств добувної промисло- вості, що працювали з прибутком, %	49,3	53,7	52,2	61,1	59,2	1,20
Рентабельність під- приємств добувної про- мисловості, %	14,7	12,5	21,4	6,4	16,7	1,13
Середня рентабельність по країні, %	5,0	3,9	-4,1	1,0	7,4	1,48

Заробітна плата у промисловості, грн. на міс.	3500	3763	3988	4791	5902	1,68
Середня зарплата в країні, грн. на міс.	3026	3265	3480	4195	5183	1,71

Джерело: данні держкомстату [10].

Дані, наведені в таблиці 1, свідчать, що майже вдвічі скоротилися обсяги видобування корисних копалин, які є стратегічно-важливими для енергетичної безпеки держави, а саме вугілля та нафти. Це пояснюється в першу чергу тим, що низка шахт та родовищ знаходяться на тимчасово окупованих територіях. Обсяги видобування природного газу майже не змінилися, але ці обсяги поки не в змозі задовольнити попит населення та бізнесу, тому країна поки залежна від імпорту цього ресурсу.

Скорочення кількості добувних підприємств та обсягів видобування природно призвели до скорочення потреби у працівниках на 54%. Одночасно з цим майже на 70% скоротилася і кількість працевлаштованих на промислових підприємствах, що призводить до зростання безробіття. При цьому, за даними [10], зростає кількість випадків професійних захворювань та травматизму, що є наслідком застарілості технологій та підходів щодо охорони праці. Також до негативних тенденцій можна віднести те, що саме на підприємствах добувної промисловості найчастіше відбуваються страйки (майже половина від зафіксованих випадків), які є наслідками затримки заробітної плати чи незадовільними умовами праці.

Втім, визначені негативні тенденції майже не позначилися на фінансовій результативності діяльності добувних підприємств, оскільки за аналізований період частка підприємств добувної промисловості, що працювали з прибутком, зросла на 20%, а середня рентабельність цих підприємств, хоча і має нестабільну динаміку, становить 16,7%, що понад вдвічі більша за середню по країні. Також серед позитивних чинників можна відзначити те, що заробітна плата на добувних підприємства майже на 15% вища за середню в країні.

Структурування підприємств за розмірами показує зростання загальної частки малих та середніх підприємств. При цьому частка великих підприємств становить менше одного відсотка. Структурування підприємств на обсягами виробництва свідчить, що відбувається скорочення частки реалізованої продукції великих підприємств при одночасному зростанні частки малих та середніх. Розглядаючи структуру підприємницької діяльності загалом, можна побачити аналогічні тенденції щодо скорочення частки великих підприємств при одночасному зростанні частки малих та середніх, які забезпечують роботою майже 80% працівників та формують близько 65% обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг).

Аналіз свідчить, що малі та середні підприємства відіграють суттєву роль як в економіці країни, так і в конкретній сфері економічної діяльності, забезпечуючи стале існування та працездатність добувної промисловості. Проте, існуючі соціально-економічні та політичні явища вимагають від малих та середніх підприємств усіх сфер діяльності, і добувної промисловості зокрема, перегляду основних механізмів та важелів управління в напрямку впровадження основних заходів забезпечення економічної

безпеки. Це дуже важливо ще і тому, що стало функціонування та розвиток добувних підприємств є запорукою енергетичної безпеки країни, що в умовах відмови від низки експортних енергоресурсів сприяє становленню України як енергонезалежної держави.

Аналіз організаційної структури управління вітчизняних малих та середніх підприємств свідчить про те, що вони у більшості є досить спрощеними, найчастіше лінійними, які в кризових умовах взагалі переходять до «ручного управління». Великі підприємства мають у своєму розпорядженні суттєву теоретичну базу та кваліфікованих менеджерів, прикладні механізми та системи обліку, планування та прогнозування. Малі ж підприємства з огляду на невеликий штат працівників та необхідність постійної економії не в змозі удаватися до послуг кризових менеджерів, які володіють теоретичними знаннями та необхідною компетенцією щодо забезпечення економічної безпеки. Тобто на малих та середніх підприємства практично не задіяне механізми та важелі забезпечення економічної безпеки, які в змозі забезпечити подолання низки чинників, що дестабілізують діяльність підприємств. До того ж механізми, які працездатні для великих підприємств, найчастіше не придатні для малих та середніх. Виходячи з цього, необхідно сформувати базові складові системи забезпечення економічної безпеки малих та середніх підприємств добувної промисловості, що, урахувавши їх переважаючу кількість, є важливою з наукової та практичної точок зору.

На нашу думку, в основу системи забезпечення економічної безпеки малих та середніх підприємств добувної промисловості доцільно покласти як особливості, які притаманні цієї сфері діяльності, так і сучасні економічні тренди та маркери розвитку інформаційного суспільства та інноваційної економіки. Так, до особливостей добувної промисловості можна віднести:

- значну долю ручної праці, яку на сьогодні не завжди можна замінити автоматизованими системами;
- великі ризики праці та наявність значних витрат щодо захисту праці, соціального захисту тощо;
- – залежність від споріднених сфер діяльності, а саме геологорозвідувальних, інфраструктурних та інших підприємств;
- наявність випадків незаконного видобутку ресурсів, складна соціально-політична ситуація на території, де зосереджена значна кількість добувних підприємств тощо.

До сучасних трендів, що обумовлені формуванням інформаційного суспільства, які впливають на добувну промисловість, слід віднести такі:

- зростання частки інфокомунікаційних продуктів та послуг у структурі ВВП країни, підвищення значущості інформації та знань як у суспільному житті, так і в діяльності підприємств, що вимагає підвищення інформаційної кваліфікації майже усіх працівників – від шахтарів до керівників;
- поступовий перехід до домінування в економіці нових технологічних рішень, що базуються на масовому використанні як інформаційних, так і новітніх екологічних технологій (сонячна, вітряні енергетика тощо), що поступово скорочує попит на традиційні енергоресурси;

- суттєва зміна характеру праці в напрямку переходу до її інтелектуалізації, що на фоні розширення інформованості працівників про передовий досвід та надсучасні технології видобування сприяє незадоволеності працівників умовами праці та технологічними рішеннями, що застосовуються;
- формування нового змістовного наповнення поняття «гудвіл» в напрямку переходу від ділової репутації та вартості матеріальних активів до перевалювання вартості нематеріальних активів та інтелектуального капіталу, що для добувної промисловості на сьогодні означає поступову втрату вартості; – поява нового підходу до мотивації праці, де інтелектуальна праця оцінюється вище за фізичну. Наприклад, станом на перше півріччя 2017 р. середня заробітна плата по промисловості становить 6983 грн., а в сфері інформатизації та телекомунікацій – 11420 грн., тобто майже вдвічі більше при непорівнянних умовах праці. Це може призвести до незадоволеності працівників і, як наслідок, до страйків, плинності кадрів та інших негативних проявів.

Перелічені особливості значною мірою впливають на економічну безпеку добувних підприємств і повинні бути враховані при формуванні системи забезпечення економічної безпеки. Тому пропонуємо такі складові цієї системи:

1. Фінансово-економічна. Безпека фінансово-економічної діяльності є, безумовно, першочерговою коли мова йде про економічну безпеку. В межах цієї складової, окрім існуючих методів запобігання банкрутства та фінансових втрат, максимізації фінансово-економічних результатів в умовах загроз різних рівнів та інших існуючих механізмів, пропонуємо впровадження системи показників для розрахунку кількісного вираження ймовірності банкрутства, яка може бути застосована безпосередньо для малих та середніх підприємств. В науковій літературі для визначення ймовірності банкрутства частіше пропонують застосовувати метод Альтана, який базується на аналізі структури балансу підприємства, а саме визначенні співвідношення оборотних активів та поточних зобов'язань, власного капіталу й пасивів тощо. Цей метод, незважаючи на розповсюдженість, не повною мірою може відповідати вимогам сьогодення, оскільки базується на щоквартальних даних балансу та звіту про фінансові результати. В складних умовах невизначеності, коли необхідно здійснити ситуаційний аналіз, він не є ефективним. Також метод є універсальним, тобто не враховує галузеві особливості. Тому в межах формування фінансово-економічної складової доцільно сформулювати такий перелік показників, який відбиває особливості добувної промисловості, дозволяє здійснювати розрахунки в режимі on-lain, використовуючи наявні дані та не вимагає складних розрахунків. До таких показників можна віднести:
- співвідношення видобутої та відвантаженої замовнику сировини без затримок. Близькість показника до одиниці свідчить про сталість комерційних зв'язків, відсутність затоварювання та прийнятний стан оборотності коштів;
- поточний рівень рентабельності, який може визначатися як на існуючий період по підприємству, так і по відношенню до середньої рента-

бельності у цієї сфері економічної діяльності. Зростання поточної рентабельності чи її показників відносно середніх свідчить про відносну фінансово-економічну сталість;

- стан плинності кадрів, який може порівнюватися із теоретично нормальним показником на рівні не більш 10%. Перевищення показника свідчить про незадовільні умови праці та несприятливе мотиваційне середовище і може свідчити про погіршення економічної безпеки з точки зору потенційної нестачі кадрів, що є дуже небезпечним саме для малих та середніх підприємств, ураховуючи існуючі обмеження у кількості персоналу;
- ступень оновлення матеріальних активів, який, на перший погляд, повинен відбивати технологічну складову, втім переходити на нові технологічні рішення сприятиме скороченню собівартості видобування та, як наслідок, зростанню фінансово-економічної результативності;
- ступінь впровадження нематеріальних активів, що є важливим з огляду на активний розвиток інфокомунікаційних засобів та новітніх технологій видобування. Нульове значення цього показника свідчить про екстенсивний розвиток підприємства та поступове відставання його від сучасних трендів, що може швидко знизити його конкурентоспроможність та економічну результативність.

Усі наведені показники повинні бути оздоблені методичною базою щодо їх кількісного вираження. Вони можуть використовуватися як окрема, так і в межах інтегрального показника, сформованого на їх базі. У цьому випадку необхідним є формування відповідної шкали трактування отриманих результатів.

2. Техногенна. Ця складова відбиває стан безпеки життєдіяльності та системи охорони праці, що характеризує одну з особливостей добувної промисловості, якої притаманні високі ризики праці, особливо в умовах шахтового методу видобутку копалин. Вона, будучи технологічним показником, одночасно впливає і на економічну безпеку, оскільки наявність високого рівня травматизму може призвести до низки негативних економічних явищ: плинність кадрів, штрафні санкції, заборона видобування чи закриття родовища. Це, безумовно, є ризиком для економічної безпеки. Для забезпечення прийнятного рівня цієї складової необхідна низка заходів – від забезпечення прийнятних умов праці, психологічних, техногенних та санітарно-гігієнічних умов до формування механізму перманентного оновлення матеріальних та нематеріальних активів, підготовки кадрів, формування індивідуальної системи медичного та соціального страхування, що на малих та середніх підприємствах знаходиться на незадовільному рівні. Усе це у підсумку сприятиме мінімізації техногенних ризиків.
3. Інформаційна. Наявність цієї складової характеризує сучасні тренди, що пов'язані з формуванням інформаційного суспільства. Інформаційна безпека має за мету забезпечення захисту інформації різних рівнів ієрархії – від персональних даних працівників до фінансово-економічної інформації, що є комерційною таємницею. Нажаль, малі та середні підприємства з огляду на різні чинники приділяють не достатньо уваги інформаційній безпеці. Втім, несанкціонований витік інформації

може завдати суттєвих втрат підприємству та працівникам. Для працівників це може бути крадіжки коштів з зарплатних карток, спам та вірусні атаки на електронну пошту та смартфони, розповсюдження даних про стан здоров'я тощо. Для підприємства відсутність чи слабка система захисту інформації може призвести до розкриття комерційних таємниць, погіршенню ділової репутації, зменшення конкурентоспроможності та погіршення ринкових позицій. Також актуальним є питання геополітичного характеру, оскільки низка підприємств знаходяться у безпосередній близькості до АТО. У Стратегії кібербезпеки України визначена необхідність формування заходів щодо стабільності та захищеності інформаційного простору держави [11]. Тому в межах формування системи економічної безпеки в сучасних умовах побудови інформаційного суспільства необхідним є забезпечення захисту інформації як складової системи забезпечення економічної безпеки. Це питання є дуже складним з точки зору його реалізації малими та середніми підприємствами, які практично не мають ні відповідного устаткування, ні кваліфікованих кадрів. Тому одним з нескладних та водночас ефективних рішень є застосування хмарних обчислень для захисту інформації усіх рівнів ієрархії. Цей підхід дозволяє зберігати інформацію на сторонніх серверах у мережі Інтернет, що ускладнює несанкціонований доступ до неї, не потребує придбання додаткового устаткування, програмного забезпечення та IT-інфраструктури для зберігання, може здійснюватися наявним на підприємстві персоналом та є доволі сучасним підходом до забезпечення інформаційної безпеки, який до того ж мінімізує витрати підприємства.

4. Екологічна. Безумовно, питання екологічної безпеки діяльності підприємств на сьогодні виходять на перший план не лише в нашої країні, а й в всьому світі. Так, на 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН сформовано Цілі сталого розвитку 2016-2030, де, серед іншого, визначена необхідність забезпечення екологічної безпеки та сприяння розвитку екологічно стійкої інфраструктури країн [12]. Тому екологічна складова повинна бути частиною системи забезпечення економічної безпеки підприємств добувної промисловості, які за своїми особливостями є такими, що впливають на екологічне становище.

Наведені складові кожна по собі є темою для окремих наукових досліджень. Інтеграція усіх складових у комплексну систему забезпечення економічної безпеки сприятиме сталому розвитку малих та середніх підприємств добувної промисловості в сучасних складних умовах.

Висновки та перспективи подальшого розвинення у цьому напрямку. Питання економічної безпеки виходять на перший план в діяльності підприємств в умовах невизначеності зовнішнього середовища та різноманітних ризиків, які мають місце в економіці країни. Ці проблеми характерні і для сфери добувної промисловості. Оскільки ця сфера представлена переважно малими та середніми підприємствами, питання забезпечення економічної безпеки малих та середніх добувних підприємств має великого значення. Нестача теоретичних розробок, які б надавали вищезначеним підприємствам теоретичну та практичну базу для забезпечення економічної безпеки обумовила напрямок досліджень, наведених у даній

статті. Зокрема, запропоновано складові системи забезпечення економічної безпеки, які ураховуються як специфіку добувної сфери діяльності, так і сучасні тренди щодо розвитку інформаційного суспільства, а також особливості діяльності малих та середніх підприємств.

У подальших дослідженнях планується формування науково-методичного підходу щодо кількісного вираження інтегрального показника економічної безпеки малих та середніх підприємств добувної промисловості на базі наведених складових.

Література

- [1] Амоша А.И. Неоиндустриализация и новая промышленная политика Украины // А.И. Амоша, В.П. Вишневский, Л.А. Збаразская // Экономика промышленности. – 2012. – № 1–2 (57–58). – С. 3–36.
- [2] Бей О., Томсон Г. Зарубіжні практики розробки стратегій розвитку малого підприємництва на регіональному рівні / Бей О., Томсон Г. – Київ: К.І.С., 2013. – 48 с. / Режим доступу: <http://policy-analysis.org/wp-content/uploads/2014/09/009-Lviv-ME-SED-Report-Best-Strat-UKR.pdf>.
- [3] Звернення В. Гройсмана до робітників гірничо-металургійного комплексу з нагоди професійного празника. Матеріали департаменту інформації та комунікацій з громадськістю КМУ / Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=250141949&cat_id=244843950.
- [4] Зубок М.И. Экономическая безопасность субъектов предпринимательства: учебное пособие / М.И. Зубок, В.С. Рубцов, С.М. Ярёмченко и др. – Киев – 2012 – 226 с.
- [5] Новицька С.С. Формування системи економічної безпеки підприємства на засадах прийняття ефективних управлінських рішень / С.С. Новицька // Системи прийняття рішень в економіці та техніці: від теорії до практики: колективна монографія. У 2 т. Т. 2. / за заг. ред. Л.М. Савчук – Павлоград: Арт Синтез-Т, 2014. – С. 390–397.
- [6] Офіційний сайт державного комітету статистики України / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- [7] Стратегія кібербезпеки України / Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
- [8] Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року / Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents>.
- [9] Тітова Н.А. Управління у сфері малого і середнього бізнесу в умовах економічної кризи: монографія / Н.А. Тітова, В.Д. Рожок, А.П. Румянцев, В.С. Найдьонов, І.П. Миколайчук. Київ. Екон. ун-т менеджменту; За ред. Н.А. Тітова, В.Д. Рожок. – Київ: Комп'ютерпрес, 2011. – 311 с.
- [10] Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
- [11] Управление развитием промышленных предприятий в условиях неоиндустриализации: механизмы, модели и методы: моногр. / Р.Н. Лепа, А.А. Охтеня, Р.В. Прокопенко и др.; под. общ. ред. Р.Н. Лепы / НАН Украины, Ин-т экономики пром-ти. – Киев, 2016. – 162 с.

- [12] Цілі сталого розвитку 2016–2030. Матеріали 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН / Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholitia/tsili-staloho-rozvytku>.

Анотація

Мета. Метою статті є формування складових економічної безпеки малих та середніх підприємств, що працюють в сфері добувної промисловості.

Методика. Дослідження базується на методі ситуаційного аналізу при визначення стану сфери діяльності, методі логічного узагальнення при визначення особливостей, що впливають на діяльність підприємств, методу синтезу для визначення складових системи забезпечення економічної безпеки.

Результати. В ході дослідження проведено аналіз сучасного стану добувної промисловості з точки зору структурування підприємств за розмірами, визначення економічної результативності та соціальних показників розвитку. Узагальнено специфічні та загальноекономічні чинники, які впливають на діяльність малих та середніх підприємств добувної промисловості. З позиції аналізу стану галузі, сучасних трендів розвитку економіки та галузевих особливостей обґрунтовано та наведено авторське бачення складових системи забезпечення економічної безпеки добувних підприємств.

Наукова новизна. В роботі отримало подальшого розвитку науково-методичні підходи щодо визначення складових системи забезпечення економічної безпеки, які відрізняються від існуючих спрямуванням на особливості малих та середніх підприємств добувної промисловості та враховують сучасні тренди, які притаманні інформаційному суспільству, що формується.

Практична значущість. Наведені розробки можуть бути застосовані в практичній діяльності малих та середніх підприємств для забезпечення їх економічної безпеки, оскільки містять чинники та показники, які є специфічними для добувної промисловості, що у підсумку сприятиме сталому розвитку цієї сфери економічної діяльності.

Ключові слова: економічна безпека, добувні підприємства, інформаційне суспільство, невизначеність.

Economic safety of the small and average enterprises of a mining industry

Summary

Purpose. Article purpose are formations of components of economic safety of the small and average enterprises which works in mining industry sphere.

Methodology. Researches is based on a method situational the analysis at definition of a condition of a field of activity, a method of logic generalisation at definition of features which influence activity of the enterprises, a method of synthesis for definition of components of system of maintenance of economic safety.

Findings. During research the analysis of a current state of a mining industry from the point of view of structurization of the enterprises for the sizes, definition of economic productivity and social indicators of development is carried out. Are generalised specific and general economic factors which influence activity of the small and average enterprises of a mining industry. From a position of the analysis of a condition of branch, modern

trends of development of economy and branch features author's vision of components of system of maintenance of economic safety of the extracting enterprises is proved and resulted.

Originality. In work has had the further development the scientifically-methodical approach to definition of components of system of maintenance of economic safety which differs from existing an orientation on feature of the small and average enterprises of a mining industry and considers modern trends which are inherent in a formed information society.

Practical value. The resulted workings out can be applied in practical activities of the small and average enterprises to maintenance of their economic safety as contain factors and indicators which are specific to a mining industry that will assist as a result to a sustainable development of this sphere of economic activities.

Key words: economic safety, the extracting enterprises, an information society, uncertainty.

Олена Князева, доктор економічних наук, професор, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна, 7234275@gmail.com

Olena Kniazieva, D.Sc. (Economics), Professor, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Odessa, Ukraine, 7234275@gmail.com

Світлана Колонтай

Одеський державний екологічний університет м. Одеса, Україна

Ангеліна Петрашевська

Одеський державний екологічний університет м. Одеса, Україна

Залучення інвестицій в природоохоронну діяльність об'єктів природно-заповідного фонду

Вступ

Розвиток промисловості, надмірне використання природних ресурсів, значне забруднення біосфери призвели до кризової екологічної ситуації в Україні, Європі, світі.

У сучасних тенденціях світового розвитку домінантною є парадигма сталого розвитку, у концепціях якої особливе місце відведено збереженню екологічної рівноваги, що передбачає створення розширеної мережі природно-заповідних об'єктів і територій.

Питанням сталого еколого-економічного розвитку природно-заповідних територій присвячено чисельні наукові напрацювання (Т.Л. Андриєнко, О.Ф. Балацький, І.К. Бистряков, С.М. Бобильов, В.Є. Борейко, Б.В. Буркниський, О.В. Врублевська, М.А. Голубець, М.І. Долішній, Е.А. Зінь, В.М. Кислий, Я.В. Коваль, В.С. Кравців, Л.Г. Мельник, М.В. Римар, І.П. Соловій, С.М. Стойко, І.М. Синякевич, Ю.Ю. Туниця, М.В. Чернявський, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та інші), які висвітлюють окремі аспекти сутності забезпечення економічної діяльності природно-заповідних установ країни.

Незважаючи на значущість і вагомість уже здійснених досліджень із питань еколого-економічного розвитку заповідних територій, аспекти економічної діяльності установ природно-заповідного фонду і надалі потребують подальшого дослідження та вивчення як у теоретично-методологічному, так і в практичному планах [1].

Пошук науково обґрунтованих механізмів забезпечення економічної діяльності установ природно-заповідного фонду країни та здійснення

ефективних природоохоронних заходів на заповідних територіях визначили мету та завдання досліджень.

Об'єктом дослідження є процес економічної діяльності установ природно-заповідного фонду України.

Предметом дослідження є методологічні та науково-практичні механізми залучення інвестицій у природоохоронну діяльність установ природно-заповідного фонду.

Методологічною основою дослідження стали фундаментальні та прикладні положення сучасної економічної науки, праці в галузі економіки природокористування й охорони навколишнього природного середовища.

Результати дослідження

До основних завдань установ природно-заповідного фонду України слід віднести: підтримання загального екологічного балансу, охорону та збереження природної різноманітності ландшафтів, відтворення генофонду рослинного та тваринного світу, забезпечення ефективного використання природних ресурсів заповідних територій.

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 1.01.2017 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8245 території та об'єктів загальною площею 4,318 млн. га в межах території України (фактична площа 3,985 млн. га) та 402 500,0 га в межах акваторії Чорного моря.

Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,6%.

Протягом 2016 року кількість об'єктів та територій природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення збільшилась на 61 одиниці загальною площею 235 238,2094 га (фактично на 182 220 га).

Зокрема, за 2016 рік площа природно-заповідного фонду найбільше збільшилась у Київській області (на 227 668,4 га), Дніпропетровський (на 2756,1 га), Миколаївській (на 1334,96 га), Черкаській (на 773,2 га) областях.

Ефективне функціонування природно-заповідного фонду відповідно до стратегії розвитку природно-заповідної справи в Україні передбачає виконання низки екологічних, економічних і соціальних функцій та підвищення ролі заповідних територій як важливої складової сталого розвитку країни (рис. 1).

На сьогодні прийнято достатньо нормативних актів, що регулюють діяльність природоохоронних територій, однак дослідження стану і розвитку природно-заповідних територій та об'єктів в Україні, зважаючи на сучасні економічні реалії, вплив фінансово-економічної кризи, практично не проводяться. Проте ефективне збереження цінних та унікальних природних комплексів, ресурсів біорізноманіття неможливе без чіткої і послідовної стратегії їх розвитку. Зберігаючи генофонд рослинного і тваринного світу, людина віддаляє і загрозу власного знищення як живої біологічної істоти на планеті Земля.

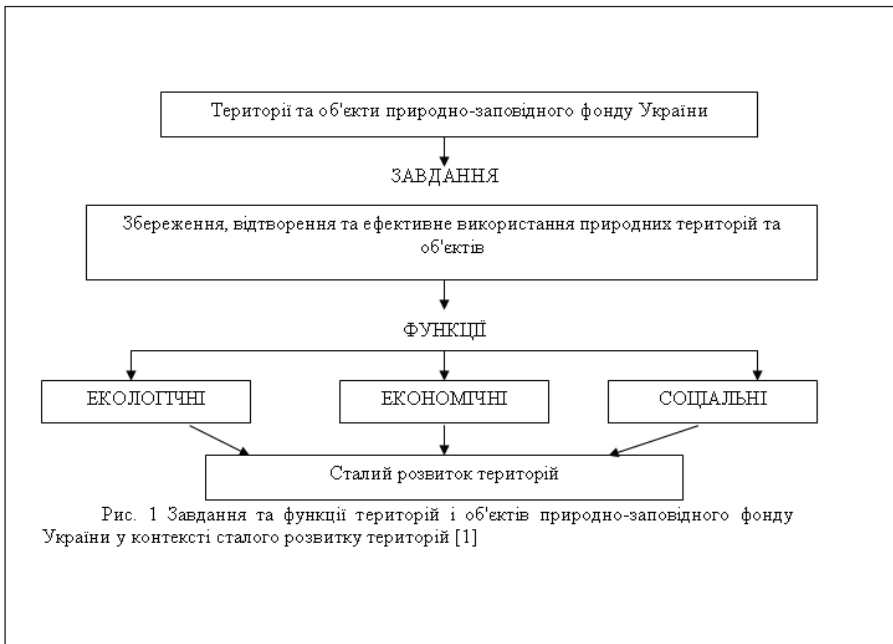

Рис. 1 Завдання та функції територій і об'єктів природно-заповідного фонду України у контексті сталого розвитку територій [1]

Фінансування із державного бюджету вкрай мізерні, в основному використовуються на заробітну плату працівників природоохоронних установ, наприклад, заповідників чи національних природних парків. Ще гірша ситуація із природно-заповідними територіями місцевого значення, вони не мають власного органу управління (адміністрації). Це стосується у першу чергу регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи і т.д.

Законом України від 31.07.2014 № 1622-VII «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» за бюджетною програмою КПКВК 2401270 «Здійснення природоохоронних заходів»» було передбачено скорочення видатків загального фонду Державного бюджету України для забезпечення діяльності установ природно-заповідного фонду – на 16,6 млн. грн., що становило майже 13% від обсягу кошторису видатків із загального фонду. Зокрема, було зменшено видатки у розмірі 10,4 млн. грн. на оплату праці та нарахування працівників, у розмірі 6,01 млн. грн. – на поточні видатки.

Сума зменшення видатків на оплату праці у 2014 році становила місячний фонд заробітної плати 41 установи ПЗФ, в яких працювало понад 3,0 тис. чоловік. Це призвело до вимушених простоїв та звільнення працівників.

Поточні видатки на утримання установ ПЗФ Мінприроди на 2014 рік становили 7,8 млн. грн. Сума зменшених видатків споживання на придбання матеріалів, обладнання, оплату послуг, витрати на відрядження та інші видатки становили 6,01 млн. грн. відповідно до помісячного розпису асигнувань становить у I півріччі 2014 року – 3,74 млн. грн., у II півріччі 2014 року – 2,26 млн. грн., що фактично призвело до повернення коштів до бюджету.

Скорочення вищезазначених видатків унеможливилює надалі виконувати на належному рівні основні завдання, покладені на установи ПЗФ Мінприроди, а також ставить під загрозу виконання оперативних заходів щодо збереження та охорони природних комплексів та об'єктів, отже, паралізує повністю роботу установ, що призводить до підвищення соціальної напруги не тільки колективів, а й громадськості. На сьогодні питання фінансування установ ПЗФ не вирішене і ситуація в регіонах розташування установ ПЗФ залишається напруженою.

Протягом останнього десятиліття єдиним джерелом, який дозволяє виконувати відповідні Укази Президента України про створення територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення є Державний фонд охорони навколишнього природного середовища (спеціальний фонд бюджетної програми КПКВК 2401270 «Здійснення природоохоронних заходів»). Лише з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища передбачаються видатки розвитку, що спрямовуються на придбання адміністративних приміщень для бюджетних установ природно-заповідного фонду, техніки для служби державної охорони природно-заповідного фонду, розроблення проектів землеустрою із встановлення меж територій природно-заповідного задля збереження особливо цінних природно-заповідних об'єктів [7].

Оскільки природно-заповідний фонд фінансується за залишковим принципом та не в повному обсязі, бачиться необхідним поєднувати його ефективне збереження із раціональним використанням рекреаційних ресурсів відповідно до об'єктивних законів економіки. В умовах виходу із фінансово-економічної кризи використання місцевих рекреаційних ресурсів природно-заповідного фонду є умовою покращання стану здоров'я населення, зменшення безробіття, в цілому соціально-економічної і демографічної ситуації, забезпечення культурно-естетичних потреб людини. Все це відповідає концепції сталого розвитку, яку обрала наша держава як орієнтир розвитку та є ключовим і пріоритетним завданням [2].

Розвиток природно-заповідного фонду є не лише питанням міжнародного авторитету України, але й складовою її переходу до засад сталого, екологічно збалансованого розвитку, чинником екологічної безпеки життя українців.

У сучасних умовах розвитку України, проблема забезпечення економічної діяльності, організації та функціонувань установ природно-заповідного фонду країни і надалі залишається особливо гострою та актуальною. Основним джерелом забезпечення економічної діяльності установ природно-заповідного фонду був і залишається державний бюджет країни. Частка інших джерел забезпечення діяльності установ ПЗФ (місцеві бюджети, кошти міністерств і відомств, власні кошти та ін.) є досить малою.

В умовах гострого дефіциту бюджетних коштів об'єкти природно-заповідного фонду повинні знаходити шляхи для розвитку самоокуповування свого існування.

Найбільш реальним шляхом забезпечення природоохоронної діяльності на територіях природно-заповідного фонду країни є розвиток обсягів таких видів економічної діяльності на територіях природно-заповідного фонду як екологічний туризм, рекреація та малий бізнес.

При розвитку туризму, рекреації, малого бізнесу необхідно враховувати особливості територій природно-заповідного фонду: природно-географічні, юридичні, міжнародно-правові, соціально-політичні, регіональні, економіко-екологічні і так далі.

При створенні умов інвестування природоохоронної діяльності за рахунок розвитку економічної діяльності на територіях природно-заповідного фонду необхідно враховувати те, що всі види цієї діяльності тісно взаємопов'язані між собою (рис. 2).

Розвиток рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду створює цілий ряд сприятливих умов для розвитку екологічного туризму. У свою чергу розвиток туризму сприяє розвитку готельного бізнесу, створенню нових кемпінгів, автостоянок, ресторанів і так далі.

Крім того, розвивається мережа наглядових пунктів, удосконалюється система збору, обробки, передачі і представлення інформації про існування об'єктів природно-заповідного фонду.

Розвиток туризму і рекреації зумовлює розвиток підприємств малого бізнесу з виробництва сувенірів, надання туристам і відпочиваючим додаткових послуг.

Частина отриманих від розвитку всіх видів економічної діяльності коштів повинна спрямовуватися на забезпечення реалізації природоохоронних заходів.

При аналізі інвестиційної забезпеченості природоохоронної діяльності на територіях природно-заповідного фонду важливу роль відіграє прогнозування відповідних результатів цієї діяльності.

Ставлення до заповідних територій як до закритих установ, що охороняють з науковою метою незаймані природні території, призвело до серйозних проблем – відірваності від загального соціально-економічного розвитку регіонів і відсутності підтримки з боку місцевого населення. Перші роки економічної кризи ще більш загострили суперечності між безробітним місцевим населенням і заповідником, оскільки основна маса населення вважала, що природні ресурси вилучені з використання з неясних причин і зневизначеною метою. Питання про необхідність розвитку економіко-екологічної освіти і екологічного туризму постало зівсією гостротою, коли скорочення бюджетного фінансування змусило серйозно замислитися про необхідність пошуку позабюджетних коштів. Розвиток туризму і, зокрема, екологічного, є одним з можливих джерел таких коштів. Багато заповідників слабо уявляють собі суть екологічного туризму і принципи його організації. У цьому полягає серйозна небезпека. Без належного планування і управління за відсутності знань і досвіду в цій специфічній сфері діяльності, екологічний туризм не забезпечить істотних економічних переваг територіям, що охороняються, і місцевим жителям. Замість цього він може завдати непоправного збитку унікальним екосистемам і дискредитувати саму ідею розвитку екологічного туризму [6].

Екотуризм включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля (зокрема, заповідних ландшафтів), витворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків

з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів [3].

У міжнародній практиці екотуризм здійснюється з дотриманням таких положень:

- невиснажливе та безперервне використання природних рекреаційних ресурсів;
- забезпечення збереження природного та соціально-культурного різноманіття;
- інтеграція екотуризму в економічний розвиток регіонів;
- екологічна освіта (просвіта) туристів і місцевого населення [4].

Екотуризм, на думку В.І. Гетьмана [5], повинен ґрунтуватися на таких концептуальних положеннях.

1. Мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище та його компоненти.

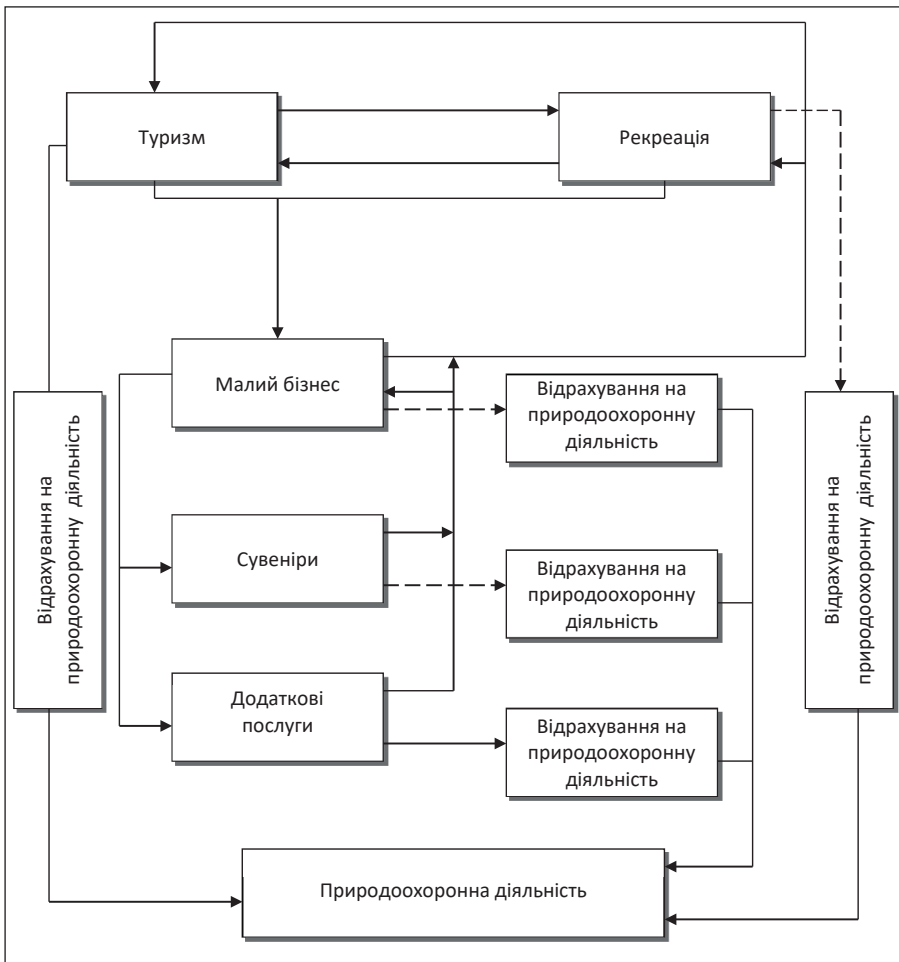

Рисунок 2. Взаємний зв'язок між видами економічної діяльності об'єктів природно-заповідного фонду й інвестування з їх допомогою природоохоронної діяльності [6].

2. Гармонійне співіснування людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури.
3. Відвідування рекреаційних природно-заповідних територій та об'єктів.
4. Науково-пізнавальне освоєння природного різноманіття і гуманістичного ресурсного потенціалу природно-заповідних територій.
5. Соціальна сумісність (злагода) з місцевими звичками і традиціями тутешнього населення, територіальними громадами та органами їх самоврядування.
6. Спрямованість на економічні вигоди природних територій.
7. Гарантування збереження природних та історико-культурних ресурсів рекреаційних ландшафтів [5].

До основних завдань розвитку екотуризму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду відносяться такі:

- законодавче і нормативно-правове оформлення здійснюваної в межах територій природно-заповідного фонду екотуристичної діяльності;
- фінансово-організаційне забезпечення територій та об'єктів природно-заповідного фонду рекреаційно-туристичною інфраструктурою відповідно до міжнародних стандартів (умови проживання і харчування туристів, транспортні засоби, спостережні вежі тощо);
- розробка та облаштування науково-пізнавальних туристичних маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів (малі архітектурні форми, інформаційно-охоронні знаки, інформаційні шити тощо);
- впровадження економічного механізму надання платних туристичних послуг на територіях природно-заповідного фонду;
- обґрунтування і механізм визначення допустимих величин антропогенних (туристичних) навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних з рекреаційною метою;
- інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних та історико-культурних ресурсів;
- формування у туристів, відпочивальників та місцевих жителів інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини країни [5].

Загальним правилом екотуризму, що відрізняє його від «традиційного» туризму, є наявність досить суворих правил поведінки, значно жорсткіших, ніж на звичайних туристичних маршрутах.

Туризм, як одна з найпотужніших економічних галузей світового господарства, робить впевнені кроки і дедалі швидше охоплює нові природні території. Активізація розвитку екологічного туризму не повинна негативно впливати на стан заповідних територій. Проблема збереження природних ландшафтів стала дуже актуальною. Проте саме на об'єкти природно-заповідного фонду лягає відповідальність за їх довготривале збереження і відновлення.

Інтерес до екологічного туризму зумовлюється і тим, що він поєднує туризм і охорону природи. Екологічний туризм – ніщо інше, як один з ви-

дів природного туризму, що відрізняється своєю залежністю від збереження природних екосистем, а розвиток екотуризму потребує відповідного рівня керування, який запобігає нанесенню шкоди природі. Світовий досвід свідчить, що для того, щоб зберегти унікальну природу і забезпечити можливості для її довгострокового використання в туристичних цілях, необхідно постійне спостереження і моніторинг.

Вигоди від екологічного туризму повинні розподілятися справедливо. Місцеві жителі повинні отримати значну вигоду у будь-якому випадку: якщо туристичне підприємство розташоване в іншому населеному пункті, якщо воно належить державі або є спільним підприємством. Вигода для місцевих жителів може полягати у використанні туристичним підприємством місцевих операторів, залученні місцевих гідів, використанні знань і навиків, що існують в цій місцевості, закупівлі продуктів і послуг, використанні місцевої інфраструктури.

Залучення місцевих жителів може бути вигідним і для людей і для навколишнього середовища, в той же час воно покращує враження, одержуване туристами. Можна залучати місцеві співтовариства до організації екологічного туризму, вони можуть допомагати своїми знаннями, послугами, продукцією, що у свою чергу створює робочі місця. Екологічний туризм повинен забезпечити дохід для охорони і менеджменту природних ресурсів для того, щоб допомогти зберегти ті природні цінності, які важливі для місцевих жителів [6].

Основною метою розвитку рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду є формування конкурентноздатного на світовому і національному рівнях рекреаційного продукту на основі ефективного використання природного, лікувального, соціально-культурного і оздоровчого потенціалу заповідних територій, забезпечення соціально-економічних інтересів і їх екологічної стійкості.

Розвиток рекреаційно-туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду зумовлює розвиток малого бізнесу у вигляді різного роду виробництв з випуску сувенірної продукції, різних бюро і організацій з надання платних додаткових послуг. Це у свою чергу сприятливо позначиться на вирішенні соціально-побутових проблем, що мають місце на територіях природно-заповідного фонду України [6].

Висновки. Нині більшість вітчизняних територій природно-заповідного фонду поки що обмежуються популяризацією еталонів природи шляхом екскурсійної діяльності, просвітницько-краєзнавчої роботи та деякими іншими екотуристичними функціями.

Одержання економічного результату при здійсненні туристичної, рекреаційної діяльності та розвитку малого бізнесу на територіях природно-заповідного фонду дозволить знайти додаткові кошти для розвитку природоохоронної діяльності на цих територіях.

Важливим чинником збільшення частки позабюджетні надходжень на функціонування установ природно-заповідного фонду країни стане налагодження міжнародної співпраці, участь у міжнародних проектах розвитку заповідної справи та отримання коштів від різноманітних міжнародних благодійні інституцій і фондів.

Вдосконалення правової бази та системи менеджмент природно-заповідної справи, розширення міжнародної співпраці та програм допомоги, проведення політики сприяння іноземним інвестиціям сприятимуть подальшому розвитку мережі природно-заповідного фонду України.

Література

- [1] Генник О.В., Козловський С.О., Генник Я.В. Природно-заповідний фонд України: моделювання та прогнозування економічної діяльності: монографія. – Львів: НЛТУ України, Ліга-Прес. 2011. 304 с.
- [2] Герасимчук З.В., Микитин Т.М., Якимчук А.Ю. Маркетинг природно-заповідних територій. Монографія. Луцьк: ЛНТУ, 2012. 245 с.
- [3] Гетьман В.І. Екотуризм чи екологічний туризм: теорія і реальність // Рідна природа, 2002, № 3. С. 24–29.
- [4] Гетьман В.І., Олійник Я.Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. – У кн.: Вісник. Географія. Випуск 48. ВГШ «Київський університет», 2002. С. 5–11.
- [5] Гетьман В.І. Екотуризм на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду. – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 10–12 жовтня 2007 р. «Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах». С. 54–63.
- [6] Колонтай С.Н. Привлечение инвестиций в природоохранную деятельность биосферных заповедных территорий Украины. – Одесса: Изд-во ОХГУ, 2005. 183 с.
- [7] <http://pryroda.in.ua/lystopad/files/2015/02/analizpzf022015.pdf>.

Анотація

В умовах гострого дефіциту бюджетних коштів об'єкти природно-заповідного фонду повинні знаходити шляхи для розвитку самоокуповування свого існування. Робота присвячена дослідженню підходів до залучення інвестицій в природоохоронну діяльність об'єктів природно-заповідного фонду в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: інвестиції, природно-заповідний фонд, природоохоронна діяльність, туризм, рекреація.

Drawing investments to environmental protection activity of natural reserved fund

Summary

In the context of the acute shortage of budget funds, the objects of the natural reserve fund must find ways to develop self-purchase of their existence. The work is devoted to the study of approaches to attracting investments in environmental protection activities of the objects of the nature reserve fund in a market economy.

Key words: investments, nature reserve fund, nature protection activity, tourism, recreation.

Світлана Колонтай, кандидат економічних наук, доцент, Одеський державний екологічний університет м. Одеса, Україна, okolontay@gmail.com

Ангеліна Петрашевська, кандидат економічних наук, доцент, Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, м. Одеса, Україна

Svitlana Kolontai, Ph.D (Economics), Associate Professor, Odessa State Environmental University Odessa, Ukraine, okolontay@gmail.com

Angelina Petrashevskya, Ph.D (Economics), Associate Professor, O.S. Popov Odessa national academy of telecommunications, Odessa, Ukraine

Paulina Szyja
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Ecological aspects in Polish Strategy for Responsible Development

Introduction

Development, especially socio-economic development, is the main point of interest of every government. Its importance is strongly connected with the quality aspects of human life, and with civilization progress based on technological progress. All activities taken by the public sector are strongly connected with programmes and strategies, adopted for long term, which provide profits for their societies and businesses. Nowadays, the role of environment in programming the development is strongly emphasized.

The main aim of this publication is to diagnose a new approach to the role of the environment in economic processes and socio-economic development on the basis of the Polish Strategy for Responsible Development.

The considerations focus on the issues of shaping the development framework, including the natural environment. In this respect, it is necessary to indicate a certain outline of the theoretical foundations and their reference to modern economic practice. This forms the basis for analysis of the Polish government's Strategy and simultaneously attempts to answer the following questions:

- does the document take into account environmental aspects based on the concept of sustainable development?;
- are the contemporary forms of operationalization of sustainable development reflected in the assumptions, objectives, and actions defined in the Strategy?;
- is the economic systems' transition to a low-carbon economy reflected as the main or a significant assumption of the future development framework in Poland?
- The research method is based on literature.

The term "development"

The word "development" is commonly identified with progress and improvement of the current state. In the second approach, it may particularly have a highly subjective meaning due to possible valuation and gradation. We commonly identify development with the improvement of living conditions in terms of access to various types of goods and services, as well as the standard of human life based on all kinds of technological facilities resulting from scientific and technical progress.

In economic terms, "economic development" is often confused with "economic growth", whereas these are two separate terms. The first one is identified with qualitative changes that are reflected in structural changes. The second one "covers only the increase in the volume of production and consumption of goods and services, i.e. certain production factors and means of meeting needs" [1 p. 9].

According to B. Piontek, "development" means "the process of transformation, change, and transition to more complex states or forms or, in a certain respect, more perfect ones, subordinated to the human dignity and meeting the criteria articulated by the deposit of non-referential values" [2 p. 20].

It should be emphasized that the category of development refers to three interrelated areas: society, economy, and the environment. Examples of elements allowing the identification of development in the first and the second one are indicated above. It is worth noting that in the 1940s, within Economics, a new discipline was created: Development Economics [3 p. 78]. It comprises different theoretical approaches which address the issues of poverty reduction and shaping prosperity, whether by emphasizing the role and importance of the free market or the state as an economic entity. B. Fiedor and K. Kociszewski believe that the definitive goal of state policy should be socio-economic development [4 p. 18].

The category "development" is the subject of strategies developed and implemented by nation states. The latter are considered "basic" perpetrators of "development" by some experts [5 p. 204]. The goal of a development strategy, according to B. Fiedor and K. Kociszewski, is to "lead in the long term to independent development, that is structural changes in the economy and social life to become partially independent from exports and rely on own production resources for the internal market" [4 p. 18]. However, current relations between countries, caused by the globalization process, are so complex that it may be impossible to find areas of economy not related with other countries. It is still important to have some sources which help to retain independence in some areas, such as energy resources. At the same time, attempts to gain some competitive advantages are being undertaken. After the economic crisis of 2008-2010, one of possible methods to achieve the mentioned target is development through environmentally-friendly solution. This represents a qualitative change in relation to the past (of before of the crisis) practices of managing and using the resources of the natural environment. The dominant belief had been that the environment could be used without limitations and that people should not worry about the consequences of production and consumption processes for the natural environment and human living conditions. However, the analysis of progressive climate change and the ecological footprint shows that we are dealing with an ecological crisis [6]. The need to create economic processes based on

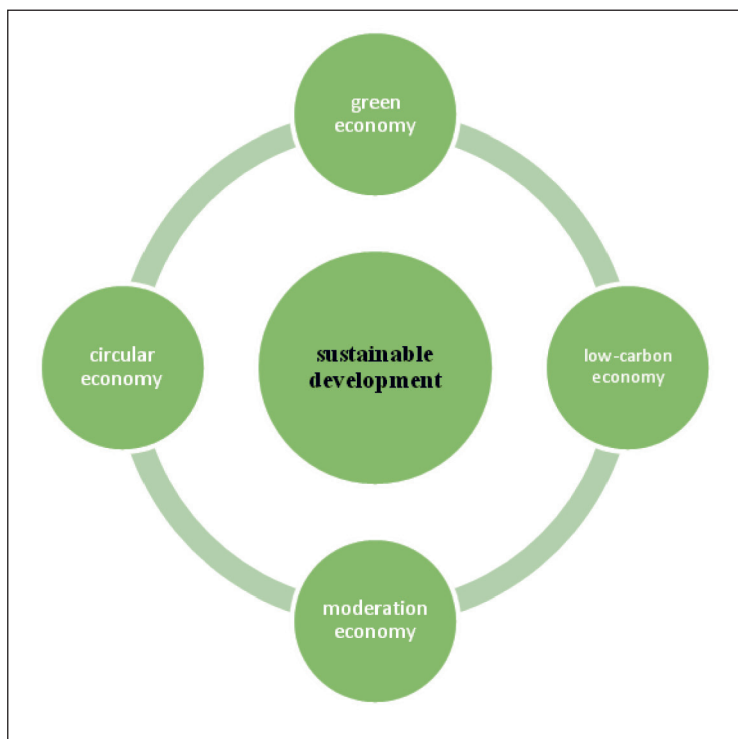
solutions that are friendly to the natural environment has been recognised since the economic crisis. This can help to overcome some global problems (such as climate change), national ones (such as creating energy security), and local ones (such as the use of natural conditions for production of energy from renewable energy sources, an increase in energy efficiency, and creation of new jobs) [7].

The concept of sustainable development – operationalization

The concept of sustainable development, whose first definition was included in the report of the Gro Harlem Brundtland Committee of 1987, entitled “Our Common Future” [8], started a serious discourse on changes in the perception of the role of the natural environment in economic processes; namely, it stopped being perceived as an unlimited “reservoir of resources” and “absorber” of any negative effects of activities related mainly to industrial production. The environmental factor is now considered an important element in shaping socio-economic development. In the latter respect, it has been postulated that the issue of environmental protection is not a barrier for the economy and can serve to improve the quality of people’s lives. In this respect, the preservation of natural capital has become extremely important in order to be able to benefit from the services of ecosystems. Today, it is emphasized that care for the rational use of natural resources can contribute to savings as well as increase the efficiency of production and/or service processes through the implementation of technologies such as energy and water saving. Thus, it can contribute to innovative changes in the economy due to the applied technical and/or organizational solutions as well as products and services based on the potential of knowledge. This, in turn, may allow building competitive advantages and wider implementation of systemic changes in the economy.

The abovementioned document (“Our Common Future”) had been preceded by a report by U Thant, the Secretary-General of the United Nations. The report, of 1969, was pointed directly to the crisis caused by serious environmental pollution and called for specific actions. In turn, in 1972, the so-called Stockholm Conference adopted a declaration which drew attention to every human being’s responsibility for the protection of the natural environment and improvement of its quality. It was also emphasized that “The capacity of the earth to produce vital renewable resources must be maintained and, wherever practicable, restored or improved” [9].

One of the answers to the considerations above was the 1987 study, which was a breakthrough due to the new concept that took into account the environmental role of sustainable development in the processes of shaping the socio-economic development. The concept puts emphasis on “the appropriate state of the environment, and its ecological balance and quality of life also for future generations” [10 p. 19]. The priority was to make the use of natural resources (all kinds of minerals) more rational, and at the same time to undertake activities aimed at reduction of environmental pollution which had resulted from production and consumption processes. This is particularly important due to the fact that “excessive burden of ecosystems through pollution and environmental degradation is becoming a barrier to economic growth and development” [11 p. 13].

Picture 1. Contemporary proffers and programmes of operationalization of the concept of sustainable development

Source: Author's own work

Nowadays, the concept of sustainable development is reflected in the “green economy” programs and the implementation of low-emission economy elements. The European Union also undertakes activities aimed at implementing a “circular economy”.

There are also new paradigms postulated. For example, prof. G. W. Kołodko has proposed the paradigm of economics of moderation and moderation economy (picture 1).

These new proposals for systemic changes in the economy are related to several factors. The first is the ecological crisis we are witnessing, and it concerns the deterioration of the quality of the natural environment as a result of extensive processes related to the extraction of energy resources (e.g. shale gas extraction) or industrialization (after the domination of developed countries in this field, countries such as China, India, Brazil have entered the path of intense industrialization and urbanization, which is particularly intense in China). Next factor involves increasing ecological consciousness of societies, which results in changes in consumption habits. Another one concerns progressing climate change and its effects both at local and global levels, in relation to societies and economies. According to D. C. Estiy and A. S. Winston, the current climate changes challenge the business to create an appropriate strategy. The latter should be based on the environmental imperative [12 p.40].

The crisis of the real economy initiated intensification of activities, undertaken mainly by states, and initiated and supported by international organizations such as the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) or the United Nations Environment Programme (UNEP), focused on changes in the structure of economies. A kind of breakthrough should be acknowledged due to the fact that the governments of many countries have adopted anti-crisis programmes which indicate the need for investments related to reducing the impact of production processes on the natural environment.

First of the abovementioned terms – “green economy”, according to UNEP, means “human well-being and builds social equity while reducing environmental risks and scarcities”[13]. In turn, a low-carbon economy is based on two elements: a decrease in greenhouse gases emission (especially carbon dioxide) and an increase in energy efficiency. The idea of a circular economy is strictly related with the transition from a linear way of management in economy (sources – production – consumption) to a circular one (sources – production – consumption – recycling – reuse).

All the terms are strongly connected with the need of structural changes in economies, production processes, investments, and consumption. All the processes are related to each other. However, if we take into account the scope of necessary system changes (the role of government, business and society, and necessary transformations in various sectors of the economy) and measures aimed at providing a framework for socio-economic development with respect for the natural environment, a green economy has the widest field of meaning. A low-carbon economy and a circular economy are characterized by a narrower range of meaning, and constitute just two components of a green economy.

The terms discussed above are reflected in a number of EU documents, both those related to the general strategic framework for development in the European Union – “Europe 2020” [14], and those directly addressing the issues related to the formation of a low-emission economy – “A policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030”[15], or a circular economy – “Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy”[16]. The goals, methods, and tools of their attainment indicated therein have had an impact on the strategic development framework currently developed and implemented in Poland.

Role of the environment in the Strategy for Responsible Development

The Strategy for Responsible Development, adopted by the Council of Ministers in February 2017, is an action plan in the area of economic policy in the perspective of 2030. It is not only a framework for programming specific activities aimed at qualitative changes in the economy, but it also takes into account social and environmental issues. For the purpose of this study, the analysis will focus on this last aspect. In some areas, the Strategy is based on previous experience related to the creation of similar studies, and takes into account documents such as „Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development”[17], „Europe 2020”, or the European climate and energy policy framework until 2030 [18].

The Strategy begins with an explanation of “responsible development” in words by the Prime Minister: “The Strategy, oriented at responsible and solidarity development, aims at liberation of entrepreneurship, inventiveness and productivity. The key to success of the Strategy is coherence between large-scale social programmes, expenditure of tens of billions of PLN per year for equalizing social opportunities, and economic development and ensuring the financing of both economic and social projects. There is a natural tension between the social policy and development policy; however, its reduction will be possible due to the big-scale programme to make the tax system leak-free. This is a condition *sine qua non* for stimulating development and maintaining budgetary balance and sustainability of solidarity programmes at the same time”[19]. There are no direct words about sustainable development or its operationalization. However, the text further reads: “Responsible development is development in which the needs of the present generations can be satisfied without sacrificing opportunities for the future generations. Appropriate shaping is important for the relations between the competitiveness of the economy, care for the environment, and the quality of life. Therefore, responsible development refers to economic, social, environmental, territorial, and institutional issues. It is a socio-economic development which integrates political activities, economic and social issues, and natural balance”[19 p.35].

In the analysed Strategy for Responsible Development, the issues related to the natural environment should be considered from several perspectives. The first one concerns the rules related to the implementation of the Strategy. The second one is related to the main objective and specific objectives set. The third one refers directly to specific areas discussed in the document, which are elements of the new development model. Accordingly, the first of these principles, i.e. “Selectivity of approach (concentration, searching for niches, sectors)”, takes into account the environmental factor by pointing to “energy efficiency, rational use of resources, low pollution, and ensuring sustainability of ecosystems”[19 p.39]. Regarding the second issue, it should be emphasized that the discussed issues are reflected primarily in the main objective, i.e. “creating conditions for the increase of incomes of the Polish citizens with simultaneous increase of cohesion in the social, economic, environmental and territorial dimension” [19 p. 49]. In relation to specific objectives, it is necessary to pay attention to references which are much more indirect than direct. In Purpose I (“Sustainable economic growth based more and more on knowledge, data and organizational excellence”), attention was paid to the need to face global competition by increasing productivity, among others. The way to achieve positive results in this area is, for example, undertaking activities related to increasing the savings associated with the reduction of energy consumption through the use of energy-saving technological solutions. What is more, in the further part of the Strategy, it was stressed that the achievement of this objective should be related to the creation of appropriate conditions to reduce the impact on the natural environment. The same applies to the development of innovativeness of Polish enterprises. One of the ways is the implementation of ecological technologies in production processes and/or the production of various types of environmentally friendly goods characterized by high technological progress. The same applies to the goal of increasing the export of technologically advanced goods. In

relation to the environment, the Strategy includes it indirectly in the context of shaping the “sustainable energy system of Poland” or “improving the conditions of providing services related to the transport of goods and passengers”. However, the issue is directly addressed in the area of “developing the potential of the natural environment for citizens and entrepreneurs”.

It should be emphasized that environmental issues are taken into account both independently and in relation with the economy and society. In the first case, the product offer in various sectors is extended to include environmentally friendly goods:

- the transport industry – e-bus,
- professional electronics – intelligent energy meters.

In addition, creation of new branches in traditional sectors is considered. An example is the sector of eco-construction and solutions in the field of passive buildings and wooden construction. The changes include recovery of raw materials, which is also included in the concept of a circular economy.

All those undertakings within the previously functioning sectors, as well as the creation of new ones, is supposed to constitute the driving force of the Polish economy [19 p. 68]. It is worth emphasizing that the Strategy mentions “meeting the requirements of environmental protection, including the containment of the climate change process and air protection” as an additional developmental impulse. Research and technologies related to water resource and energy efficiency should be helpful in this respect [19 p. 74]. Such provisions constitute a certain breakthrough in the Polish reality due to the limited scope of environmental factors which are taken into account in the operation of enterprises, i.e. rational management of raw materials, energy and water, as well as development of research and implementation of environmentally friendly technologies as a way to build competitive advantage. So far, despite the appropriate documents adopted (“Second Ecological Policy of the State”[20] and “Guidelines on the Principles and Scope of Considering Environmental Issues in Sectoral Programs”[21]), the natural environment has not been taken into account in this aspect. The protection of the natural environment has been limited to a narrow scope, i.e. as defined by the law. As a result, both the state and private enterprises have accepted obstructionist attitude. The European Economic Recovery Plan was an important breakthrough for similar activities; it has pointed out to the need for investment in infrastructure, particularly in the environmentally-friendly modes of transport, energy efficiency, climate change mitigation and promotion of “green products”[22].

In addition, among the activities related to the direction of intervention - Development of modern industry, attention was paid to investments in the field of improvement of energy efficiency in industry. It can be concluded that the solutions related to savings practices in the field of the use of energy, but also of resources and materials, can help to shape development. In other words, increasing the efficiency of the use of energy, resources and materials may also ensure an increase in the competitiveness of the Polish economy. The document also indicates the reduction of CO₂ emissions generated by the industry. Similar practices are implemented in many European countries (the UK, Germany, France, or Scandinavian countries) and international enterprises.

The Strategy for Responsible Development points out the flagship projects related to changes in industry: E-bus, electric car, or Ecobuildings programme [19 p. 76–78].

According to the document, the development of industry should not be based only on increasing energy efficiency through rational use of energy or reduction of emission intensity, but also on the change in the way of management of non-energy resources. The strategic project “Raw Materials for Industry” assumes the preparation of the Action Plan for securing the supply of non-energy mineral resources and minerals. The plan is to be drawn up on the basis of the concept of a circular economy. One limitation is the lack of the definition of the issue of a circular economy in the Strategy. One can get the impression that for the purposes of the Strategy it is understood as an efficient use of resources in industry, without considering the role of waste as a resource. In the last aspect, there is only some information on recycling [19].

As a part of the goal related to improving the innovativeness of Polish enterprises, the Strategy identifies 10 First Speed Programs (legal, institutional, organizational, and additional funding barriers for them will be abolished), four of which are related to the natural environment: Intelligent and Energy Efficiency Construction; Environmentally-friendly Transport Infrastructure; High-efficiency, Low-emission and Integrated Systems for Generation, Storage, Transmission and Distribution of Energy; Modern Technologies of Acquiring, Processing and Using Natural Resources, and Production of their Substitutes [19 p.89]. Implementation of Environmentally-friendly Technologies should be reinforced by Environment Technology Verification and GreenIn – a strategic programme related to promotion of green technologies [19 p.97]. In this matter, the issue of eco-innovation is also pointed out.

In addition, environmental issues have been taken into account in shaping developmental conditions in agriculture or in creating conditions conducive to living in cities. The first one includes, among others, the role of management of agricultural land for sustainable development, and dissemination of an economy with a closed system in rural areas. The second one encompasses the development of infrastructure for electromobility. Another goal is a creation of the Electromobility Development Program which will be focused on the development of the relevant market.

The Strategy includes a part entitled “Environment”, which clearly identifies the issues tackled in the international documents mentioned above: “inadequate air quality, low water resources, effects of progressing climate change, and deficit of spatial planning tools significantly increase current development costs”. Simultaneously, a goal related to definition of sustainable development has been set: “increase the environmental efficiency of development potential, allowing its use to meet current development needs and increase quality of life, and preserve development resources for future generations” [19 p. 344].

However, it should be noted that there are some deficiencies in the intentions related to the planned directions of intervention. Direction 2 – “Liquidation of Sources of Air Pollutants Emission or Significant Reduction of their Impact” – is one example. The title itself does not contain the formula of absolute necessity to solve the problem of air pollution. In addition, attention is paid only

to activities in the municipal and transport sector, bypassing the industrial and energy sector.

Conclusion

The issue of development is important for preparation and implementation of appropriate strategies in every country. However, there is always a question of choosing the most important areas of activities which should change to improve the existing state of development. So far, there have been two keys: society and economy. Nowadays, especially after the economic downturn of 2008-2010, the issue of environment is being taken into consideration, i.a. in relation to the climate change or energy security, but also due to the need of structural changes in economies aimed at seeking new competitive advantages based on technologies related to novelty, and energy, resource and water efficiency.

The Strategy for Responsible Development, adopted by the Polish government, is a kind of an answer to the plans and actions of the European Union, or the United Nations Agenda 2030. However, it takes into account national conditions and needs in shaping development on the social, economic, and environmental level.

The Strategy refers both to a concept of sustainable development and to its operationalization in a low-carbon economy. The document defines activities, key projects and programmes, especially those connected with sustainable transport (electromobility), increasing energy efficiency in industry and ecoconstruction, and promotion of environmental friendly technologies. It also takes into account challenges in implementation of elements of a circular economy. However, it should be pointed out that this issue is not specified precisely. Moreover, the transition of the economic systems to a low-carbon economy is not presented as the main assumption of the future development framework in Poland. However, the fact of pointing out the necessary changes and considering the environment an important development factor is a serious progress for the Polish economy.

Further studies should focus on analysis of real actions taken by the Polish authorities.

Bibliography

- [1] Woźniak M. G., *Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2008.
- [2] Piontek B., *Współczesne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego*. Rozprawy Naukowe. Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Nr 13, Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2006.
- [3] Bartkowiak R., *Ekonomia rozwoju*. PWE, Warszawa 2013.
- [4] Fiedor B., Kociszewski K. (red.), *Ekonomia rozwoju*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010.
- [5] Payne A., Phillips N.: *Rozwój. Sic!*, Warszawa 2011.
- [6] *World ecological footprint by land type*, <http://data.footprintnetwork.org/#/analyzeTrends?cn=5001&type=EFCtot>(accessed at 13.03.2018r.).

- [7] Szyja P., Rola procesu transformacji systemowej w tworzeniu zielonego ładu gospodarczego. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 856, Studia i Prace”, Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, nr 40, t. 1, 2015, p. 57-69.
- [8] ONZ: Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987.
- [9] *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, Stockholm 5-7 June 1972, p. 4, <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (accessed at 20.03.2018r.).
- [10] Górka K., *Kwestie terminologiczne w ewolucji polityki ekologicznej*. [in:] J. Famielec, M. Kożuch (Ed.), „Rozwój polityki ekologicznej w Unii Europejskiej i Polsce”, Kraków 2010, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- [11] Dach Z., *Rozwój społeczno-gospodarczy w teorii ekonomii*. Zeszyty Naukowe. Cracow Review of Economics and Management. Ekonomia, Kraków 2011, nr 872.
- [12] Esty D. C., Winston A. S., *Green to gold. How smart companies use environmental strategy to innovate, create value, and build competitive advantage*. Wiley, New Jersey 2009.
- [13] *About green economy*. UNEP, <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/about-green-economy#overview> (accessed 08.03.2018r.).
- [14] Communication from the European Commission, *Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, COM(2010) 2020.
- [15] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions- *A policy framework for climate and energy in the period from 2020 to 2030*, /* COM/2014/015 final */.
- [16] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - *Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy*, COM/2015/0614 final.
- [17] Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (accessed at 14.03.2018r.).
- [18] European Council (23 and 24 October 2014) – Conclusions, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/145397.pdf (accessed at 14.03.2018r.).
- [19] *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Rada Ministrów, Warszawa 2017.
- [20] *II Polityka Ekologiczna Państwa*, Warszawa 2001.
- [21] *Wytyczne dotyczące zasad i zakresu uwzględniania zagadnień ochrony środowiska w programach sektorowych*, Rada Ministrów, Warszawa 2002.
- [22] Communication from the European Commission to the European Council, *A European Economic Recovery Plan*, Brussels, 26.11.2008 COM(2008) 800 final.

Streszczenie

Aspekty ekologiczne w polskiej Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju

W artykule przedstawiono analizę Polskiej Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, z uwzględnieniem roli aspektów ekologicznych. Autorka stawia trzy pytania: czy dokument uwzględnia aspekty środowiskowe oparte na koncepcji zrównoważonego

i trwałego rozwoju ?; czy współczesne formy operacjonalizacji zrównoważonego i trwałego rozwoju znajdują odzwierciedlenie w założeniach, celach i działaniach określonych w Strategii ?; czy transformacja do gospodarki niskoemisyjnej jest głównym lub istotnym założeniem przyszłych ram rozwojowych w Polsce? Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju podejmuje zagadnienie gospodarki niskoemisyjnej. Istnieją jednak pewne ograniczenia, które mogą wpływać na realizację zamierzonych celów powiązanych ze środowiskiem naturalnym.

Słowa kluczowe: gospodarka niskoemisyjna, rozwój, strategia, środowisko naturalne, zrównoważony i trwały rozwój

Summary

The article presents an analysis of the Polish Strategy for Responsible Development, with the issue of the role of ecological aspects taken into account. The author raises three questions: does the document take into account environmental aspects based on the concept of sustainable development?; are the contemporary forms of operationalization of sustainable development reflected in the assumptions, objectives, and actions defined in the Strategy?; is the economic systems' transition to a low-carbon economy reflected as the main or a significant assumption of the future development framework in Poland? The document points out and clarifies current operationalizational aspects of sustainable development in the meaning of a low-carbon economy. There is a significant progress in emphasizing these subjects in a document such as a strategy for development. However, there are some limitations that may affect the implementation of the intended environmentally-friendly goals.

Key words: development, environment, low-carbon economy, strategy, sustainable development

Paulina Szyja, doktor, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej, Instytut Prawa, Administracji i Ekonomii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Ul.Podchorążych 2, 30-084 Kraków, pszyja@up.krakow.pl

Paulina Szyja, doctor, Department of Economics and Economic Policy, Institute of Law, Administration and Economics, Pedagogical University of Krakow, Podchorążych Street 2, 30-084 Kraków, pszyja@up.krakow.pl

Z życia Uczelni

Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov

Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov is the leading higher education institution in Ukraine of IV accreditation level, which trains junior specialists, bachelors and masters in specialties: economics, sociology, journalism, management, software engineering, computer science, cyber security, automation and computer integrated technologies, telecommunications and radio engineering.

Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov includes 5 educational institutes, namely:

- Educational-scientific institution "Infocommunications and software engineering";
- Educational and scientific institute "Radio, television and information security";
- Educational and scientific institution "Computer technologies, automation and logistics";
- Educational and Scientific Institute of Economics and Management;
- Educational and Scientific Institute "Problems of the Information Society".

Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov conducts: preparation of doctors of philosophy; improvement of professional skills of employees and managers of enterprises, institutions and organizations; preparation for admission to higher educational establishments of foreign citizens; retraining of the basic accredited specialties of citizens of Ukraine and foreign citizens, and others.

Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov is a member of international telecommunication organizations, namely the International Telecommunication Union (ITU), the World Postal Union, the Association of Telecommunication Equipment Manufacturers, the Association of Users of the Ukrainian Scientific and Educational Network URAN, as well as the founder of the Association "National Science Ukraine Research and Educational Network" and the Wireless Information Network Marketers Association (Wireless Ukraine).

Rector of Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov is a Vorobienko Petro Petrovich, Doctor of Technical Sciences, Professor, Honored

Worker of Education of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

Dear Friends!

One of the most important problems faced by humanity in the twentieth century is the problem of education. In a transition from an industrial to an information society, higher education has become a subject of special concern for states and politicians who understand that investing in higher education is a guarantee of the next success and prosperity of a country.

The main goals of radical changes in the education system of the information society are:

- • the transition from learning in a closed educational environment to learning in the "knowledge networks" of an open educational environment;
- • knowledge creation through the introduction of modern information technologies;
- • formation of a system of continuous education.

Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov can not stay outside the processes of globalization and informatization today. Its goal is to reach the level of world standards and integrate into the world of scientific and educational space.

This year, in the framework of the development of international, scientific and educational cooperation, the agreement was signed between the Pedagogical University of Crakow and the Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov and created the Polish-Ukrainian scientific journal "European Journal of Economic and Development".

We hope the cooperation of the Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov with Pedagogical University of Crakow will contribute to the development of educational, international, cultural experience of our institutions, student mobility, and the enhancement of educational and scientific potential.

Vorobienko Petro Petrovich

Pedagogical University of Cracow

The Pedagogical University of Cracow, named after the Commission of National Education, is the largest and one of the oldest pedagogical universities in Poland. The ultimate goal is to prepare our students and graduates for their future careers and achievements according to their skills and expectations. The variety of educational programmes on offer at our University – currently being adapted to the needs of the labour market – is truly impressive. It includes dozens of fields of studies at the first and second degree levels, Ph.D. degree studies and postgraduate studies in seven faculties: Faculty of Humanities, Faculty of Philology, Faculty of Pedagogy, Faculty of Geography and Biology, Faculty of Mathematics, Physics and Technical Science, Faculty of Art and the newest one - Faculty of Political Science. Our students and doctoral students truly have a lot to choose from.

Apart from the highest level of education of students – which is and has been our priority – we focus on the continuous development of academics and their cooperation with strong centres, domestic and foreign, as well as raising funds for research grants.

The ultimate goal is to prepare our students and graduates for their future careers and achievements according to their skills and expectations

Professor Kazimierz Karolczak, PhD, is currently the Rector of the Pedagogical University of Cracow. His Magnificence Professor Kazimierz Karolczak is the staff member at the Institute of History and Archive Studies within which he is a Head of the Chair of the History of 19'th Century. The Rector is a specialist in social structures of the 19'th and 20'th century with the special importance given to middle and landed classes, aristocracy in the Galicia Region, genealogy, history of Lvov and Cracow, culture of middle and landed classes, national and religious issues in the 19'th century (Poles, Ukrainians, Jews), biographical studies and regionalisms. Among many, the His Magnificence remains and active member of Polish Historical Society and various scientific associations.

Dear Friends ! Dear Colleagues!

An education should be considered as one of the most important values in the life of the individuals. In the same time, it remains one of the crucial tasks at the

Pedagogical University of Cracow where we deeply believe that education is our mission, our task and our challenge.

In the modern, tremendously changing world, values sometimes are losing their importance, they become cumbersome and neglected. We should never forget that in the modern world and in the developing economies the knowledge should be a base for any further developments and creation of prosperous societies. Thus an education of competent, self-confident, well-prepared, and in the same time courageous individuals, the future organizers and employees, has a special meaning and is a key element of our academic activities here, at the Pedagogical University of Cracow.

Facing the challenges of modernity is an uneasy task that requires mutual understanding and bilateral cooperation. I deeply believe that an agreement with our Ukrainian partner, Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov, will largely contribute to the development of friendly international liaison in accordance with our mutual interests in establishing the ties of friendship and further common academic enterprises.

I welcome with pleasure the fact that this cooperation has already started and soon will be materialized in the form of the scientific journal i.e. "European Journal of Economic and Development". I hope that this academic enterprise will promote mutual understanding, and future academic collaboration and will be just a first step towards more complex cooperation between distinguished Odessa National Academy of Telecommunications O.S. Popov and Pedagogical University of Cracow.

Prof. dr hab. Kazimierz Karolczak
Rector of Pedagogical University in Krakow

Wstęp	3
<i>Ягут Надир, Севиндж Надир, Николай Анатольевич Журба</i>	
Семейные отношения и новые ценности глобализованного общества	5
<i>I.O. Кузьміченко</i>	
Сучасна жінка у пошуках нової ідентичності	15
<i>W. Okulicz-Kozaryn</i>	
About the best way to make a career in education	23
<i>О.М. Бондаренко, М. Д. Якименко</i>	
Сучасні методики організації віддаленої роботи команди сфери іт	35
<i>О. Є Гончарова</i>	
Парадигма безпеки складної макросистеми «водій/людина– автомобіль–середовище» в аспекті мислення в складності	50
<i>Л.А. Захарченко, С. Хазрат, О.О. Якимович</i>	
Забезпечення розвитку людського потенціалу підприємств в умовах інформатизації	62
<i>Калашніков Роман</i>	
Формування інвестиційної стратегії підприємства: проблеми та етапи	72
<i>О.А. Князева</i>	
Економічна безпека малих та середніх підприємств добувної промисловості	
<i>С.М. Колонтай, А.Д. Петрашевська</i>	
Залучення інвестицій в природоохоронну діяльність об'єктів природно-заповідного фонду	81
<i>Paulina Szyja</i>	
Aspekty ekologiczne w polskiej Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju	102
Z życia uczelni	
Odessa National Academy of Telecommunications	113
O.S. PopovPedagogical University of Cracow	115

